

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HADİSLERE YAKLAŞIM KONUSUNDA TAHÂVÎ'NİN
CESSÂS'A ETKİSİ AÇISINDAN ŞERHU MEÂNİ'L-ÂSÂR İLE
ŞERHU MUHTASARİ'T-TAHÂVÎ'NİN MUKAYESESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Esmâ Nur ÇEVİK

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ danışmanlığında, Esma Nur ÇEVİK tarafından hazırlanan *Hadislere Yaklaşım Konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a Etkisi Açısından Şerhu Meâni'l-âsâr ile Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'nin Mukayasesi* adlı bu tez çalışması, 06/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ	
Üye	: Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ	
Üye	: Doç. Dr. Abdulvehhab GÖZÜN	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Hadislere Yaklaşım Konusunda Tahâvî’nin Cessâs’a Etkisi Açısından Şerhu Meâni’l-âsâr ile Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî’nin Mukayesesi” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

06/08/2024

(İmza)

Esmâ Nur ÇEVİK

ÖN SÖZ

Beni ilim yoluna sevkeden ve bu yolda kıymetli hocalar rehberliğinde yürümeyi nasip eden Cenâb-ı Mevlâ'ya hamdû senâlar ederim. Dinimizin birinci kaynağı Yüce Kitabımızın mübeyyini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini konu edinen hadis ilmiyle meşguliyeti nasip eden Allah'a şükreder, Rasûl'üne salâtü selâm ederim.

Dinin ikinci kaynağı olan Sünnet'e dolayısıyla hadislere bütün şer'î ilimler muhtaçtır. Mükellefin fiillerinin şer'î-amelî hükümünü konu edinen fıkıh ilmi bu ilimlerin başında gelmektedir. Fakihler hüküm kaynağı olması bakımından Sünnet'e önem vermişler ve kaynaklık değeri taşıyan bütün verileri hüküm istinbatında kullanmaya çalışmışlardır. Fakihler sünneti ilkesel olarak hüküm kaynağı kabul etmekle birlikte hadislerin kabulü ve reddi hususunda farklı ölçütler benimsemişlerdir. Hadislere karşı tutumları hususunda en fazla eleştirilen mezhep Hanefî mezhebi olmuş ve ehl-i hadis tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Hicrî III. asırda Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr* isimli eseriyle bu eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. Hicrî IV. asır fakihlerinden Cessâs da Tahâvî'nin *Muhtasar* isimli fıkıh metnine yazdığı şerhte, muhaliflerin hadislerle ilgili eleştirilerini cevaplamaya çalışmıştır. Bu tezde hadis yönü güçlü bir fakih olan Tahâvî'nin hadislere yaklaşım hususunda Cessâs'a etkisi araştırılmış ve örneklem olarak Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* eseri ile Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* eseri tercih edilmiştir.

Tez süresince yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ'e ve tez jürisinde bulunarak tezin olgunlaşmasına katkı sunan hocalarım Prof. Dr. Yavuz Köktaş'a ve Doç. Dr. Abdulvehhab Gözün'e teşekkür ederim. Lisans eğitim sürecinde hâl ve kâl diliyle ilmi sevmeme vesile olan, bende yeni ufuklar uyandıran hocam Doç. Dr. Halil İbrahim Turhan'a, yine lisans eğitim yıllarında iyi niyet ve teşvikleriyle beni destekleyen hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait Arvas'a, Doç. Dr. İlyas Yıldırım'a, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kaplan'a ve yüksek lisans eğitim sürecinin tamamında içtenlikle beni destekleyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Tayyip Nacar'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ilim yolunda bu aşamaya gelmemde katkısı bulunan Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin çok kıymetli hocalarına şükranlarımı arz ederim. Son olarak eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme ve adını zikredemediğim dost ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Esmâ Nur ÇEVİK

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
1. TAHÂVÎ VE CESSÂS'IN HAYATLARI İLE HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞLARINA GENEL BİR BAKIŞ	8
1.1. Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri.....	8
1.2. Tahâvî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı	12
1.3. Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri.....	21
1.4. Cessâs'ın Hadis ve Sünnet Anlayışı.....	24
1.5. Araştırma Konusu Eserlerin Tanıtımı	36
1.5.1. Şerhu Meâni'l-âsâr	36
1.5.2. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî.....	38
2. İKİ ESERİN HADİS İLMİ AÇISINDAN MUKAYESESİ	41
2.1. Sened Açısından.....	41
2.1.1. İsnad Değerlendirmeleri	41
2.1.2. Rivayet Lafızlarının Kullanımı	42
2.1.3. Râvilerin Cerh ve Ta'dil Durumları	43
2.1.3.1. Tahâvî'nin Râvi Değerlendirmeleri	44
2.1.3.2. Cessâs'ın Râvi Değerlendirmeleri	45
2.1.3.3. Müelliflerin Aynı Râvi Hakkında Yaptıkları Değerlendirmeler	46
2.1.3.4. Müelliflerden Sadece Birinin Değerlendirme Yaptığı Râviler	54
2.2. Metin Açısından	55
2.2.1. Cessâs'ın Doğrudan Tahâvî'den Naklettiği Rivayetler	55

2.2.1.1. Senedi ve Metni Birlikte Nakledilen Rivayetler.....	55
2.2.1.2. Metni Zikredilmeksizin Senedi Nakledilen Rivayetler	64
2.2.2. Cessâs'ın Tahâvî'den Naklettiği Tahmin Edilen Rivayetler	65
2.2.2.1. Sahâbi Râvisi Aynı Olan Rivayetler.....	73
2.2.2.1.1. Metni Aynı Olan Rivayetler.....	73
2.2.2.1.2. Metni Kısmen Aynı Olan Rivayetler	92
2.2.2.1.3. Metni Benzer Olan Rivayetler	105
2.2.2.2. Tâbiûn Râvisi Aynı Olan Rivayetler	116
2.2.2.2.1. Metni Aynı Olan Rivayetler.....	116
2.2.2.2.2. Metni Kısmen Aynı Olan Rivayetler	118
2.2.2.2.3. Metni Benzer Olan Rivayetler	121
2.2.2.3. Diğer Tabakalarında Ortak Râvisi Bulunan Rivayetler.....	122
2.2.2.3.1. Metni Aynı Olan Rivayetler.....	122
2.2.2.4. Genel Değerlendirme	123
2.2.3. Cessâs'ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî'deki Rivayetlerle Benzerliği	124
2.2.3.1. Metni Aynı Olan Rivayetler	124
2.2.3.2. Metni Kısmen Aynı Olan Rivayetler.....	132
2.2.3.3. Metni Benzer Olan Rivayetler	141
2.2.2.4. Genel Değerlendirme.....	149
2.3. Muhtevâ Açısından	151
2.3.1. Hadislerle İlgili Yorum Benzerlikleri.....	151
3. SONUÇ.....	166
KAYNAKÇA.....	169

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ

Hazırlayan : Esmâ Nur ÇEVİK

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 178

ÖZET

HADİSLERE YAKLAŞIM KONUSUNDA TAHÂVÎ'NİN CESSÂS'A ETKİSİ AÇISINDAN ŞERHU MEÂNİ'L-ÂSÂR İLE ŞERHU MUHTASARİ'T- TAHÂVÎ'NİN MUKAYESESİ

Bu çalışmada Tahâvî'nin hadislere yaklaşım konusunda Cessâs'a etkisi *Şerhu Meâni'l-âsâr* ve *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserler özelinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma giriş dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmaya zemin oluşturması amacıyla müelliflerin hayatları, hadis ve sünnet anlayışları ve araştırma konusu eserler genel hatlarıyla tasvir edilmiştir. İkinci bölümde ise hadislere yaklaşımı konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisi, örneklem olarak seçilen eserler bağlamında sened, metin ve muhtevâ açısından olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Sened başlığında müelliflerin isnad değerlendirmeleri, kullandıkları rivayet lafızları ve râvilerin cerh-ta'dil durumları tahlil edilmiş, birbirleriyle örtüşen yönler tespit edilmiştir. Metin başlığının birinci kısmında Cessâs'ın Tahâvî'den naklettiğini belirttiği rivayetlerin Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında bulunduğu tespit edilerek mezkûr rivayetler arasında sened ve metin açısından farklılık olup olmadığı irdelenmiştir. İkinci kısımda öncelikle Cessâs'ın şerhinde delil olarak kullandığı muallak hadislerin bir kısmını Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ından iktibâs ettiği kanaati ve bu kanaatin oluşmasındaki etkenler üzerinde durulmuştur. Konu detaylı bir şekilde tartışılıp temellendirildikten sonra Cessâs'ın Tahâvî'den naklettiği tahmin edilen rivayetler aktararak mukayese edilmiştir. Üçüncü kısımda, Cessâs'ın senedini tam verdiği rivayetlerin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'daki rivayetlerle benzerliği sened ve metin açısından incelenmiştir. Muhtevâ açısından başlığında ise her iki âlimin aynı hadis üzerine yaptıkları yorumlar incelenerek etkileşimin varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tespit edilen benzerliklerden hareketle hadislere yaklaşım konusunda Cessâs'ın Tahâvî'den önemli ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Cessâs, Tahâvî, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, Hanefî

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Fatih GÜMÜŞ

Author : Esma Nur ÇEVİK

Year : 2024

Pages : 178

ABSTRACT

THE COMPARISON OF SHARH MEÂNÎ AL-ÂSÂR AND SHARH MUKHTASARI AL-TAĤÂWÎ IN TERMS OF TAĤÂWÎ'S INFLUENCE ON JESSÂS' APPROACH TO HADITHS

In this study, the influence of al-Tahâwî on al-Jessâs's approach to hadîths was tried to be determined in the works titled Sharh Meânî al-âsâr and Sharh Mukhtasari al-Tahâwî. The study consists of two parts apart from the introduction. In the first chapter, the lives of the authors, their understanding of hadith and sunnah, and the works that are the subject of the research are described in general terms in order to provide a basis for the study. In the second part, al-Tahâwî's influence on al-Jassâs in terms of his approach to hadiths is analyzed under three headings: scenic, textual and content in the context of the works selected as a sample. Under the title of Senad, the authors' evaluations of the isnad, the narration words they used, and the cerh-ta'dil status of the narrators were analyzed, and the overlapping aspects were identified. In the first part of the text heading, it was determined that the narrations that al-Jassas stated that he had quoted from al-Tahâwî were found in al-Tahâwî's Sharh Meânî al-âsâr, and it was analyzed whether there were any differences between the aforementioned narrations in terms of sened and text. In the second part, the opinion that al-Jessâs quoted some of the muallak hadiths that he used as evidence in his commentary from al-Tahâwî's Sharh Meânî al-âsâr and the factors that led to this opinion were emphasized. After discussing and grounding the issue in detail, the narrations that are presumed to have been transmitted by al-Jassâs from al-Tahâwî are cited and compared. In the third part, the similarity of the narrations in Sharh Meânî al-âsâr to the narrations in Sharh Meânî al-âsâr is analyzed in terms of both the script and the text. In terms of content, the comments of both scholars on the same hadith were analyzed and the existence of interaction was tried to be determined. Based on the similarities identified in this context, it was concluded that al-Jassas was significantly influenced by al-Tahâwî in his approach to hadiths.

Keywords: Hadiths, Jessâs, Tahâwî, Sharh Mukhtasari Al-Tahâwî, Sharh Meânî Al-âsâr, Hanafi

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bnt.	: Binti
by.	: Basım yeri yok
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
(D)	: Diğer tabakalarında ortak râvisi bulunan rivayetler
ed.	: Editör
Hz.	: Hazret, Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
Öğr.	: Öğretim
r.a.	: Radıyallahu anh
r. anhâ	: Radıyallahu anhâ
r.anhüm	: Radıyallahu anhüm
r. anhümâ	: Radıyallahu anhümâ
R.	: Rivayetler
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Ş.M.Â.	: Şerhu Meâni'l-âsâr
Ş.M.T.	: Şerhu Muhtasari't-Tahâvî
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.s.	: Basım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve diğerleri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Sahâbî Râvisi Aynı Olan Rivayetler	112
Tablo 2. Tâbiûn/Diğer Tabakasında Ortak Râvisi Bulunan Rivayetler	124
Tablo 3. Cessâs'ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî'deki Rivayetlerle Benzerliği	150

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. “Cessâs’ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî’deki Rivayetlerle Benzerliği” Başlığı Altında Zikredilen Rivayetlerin Hadis Kaynaklarındaki Dağılımı	150
--	-----

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Şerhler, İslâm telif geleneğinin en önemli türleri arasında yer almaktadır. Şerhlerin yoğunlukla müşahede edildiği ilim dallarının arasında hadis ve fıkıh gelmektedir. Çoğunlukla muhtasar eserler üzerine yazılan fıkıh şerhleri, İslam Hukuku'nun ikinci kaynağı olan Sünnet'e dair önemli bilgiler içermekte, fakihlerin hadislere yaklaşım tarzını görme imkânı sunmaktadır. Hicrî IV. asırda usûlcü bir fakih olan Cessâs tarafından aynı mezhebe mensup hadis yönü güçlü bir fakih olan Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yazılan şerh, fıkıh şerhlerinin önemli örneklerinden biridir. Cessâs *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de tartışmalı meseleler üzerinde durmuş ve muhaliflerin rivayet merkezli itirazlarına yine rivayetlerden hareketle cevaplar üreterek Hanefî mezhebinin dayandığı rivayetleri savunmuştur. Tahâvî ise Cessâs'tan önce Hanefîlerin delil olarak kullandığı rivayetleri savunmak ve çelişik gözükten hadislerin arasını telif etmek amacıyla fıkıh merkezli olan *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ı telif etmiştir.

Bu çalışma, hadislere yaklaşım konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisini konu edinmektedir. Çalışmanın örnekleme olarak Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ı ve Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'si tercih edilmiştir. Cessâs'ın Tahâvî'ye ait bir muhtasarı şerh etmesi, Tahâvî ve Cessâs arasında rivayetler özelinde amaç birliğinin bulunması, Cessâs'ın şerhinde rivayetlere ağırlık vermesi, hadisleri sened ve metin açısından değerlendirmesi, eserine aldığı rivayetlerin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'dakilerle benzerlik arz etmesi ve Tahâvî'den nadiren de olsa hadis rivayet etmesi konu ve örneklem seçiminde etkili olmuştur. Ayrıca Cessâs'ın şerhinde rivayetleri ekseriyetle muallak senedle nakletmesi ve bu rivayetlerin çoğunlukla *Şerhu Meâni'l-âsâr*'da tam senedli yer aldığının müşâhede edilmesi bizi iki eser arasında etkileşimin varlığını sorgulamaya sevk etmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de naklettiği rivayetler sened, metin ve muhtevâ açısından *Şerhu Meâni'l-âsâr* ile mukayese edilmiş, Tahâvî'nin hadislere yaklaşım hususunda Cessâs'a etkisi araştırılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, hadislerle yaklaşım konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisini *Şerhu Meâni'l-âsâr* ve *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* eserleri özelinde tespit etmektir. Bu çalışmayla Cessâs'ın şerhinde delil olarak kullandığı hadislerde sened, metin ve muhtevâ bakımından *Şerhu Meâni'l-âsâr*'dan ne kadar etkilendiği ortaya konulmuş olacaktır. Ayrıca Hanefî fakihlerinin mezhep imamlarından gelen görüşleri temellendirirken delil olarak kullandıkları rivayetler arasındaki benzerliğin ve rivayetleri değerlendirme şekillerinin mukayesesine imkân sunacaktır. Hadis alanında Cessâs ve Tahâvî üzerine müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte tez konumuz açısından mukayese eden müstakil araştırmalar tespit edilememiştir. Çalışmamızın bu açıdan ilim dünyasına katkı sunması ümit edilmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve önemi, kapsamı, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir. Birinci bölümde tezimize zemin oluşturması amacıyla müelliflerin hayatları, hadis ve sünnet anlayışları ve araştırma konusu eserler genel hatlarıyla tasvir edilmiştir. İkinci bölümde ise hadislerle yaklaşımı konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisi, örneklem olarak seçilen eserler bağlamında sened, metin ve muhtevâ açısından olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Hadislere yaklaşım konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisini müelliflerin bütün eserlerini esas alarak tespit etmek ideal olmakla birlikte zaman ve imkân sınırlılığı dikkate alınarak *Şerhu Meâni'l-âsâr* ve *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* eserleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu seçimde eserlerin rivayetler bağlamında amaç birliğinin bulunması etkili olmuş, etkileşimin en çok bu eserlerde mevcut olacağı düşünülmüştür.

Araştırma kapsamında tespit edilen benzer rivayetlerin hepsine tezde yer vermek mümkün olmadığı için eserlerin tamamını yansıtacak şekilde her ciltten farklı konulara dair örnekler seçilmiş, diğerlerine ise ilgili tabloda işaret edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın birinci bölümü müelliflerin hayatları ile eserlerin genel özellikleri ve müelliflerin hadis/sünnet anlayışları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Tahâvî ve Cessâs hakkında yapılmış güncel çalışmalardan hareketle klasik kaynaklara gidilerek döküman inceleme yöntemiyle tabakât ve terâcim kitapları incelenmiştir. İlgili veriler belirli bir düzen içerisinde toplanarak not edilmiş ve tümevarımcı analiz yöntemiyle birleştirilerek müelliflerin hayatları, ilmi kişilikleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümün ikinci kısmında ise müelliflerin hadis ve sünnet anlayışı hakkında yapılmış güncel çalışmalardan hareketle hadis ve sünnet anlayışına dair teze zemin oluşturacağı düşünülen başlıklar belirlenmiştir. Bu bağlamda Tahâvî ve Cessâs'ın eserleri belirlenen başlıklar çerçevesinde döküman inceleme yöntemiyle okunmuş, meseleler tahlil edilmeden genel hatlarıyla kayıt altına alınmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak tasvir edilmiştir.

Çalışmanın esasını oluşturan ikinci bölümde Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eseri merkeze alınmış ve meseleler *Şerhu Meâni'l-âsâr* eseriyle mukayeseli bir şekilde okunmuştur. Bu mukayese esnasında her iki eserde zikredilen rivayetler üzerine yoğunlaşmış ve rivayetlerle ilgili veriler sistemli bir şekilde kaydedilmiştir. Elde edilen veriler üzerinde etraflıca düşünülerek başlıklandırmada en kapsamlı ve tertipli şablona ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda eserlerdeki rivayetlerin değerlendirildiği ikinci bölüm, kendi içerisinde sened, metin ve muhtevâ açısından olmak üzere üç ana başlığa ayrılmıştır. Eserlerdeki rivayetlerin sened açısından değerlendirildiği birinci başlıkta, müelliflerin isnad değerlendirmeleri, kullandıkları rivayet lafızları ve râvilerin cerh-ta'dil durumları tahlil edilmiş, birbirleriyle örtüşen yönler tespit edilmiştir. İkinci başlıkta Cessâs'ın doğrudan Tahâvî'den naklettiği rivayetler, Cessâs'ın Tahâvî'den naklettiği tahmin edilen rivayetler ve Cessâs'ın senedini tam verdiği rivayetlerin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'daki rivayetlerle benzerliği sened ve metin açısından incelenmiştir. Bu kapsamda rivayetler arasındaki metin benzerliğinin daha kolay ayırt edilebilmesi amacıyla rivayetlerin Arapça metinlerinin ilgili kısımları vurgulanmıştır. Üçüncü başlıkta ise Tahâvî ve Cessâs'ın aynı hadis üzerine yaptıkları yorumlar incelenmiş ve tespit edilen benzerliklerden hareketle hadisleri yorumlama konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veri toplama ve analiz işleminin birlikte uygulandığı

ikinci bölümde, döküman inceleme tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler karşılaştırmalı analiz yöntemi ile tahlil edilmiştir.

Tezimizin temel kaynaklarını oluşturan *Şerhu Meâni'l-âsâr* adlı eser Muhammed Zühri en-Neccar ve Muhammed Seyyid Câd el-Hakk tarafından, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eser Saîd Bektaş tarafından tashîh ve tahkik edilmiştir. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'daki hadisler tahrir edilmekle birlikte eserde bulunan sened ve râvi değerlendirmeleriyle ilgili muhakkik tarafından herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de ise hadisler tahrir edilmiş ve eserde yer alan sened ve râvi değerlendirmelerinin hadis kaynakları açısından sağlaması yapılmıştır. Çalışmamızda zikredilen hadislerin tamamı, tahkik kısmında yapılan tahrirlerin İSNAD atıf sistemine uygun olmaması sebebiyle yeniden tahrir edilmiştir. Ayrıca *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de tespit edilen râvi ve sened değerlendirmeleri tahkik kısmındaki bilgilerle yetinilmeksizin hadis kaynaklarından araştırılmış ve elde edilen bilgiler kaydedilmiştir. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'da tespit edilen râvi ve sened değerlendirmeleri için de benzer işlemler yapılmıştır.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de muhakkik tarafından *Şerhu Meâni'l-âsâr*'a 491 atıf yapılmıştır. Bu atıflar, eserlerde bulunan benzer başlıklar, benzer bilgiler, bir kişinin konu hakkındaki ortak görüşü ve iki eser arasındaki ortak hadis metinleri gibi hususlarla ilgilidir. Çalışmanın amacı doğrultusunda *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* rivayetler özelinde detaylı bir şekilde okunmuştur. Bu okuma neticesinde muhakkikin yaptığı 491 atıftan 216 tanesinin çalışmamızın amacıyla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Muhakkikin atıfları dışında çalışmanın konusu ve amacıyla örtüşen 266 adet benzerlik tespit edilmiştir. Benzerlikler rivayet, sened değerlendirmesi ve hadis yorumu gibi hususlarla ilgilidir.

Çalışmada kişi isimleri, eser isimleri ve terimler *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ne göre yazılmıştır. Dipnotlar, Zotero programı ile İSNAD atıf sistemi (2. edisyon) esas alınarak verilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın temel kaynakları Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* eseri ile Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eseridir. İhtiyaç duyulması hâlinde Tahâvî'nin *Şerhu*

Müşkili'l-âsâr adlı eseri ile Cessâs'ın *el-Füsûl* ve *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserlerine müracaat edilmiştir.

Müelliflerin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri kısmı yazılırken öncelikle alanın temel kaynakları olan terâcim ve tabakât kitaplarından istifade edilmiştir. Şîrâzî'nin (ö. 476) *Tabakâtü'l-Fukahâ'sı*, Zehebî'nin (ö. 748) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'sı*, Kureşî'nin (ö. 775) *el-Cevâhiru'l-Mudiyye'si* ve Leknevî'nin (ö. 1848) *el-Fevâidü'l-behiyye'si* en çok istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır. İkincil olarak *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerinden ve güncel akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Müelliflerin hadis ve sünnet anlayışlarının yazımında kendi eserleri temel alınmakla birlikte bu konuda yapılmış güncel çalışmalardan da istifade edilmiştir. İstifade edilen çalışmalardan öne çıkanlar şöyledir:

1. *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*: Bahattin Akbaş tarafından hadis alanında yazılan doktora tezi, Tahâvî'nin hayatı, hadis anlayışı, hadis tenkidi ve hadis yorumu olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada *Şerhu Meâni'l-âsâr*'a ara sıra atıf yapılmakla birlikte Tahâvî'nin hadis kültüründeki yeri, *Şerhu Müşkili'l-âsâr* eseri merkezinde kaleme alınmıştır. Tahâvî hakkında yapılmış kapsamlı ve nitelikli olan bu çalışmadan Tahâvî'nin hadis ve sünnet anlayışına dair ön bilgi elde etmek amacıyla istifade edilmiştir.

2. *“Şerhu Meâni'l-âsâr” Eserine Göre Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı*: Fation Shabani tarafından İslam hukuku alanında yazılan yüksek lisans tezi, Tahâvî'nin hayatı ve sünnet anlayışının genel karakteristiği olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Tahâvî'nin sünnetin anlaşılmasında takip ettiği yöntem ve sünnetin kaynak değerini inceleyen bu çalışmadan Tahâvî'nin hadis ve sünnet anlayışına dair ön bilgi elde etmek amacıyla istifade edilmiştir.

3. *“el-Füsûl fi'l-Usûl” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*: Nejla Hacıoğlu tarafından hadis alanında yazılan doktora tezi, Cessâs'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Cessâs'ın hadis anlayışı ve bu anlayışının Hanefî mezhebine etkisini inceleyen bu çalışmadan Cessâs'ın hadis ve sünnet anlayışına dair ön bilgi elde etmek amacıyla istifade edilmiştir.

4. *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri*: Tayip Nacar tarafından telif edilen eser, şer'î deliller, hüküm, istidlâl yöntemleri, beyân ve içtihat olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Cessâs'ın *el-Füsul* özelinde usûl kâideleri merkezli olarak Hanefî usûl anlayışını tasvir etmeye çalışan bu eserden Cessâs'ın hadis ve sünnet anlayışına dair ön bilgi elde etmek amacıyla istifade edilmiştir.

5. *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)*: Havva Altuntaş tarafından İslam hukuku alanında yazılan doktora tezi, fıkıh şerh geleneği, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ve şerh yöntemi ile *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de kullanılan fıkhi deliller olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Fıkıh şerhlerinin yazılmaya başladığı ilk dönemi, Hanefî mezhebi özelinde inceleyen bu çalışma 2024 yılı şubat ayında savunulmuş olmakla birlikte İSAM veri tabanında hâlâ “devam ediyor” olarak gözükmektedir.¹ Biz de bu bilgiye istinaden tez yazım sürecinde ilgili çalışma hususunda YÖKTEZ veri tabanında bir araştırma yapma ihtiyacı duymadık. Tezimizi tamamlayıp giriş kısmını yazarken alanda yapılmış olabilecek çalışmalar hakkında literatür taraması esnasında ilgili tezin YÖKTEZ'e yüklenmiş olduğunu tespit ettik. Sonrasında tezi inceleyerek çalışmamızla benzerlik arzeden hususların olup olmadığını belirlemeye çalıştık. Bu bağlamda söz konusu tezin “Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de kullanılan fıkhi deliller” başlığının “sünnetle delillendirme yöntemi” isimli alt başlığı kapsamında ulaşılan tespitlerle tezimizde ulaştığımız tespitler arasında kısmen benzerlik bulunduğu, ancak bazı tespitlerin eksik olduğu müşahade edilmiştir. Tezimizin ilgili yerlerinde söz konusu benzerliklere ve eskik tespitlere dipnotlarda işaret edilmiştir.

Çalışmanın içeriğinin ve başlıklarının belirlenmesi sürecinde birçok çalışma incelenmiş olmakla birlikte özellikle Ramazan Doğanay tarafından yazılan *Hadis Usûlü Açısından Şeybani ile Şafî'nin Mukayesesi* adlı doktora tezinden, Necmeddin Akyüz tarafından hazırlanan “*Rebî' b. Habîb Müsnedi'nin Metin Açısından Mâlik'in Muvatta'ı İle Karşılaştırılması*” adlı yüksek lisans tezinden ve Şerife Öztürk tarafından yazılan *el-Cassas'ın Ahkâmü'l-Kur'ân'ında Kullandığı Hadislerin Kaynakları ve Değeri -Tahâretle İlgili Rivayetler Örneğinde-* adlı yüksek lisans tezinden istifade edilmiştir.

¹<http://ktp.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=6594&Tur=Doktora&HazirlayanAra=havva+altunta%C5%9F>. Erişim tarihi 03.07.2024.

Son olarak çalışmamızda burada isimleri zikredilmemekle birlikte araştırma konularıyla bağlantısı olabilecek klasik kaynakların yanı sıra kitap, tez ve makale gibi güncel kaynaklardan istifade edilmiş ve bunlara dipnotlarda işaret edilmiştir.

1. TAHÂVÎ VE CESSÂS'IN HAYATLARI İLE HADİS VE SÜNNET ANLAYIŞLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

Hicrî III. asır İslâmî ilimlerde kıymetli çalışmaların yapıldığı münbit bir dönemdir. Birçok ilim dalı için altın çağ olarak kabul edilen² bu dönemde hadislerin tedvin edilmesiyle birlikte rihle faaliyeti belirli bir usûl kazanarak sistemli hâle gelmiştir. İhtilâfu'l-hadis, rivayetü'l-hadis, cerh ve tadil gibi hadis ilminin alt başlıkları müstakil ilim dalları olarak ele alınmış ve bu ilimlerle ilgili eserler telif edilmiştir. Temel hadis kitapları olarak kabul edilen Kütüb-i sitte eserlerinin yanı sıra birçok müsned, sünen, câmi' türünde eser bu dönemde tasnif ve telif edilerek hadis ilmine kazandırılmıştır.³ Hadis ilmi açısından oldukça verimli olan bu asır fıkıh ilminin gelişimi açısından da önemlidir. Bu dönemde mezhep imamlarının görüşleri üzerine çalışmalar yapılarak müçtehitlerin usûlleri tespit edilmeye çalışılmış, mezhep birikimini belirli tercihler doğrultusunda özetleyen muhtasar eserler yazılmaya başlanmış ve bütün bu faaliyetlerin neticesinde mezhepler toplumda yaygınlaşarak kurumsal yapı kazanmaya başlamıştır.⁴ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, İslâmî ilimlerin muhtevâ, mesele ve yöntem bakımından olgunlaşmaya başladığı bu asırda, hicri 239 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir.⁵

Tahâvî'nin doğduğu dönemde Mısır, Abbâsî devletinin idaresi altındadır. Abbâsîlerin yönetimindeki bu dönemde devlet birtakım isyanlar ve karışıklıklarla karşı karşıya kalmış, zaman zaman bu karmaşadan faydalanarak bağımsızlıklarını ilan eden

² Bahattin Akbaş, Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 29; Fation Shabani, "Şerhu Meâni'l-Âsâr" Eserine Göre Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 9.

³ Yavuz Köktaş, Hadis Tarihi ve Usûlü (Ankara: STS Yayınları, 2017), 153-157; Bekir Kuzudişli, Hadis Tarihi (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021), 103-104, 140; M. Yaşar Kandemir, "Hadis", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/32-33; Emin Âşıkutlu, "Cerh ve Ta'dil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394-401.

⁴ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 155-167; Geniş bilgi için bk. Adnan Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2022), 213-277.

⁵ Ebu'l-Kasım Ali b. Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Dâru'l-Fikr, 1415), 5/369; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 15/28; Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşairu'l-İslamiyye, 2002), 1/620.

devletler olmuştur. Tolunoğulları, bu karışıklıktan istifade eden devletlerden biri olup Abbâsî yönetiminin zâfiyet gösterdiği bir süreçte Mısır'da bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶ Abbâsî devletinin içine düştüğü zorluk ve düzensizlik Tolunoğulları devletinin sağladığı refah sayesinde bu topraklara yansımamıştır. Tahâvî'nin hayatının büyük bir kısmı bu refah ortamında geçmiştir.⁷

Tahâvî'nin ilk hocaları, anne ve babası olmuştur. Babasından hadis rivayet etmiş, İmam Şafîî'nin talebesi olan annesinden dinî ilimlere dair ilk bilgilerini öğrenmiştir. Birçok ilim halkasına katılıp çeşitli ilimler öğrendikten sonra babası onu dayısının ilim halkasına dâhil etmiştir.⁸ Dayısı İmam Şafîî'nin yetiştirdiği büyük talebelerden Ebû İbrahim İsmail el-Müzenî'dir. (ö. 264/878) Tahâvî ilmî gelişiminde ciddi bir rolü olan Müzenî'den hadis ilmini ve Şafîî fikhını tahsil etmiştir.⁹

Tahâvî'nin ilme olan ilgi ve merakı, onu dayısının ders halkası dışında farklı ilim meclislerine yönelmeye sevk etmiştir. Bu doğrultuda o dönemde Mısır'da kadı olarak görev yapan Bekkâr b. Kuteybe el-Basrî'nin (ö. 270/884) ilim halkasına katılarak ondan Hanefî fikhını tahsil etmeye başlamıştır. Bu süreçte Bekkâr b. Kuteybe'nin, dayısı Müzenî ile yaptığı münazaralar Tahâvî'yi oldukça etkilemiş ve Hanefî fikhını öğrenmeye olan isteğini artırmıştır.¹⁰

Bekkâr b. Kuteybe'nin siyâsî sebeplerden ötürü hapse girmesinden sonra¹¹ yerine yine Hanefî bir alim olan Ebû Ca'fer b. Ebî İmrân (ö. 280/893) kadı olarak atanmıştır. Tahâvî fıkıh ve hadis ağırlıklı olan ilim yolculuğuna Ebû İmrân'ın derslerini takip ederek devam etmiştir. Ebû İmrân, Tahâvî'nin diğer hocalarından

⁶ bk. Muhammed b. Cerîr Taberî, Târîhu't-Taberî, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 9/456-545.

⁷ bk. Taberî, Târîhu't-Taberî, 9/545-566; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31-48; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/233-236.

⁸ bk. Abdulkâdir el-Kureşî, el-Cevâhirü'l-muğıyye, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâr Hecer, 1413), 1/274.

⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, Tabakâtü'l-fukahâ, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Râidi'l-Arabiyye, 1970), 142; el-Kureşî, el-Cevâhirü'l-muğıyye, 1/274; İbn Hacer, Lisânü'l-Mîzân, 1/622, 623; Şükrü Özen, "Müzenî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/246-250.

¹⁰ Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ', 12/29; İbn Hacer, Lisânü'l-Mîzân, 1/623-628; Orhan Çeker, "Bekkâr b. Kuteybe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/365; Akbaş, Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri, 29.

¹¹ bk. Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1418), 104, 105; Çeker, "Bekkâr b. Kuteybe", 5/365.

farklı olarak müntesibi olduğu mezhebin görüşünün yanı sıra diğer mezheplerin görüşlerine de yer veren mukayeseli bir yöntem izlemiştir. Hocasının tedriste takip ettiği bu mukayeseli yöntem onun ilmî şahsiyetinin oluşumunda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Tahâvî Ebû İmrân'dan kırk yaşına kadar istifadeye devam etmiştir.¹²

Tahâvî Ebî İmrân'ın dersleri vesilesiyle Hanefî fikhını daha detaylı mütalâa etmiş ve Şafiî mezhebiyle mukayese imkânı bulmuştur. Bu mukayese neticesinde Hanefî mezhebine intisap etmiştir.¹³ Tahâvî'nin hocaları arasında Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Şeybânî'nin (ö. 189/805) öğrencilerinin yer alması kendisine, Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerini sahih kaynaklardan öğrenme ve fıkıh anlayışını bu büyük müçtehitlerin görüşleriyle temellendirme imkânı sağlamıştır.¹⁴ Genel olarak Hanefî mezhebinin usûlüne göre ictihadlarda bulunmuş, böylece Hanefî mezhebinin Mısır'daki en önemli temsilcilerinden biri olmuştur.¹⁵

Tahâvî'nin Hanefî fikhını hadislerle temellendirmesi ve Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından görüş nakledilmeyen meselelerde tahricde bulunması Hanefî fıkıh literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Hanefî mezhebinin Mısır'da teşekkülü ve yayılmasında büyük rol oynayan Tahâvî fıkıh, hadis, tefsir gibi birçok alanda eserler telif etmiş ve eserleriyle Hanefî mezhebinin yanı sıra diğer mezhep imamlarının görüşlerinin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.¹⁶

Tahâvî'nin Hanefî fakihi olması hususunda herhangi bir ihtilaf bulunmazken mezhepteki mertebesi hakkında farklı değerlendirmeler öne sürülmüştür. Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) fakihleri ictihad yetkinliği bakımından yedi sınıfa

¹² bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/28-30; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/274, 275; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/622-624; Ebu'l-Hasenât Muhammed el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye* (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324), 33, 34; Akbaş, *Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 40.

¹³ eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 142; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/369; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/29-32; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/273; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/621; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 32; Şafiî mezhebinden ayrılma nedenleri hakkında geniş bilgi için bk. İsa Atcı, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafiî Mezhebinden Ayrılma Ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 571-580.

¹⁴ bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/28; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/275, 276; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/623.

¹⁵ Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/386; İsa Atcı, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin İbâdetler İle İlgili Konularda Hanefî İmamlarına Muhâlif Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 25.

¹⁶ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/276, 277; İltaş, "Tahâvî", 39/386; Geniş bilgi için bk. Esra Güleğül, *Hanefîliğin Mısır'a Girişi ve İmam Tahâvî* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 11-85.

ayırmiş ve Tahâvî'yi üçüncü tabaka olan “mesâilde müctehid” tabakasında zikretmiştir.¹⁷ Taşköprizâde (ö. 968/1561), Kınalızâde (ö. 979/1572), Takıyyüddin et-Temîmî (ö. 1010/1601) gibi âlimler de İbn Kemâl'in bu tasnifini esas almış ve Tahâvî'yi mezhep imamından rivayet bulunmayan meselelerde ictihad edebilen kişiler arasında zikretmişlerdir. Kemalpaşazâde'nin bu taksimatına itiraz eden Kevserî (1879-1952), Leknevî (1848-1886) ve Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) gibi âlimler ise Tahâvî'nin “mutlak müctehid” veya “mezhepte müctehid” tabakasında yer alması gerektiğini söylemişlerdir. Bu görüşlerini, Tahâvî'nin zaman zaman Ebû Hanîfe ve İmameyn'in görüşlerine muhalefet ederek farklı görüş ileri sürmesiyle gerekçelendirmişlerdir.¹⁸

Tahâvî döneminde Mısır'a ilmî yolculuklar yapılmaya devam etmiştir. Kütüb-i Sitte müellifleri bu dönemde Mısır'a gelerek buranın ilim ortamından istifade etmişlerdir. Tahâvî'nin Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö.303/915) ile ortak hocalarının bulunduğu ve onlardan hadis naklettiği bilinmektedir.¹⁹ Sika bir muhaddis olarak kabul edilen Tahâvî²⁰ üç yüzden fazla kişiden hadis rivayet etmiştir. Eserlerinde cem' ve te'lîf, nesh ve tercih yöntemlerini kullanarak hadisler arasındaki teâruzı gidermeye çalışmıştır. Hadisleri anlama ve anlaşılır kılma hususunda ciddi bir gayret göstererek telif ettiği eserlerle hadis ilminde yetkinliğini ortaya koymuştur. Talebelerinin çoğunluğunu ondan hadis rivayet eden kimseler oluşturmaktadır. Ebû'l-Ferec Ahmed b. el-Kasım b. Ubeydullah b. Mehdi el-Bağdadî (ö. 364), Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Mansur el-Ensârî ed-Dâmegânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971) öğrencilerinden bazılarıdır.²¹

¹⁷ İbn Kemâl Kemâlpaşazâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, nşr. Salâh Muhammed Ebu'l-Hac (Ürdün: Merkezü Envârî'l-Ulemâ, 1441), 60.

¹⁸ Takıyyüddin b. Abdilkâdir et-Temîmî el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hilv (Riyad: Dâru'r-Rufâî li'n-Neşr, 1983), 1/11; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 31, 32; İltaş, “Tahâvî”, 39/386.

¹⁹ bk. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/275, 276; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/623; Akbaş, *Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 30.

²⁰ Ebû Said Abdurraman İbn Yunus, *Tarih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 1/22; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/368; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/29; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/273; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/622; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 33.

²¹ bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/367, 368; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/27, 28; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/271-275; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/623; İltaş, “Tahâvî”, 39/386.

Tahâvî maişetini temin için kâtiplik, noterlik gibi resmî görevlerde çalışmanın yanı sıra vefat edinceye kadar telif ve tedris faaliyeti ile meşgul olmayı ihmal etmemiştir.²² Hicri 321 yılında Kahire’de vefat eden Tahâvî²³ İslamî ilimlerin birçok alanında eserler telif ederek hem yaşadığı dönemde etkili olmuş hem de sonraki dönem âlimleri üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır.²⁴ Eserlerinde sade bir dil tercih eden Tahâvî, görüşlerine katılmadığı kişilere karşı sert bir üslup kullanmaktan uzak durmuştur.²⁵ Telif ettiği eserler, alanında öncü olmanın yanı sıra birçok şerh ve haşiye çalışmasına konu edilmiştir. Düşünceleri ve eserleriyle Hanefî literatürüne yön veren Tahâvî’nin eserlerinden bir kısmı günümüze ulaşırken bir kısmı ise kaynaklarda zikredilmekle birlikte günümüze ulaşamamıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Akidetü’t-Tahâviyye*, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, *Şerhu Müşkilü’l-Âsâr*, *es-Sünenü’l-me’sûre*, *el-Muhtasar*, *İhtilâfû’l-’ulemâ*, *eş-Şürûtü’l-kebîr*, *eş-Şürûtü’s-sağîr*, *Kitâbü’t-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberenâ*.²⁶

1.2. Tahâvî’nin Hadis ve Sünnet Anlayışı

Bu başlık altında çalışmamıza zemin oluşturması amacıyla Tahâvî’nin hadis ve sünnet anlayışı genel hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Tahâvî kitaplarında hadis, haber ve eser kavramlarını birbirinin müradifi olarak kullanır.²⁷ O, bu üç kavramı âsâr olarak isimlendirir ve âsârı, güvenilir râvilerin makbul isnadlar ve uygun eda şekilleriyle Hz. Peygamber’den (s.a.v.) naklettiği rivayetler olarak tanımlar.²⁸ Eserlerine aldığı hadislerin ulaşabildiği bütün tariklerini vermeye çalışır. Hadisleri bütünlük içerisinde değerlendirme ve bağdaştırma

²² el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-muğıyye*, 1/275; Ahmet Karadut, “Ebu Ca’fer et-Tahâvî, Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet Dergisi* 2 (1983), 57, 58.

²³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/368; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 15/29; el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-muğıyye*, 1/273.

²⁴ bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 5/367, 368; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 1/623.

²⁵ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, nşr. Muhammed Zühri en-Neccar Muhammed Seyyid Câd (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, 1414), 1/73; 3/10.

²⁶ bk. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 15/29; el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-muğıyye*, 1/276, 277; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 1/621; Atcı, *Tahâvî’nin İbâdetler İle İlgili Konularda Hanefî İmamlarına Muhâlif Görüşleri*, 53, 54; İltaş, “Tahâvî”, 39/386, 387.

²⁷ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, nşr. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415), 1/6; 10/305, 306.

²⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, 1/6.

hususunda ciddi bir çaba sarf eder. Ona göre hadisler birbirini tasdik eder ve aralarında çelişki bulunmaz.²⁹

Tahâvî sünnet kavramını Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen söz, fiil ve takrir mânasında kullanır.³⁰ Ona göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izafe edilen haberler sünneti oluşturur, ashâbın uygulamaları ise sünneti teyid ve tekid eder.³¹ Ashâbın uygulamalarının da sünnet kavramı ile ifade edilebileceğini belirten Tahâvî,³² sahâbe uygulamasının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine muhalif olması durumunda sünnetle amel etmeyi tercih eder.³³

Sünnetin önemini ve bağlayıcılığını ayetler üzerinden açıklayan Tahâvî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emrettiklerini yapıp nehyettiklerini terketmenin Kur'an tarafından bildirildiğini vurgular ve onun sözlerinin vahye dayandığını belirtir.³⁴ Kur'an-ı Kerîm ve sünnet hakkında "onların her biri Allah'tandır" ifadesini kullanarak sünnetin Kur'an'ı neshedebileceği görüşünü savunur.³⁵ Hadisler arasında gerçek anlamda teâruzun bulunmayacağını savunduğu gibi kaynaklarının aynı olması sebebiyle Kitâb ile sünnet arasında da çelişki bulunmayacağını ifade eder.³⁶

Tahâvî'nin haberlerin tasnifi hususunda açık ifadesi yoktur. Eserindeki ifadelerinden hareketle haberleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki grupta değerlendirdiğini söylemek mümkündür.³⁷ Mütevâtir haberin doğrudan tanımı eserinde yer almamakla birlikte mütevatir haberden bahsederken vurguladığı esaslar genel bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda ona göre, ümmetin kabul edip Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren amel ettiği hadisler mütevatir haber kapsamında değerlendirilir.³⁸

²⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/163; 2/83; 3/6, 83; 4/8, 33, 136, 274; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/206, 10/306.

³⁰ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Akbaş, *Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*; Shabani, *Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı*.

³¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/31, 32; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/238.

³² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/80, 81, 258.

³³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/319.

³⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/6.

³⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/221, 222.

³⁶ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/206, 10/31.

³⁷ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/54; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/350.

³⁸ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/83, 222, 230, 314, 349; 2/54; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/350; Tahâvî'nin mütevâtir kavramını manevî mütevâtir olarak değerlendiren çalışmalar mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Shabani, *Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı*, 36.

Tahâvî âhâd haberin de doğrudan bir tanımını aktarmaz. Ancak onun, bir cemaat tarafından nakledilmeyen haberleri âhâd haber kapsamında değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Ona göre bu tür haberlerde unutma ve yanlış aktarım gibi hatalar olabilirken bir cemaatin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği haberde hata mümkün değildir.³⁹ Âhâd haberin mütevatir haber gibi bağlayıcı olmadığını vurgulayan Tahâvî, âhâd haberle amel için eserin çeşitli yerlerinde birtakım şartlar ileri sürmüştür. Ona göre bu şartları taşımayan âhâd haberlerle amel edilmez.⁴⁰

Tahâvî öncelikle âhâd haberin Kitâb'a ve mütevatir sünnete ters düşmemesi gerektiğini ifade eder.⁴¹ Buna ilave olarak haberin umûmü'l-belvâya,⁴² kıyasa⁴³ ve akla uygun olması⁴⁴ gerektiğini çeşitli örneklerle açıklar. Haberi nakleden râvinin fakih olması⁴⁵ ve rivayet ettiği haberle amel etmesi⁴⁶ de aradığı şartlar kapsamında yer alır. Hadisleri yorumlarken sadece bir şartın eksikliğinden dolayı hadisi reddetmeyerek aklî ve naklî delilleri birlikte kullanmayı tercih eder.⁴⁷ Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması amacına yönelik olarak aralarında teâruz bulunduğu zannedilen haberlerin müşküllerini gidermeye çalışır.⁴⁸ Tahâvî'nin âhâd haberlerde uyguladığı usûlün daha iyi anlaşılmasını sağlamak için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

1. "Ateşin etkisi ile değişen yiyecekleri yemek abdest almayı gerektirir mi gerektirmez mi?" Tahâvî bu başlıkta öncelikle bazı âlimlerin, ateşin değdiği şeyleri yemekten dolayı abdest alınması gerektiği görüşünde olduklarını belirtir ve konuya dair sundukları rivayetleri zikreder. Akabinde başka bir grubun abdest alınmasına gerek olmadığı görüşünü benimsediklerini söyler ve onların dayandığı rivayetleri aktarır. Böylece Hz. Peygamber'den (s.a.v.) konu hakkında nakledilen rivayetlerin hangisiyle amel edilmesi gerektiğini tespit etmeye çalışır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

³⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/286; 4/71.

⁴⁰ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/350; Akbaş, *Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 55; Shabani, *Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı*, 38-57.

⁴¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/286, 309.

⁴² bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/78.

⁴³ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/70.

⁴⁴ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/15.

⁴⁵ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/226.

⁴⁶ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/23.

⁴⁷ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/62-69.

⁴⁸ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/434; 2/21, 83.

“ateşin temas ettiği şeyleri yedikten sonra abdest alın”⁴⁹ emrini iki şekilde değerlendiren Tahâvî’ye göre, buradaki “abdest alın” ifadesiyle ellerin yıkanması kastedilmiş olabileceği gibi namaz abdestinin kastedilmiş olması da mümkündür. Eğer Rasûlullah (s.a.v.) mezkûr emriyle ellerin yıkanmasını kastetmişse, ateşle pişmiş şeyleri yemenin bir hades hâli olmadığı âşikârdır. Fakat burada namaz abdestinin kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Tahâvî bu müşkili Rasûlullah’ın (s.a.v.) en son hangi uygulamayı yaptığını belirleyerek çözüme kavuşturmaya çalışır. Onun tespitine göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ateşle pişmiş yemekle ilgili son uygulaması, abdest almayı terk etmek şeklindedir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ateşle pişmiş şeyleri yedikten sonra abdest aldığına dair rivayetlerin nesh edildiğini ifade eden Tahâvî, meseleye sahâbe uygulamalarıyla ilgili rivayetleri aktararak devam eder ve ateş değmeden önce yiyecekleri yemenin abdest almayı gerektirmediği hususunda icmâ bulunduğunu aktarır. Ateş değmeden önce temiz bir yemeği yemenin hades olmaması ve ateş yemeğe değdiğinde yemeğin mahiyetini değiştirmemesi, hükmünün de değişmemesini gerektirir. Kıyasın ve aklın bunu gerektirdiği görüşünde olan Tahâvî, Ebû Hanife ve İmameyn’in de bu görüşte olduğunu zikrederek konuyu nihayete erdirir.⁵⁰

2. “Ferce dokunmak abdest almayı gerektirir mi gerektirmez mi?” başlığında Tahâvî, “ferce dokunmaktan dolayı abdest alınması gerekir” düşüncesinde olan kimselerin delil olarak kullandığı tüm rivayetleri tek tek tahlil eder. Ferce dokunmanın abdest alması gerektiğine dair rivayetlerin sened ve metin açısından illetli olduğu tespitini yapar, bu rivayetlerin münkatı’, müdelles ve münker olması itibariyle delil olarak kullanılamayacağını belirtir. Tahâvî bu kanaatini aynı zamanda kıyas deliliyle destekler. Kıyasa göre avret olan bir organ (mesela uyluk) ile ferce dokunmak nasıl abdest almayı gerektirmiyorsa avret olmayan bir şeyle yani elle dokunmak da abdest almayı gerektirmez. Tahâvî’ye göre rivayetlerdeki abdest alın ifadesiyle ellerin yıkanmasının kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Konuyu uzun uzun tartışan Tahâvî netice olarak, ferce dokunmanın abdest almayı gerektirmediğiyle ilgili

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, es-Sünen, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Dâru İhyâi el-Kütübi’l-Arabiyye, 1952), "Tahâret ve sünenüha", 65; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, es-Sünen, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Mektebetü’l-Ticariyyeti’l-Kübra, 1348), "Tahâret", 122.

⁵⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/62-70.

rivayetlerin sened ve metin açısından daha sağlam olduğu tespitini yapar ve ashâbın çoğunun uygulamasının da bu yönde olduğunu ortaya koyar. O, Ebû Hanife ve İmameyn'in de "ferce dokunmanın abdest almayı gerektirmediği" kanaatinde olduğunu belirterek meseleyi bitirir.⁵¹

Tahâvî haberleri sıhhat açısından sahih ve zayıf olmak üzere iki grupta değerlendirir. Haber, hadis ve eser kavramlarını birbirinin müradifi olarak kullanması sebebiyle onun âsâr tanımının, sahih hadis tanımını da içerdiği söylenebilir. Buna göre sahih hadis, hadisin sabit olduğuna dair kesin kanaat sahibi güvenilir kişilerin makbul isnad ve uygun eda yollarıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettikleri haberlerdir.⁵² Bir hadisin sahih kabul edilmesi için o hadisin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelmesi, isnadının sahih olması ve râvilerinin makbul kimseler olması gerekir. Aynı zamanda hadis metninin mânası açık olmalı ve sahih hadislerle çelişmemelidir.⁵³

Tahâvî'ye göre zayıf hadis, isnadında veya metninde illetler bulunup hüccet olarak kabul edilemeyecek hadistir. İnkâtâ, tedlis ve râvi güvenilirliği gibi hadisin sıhhatini zedeleyen kusurları tespit ederek hadisin zayıflığına işaret etmeye çalışan Tahâvî,⁵⁴ isnad tenkitlerinin yanı sıra metin tenkidine de son derece önem verir. Bir hadisin zayıf olduğuna hükmederken sened ve metindeki kusurları birlikte değerlendirir.⁵⁵

Tahâvî hadis aktarırken hadisin hangi yollarla tahammül edildiğini belirtmeye özen gösterir. Haddesenâ, ahberenâ gibi lafızlarla veya doğrudan tahammül yolunun ismini zikrederek hadis alma şeklini açıklar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî,

⁵¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/71-79; Hanefî imamların ferce dokunmanın abdest gerektirmediğine dair görüşleri için bk. Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, nşr. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433), 1/36; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîb's-şerâ-i*, nşr. Ali Muavvaz-Âdil Abdülmevcûd (Mısır: Matbaatü Şirketi Matbûâtü'l-ilmîyye-Matbaatü'l-cemâliyye, 1328), 1/27; Konu hakkında diğer çalışmalar için bk. Taha Çelik, *Tahâvî ve Beyhâkî'de Hadis (Şerhu Meâni'l-Âsâr ve Mâ'rifetu's-Sünen Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 206-236; Hüseyin Kahraman, "Hadislere Göre Cinsel Organa Dokunmanın (Messü'l-Ferc) Abdeste Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 111-142.

⁵² bk. et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/6.

⁵³ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/6; 3/178; 10/306; 12/171; 13/427.

⁵⁴ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/16, 74, 75, 104, 233, 261, 297, 357, 480; 2/270; 3/8, 195, 204, 253, 280; 4/10, 101, 102, 121, 166, 170, 345, 377, 378, 396, 397.

⁵⁵ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/167, 440; 3/389; 10/210.

hadis tahammül ve edâ yollarından semâ, kıraat, icazet ve kitabet yollarını kullanmıştır.⁵⁶

Eserlerinde hadisleri çoğunlukla isnâdlı olarak veren Tahâvî, senedin muttasıl, münkatı', müdelles veya muztarib olması gibi hadisin isnâdının sıhhatini etkileyen hususları ortaya çıkarmaya gayret eder.⁵⁷ Yine hadisi nakleden râviler hakkında bilgilendirmede bulunarak senedin sağlam olup olmadığını belirlemeye çalışır. Râvinin hıfzına, adaletine, hadis naklederken titiz olup olmadığına dikkat eden Tahâvî, râviler hakkında cerh-ta'dîl değerlendirmeleri yapar.⁵⁸ Râvinin sika ve makbul olmasına önem verir ve sika râvinin ziyâdesini kabul eder.⁵⁹ Râvinin kusurlu olması durumunda daha sahih isnadlar araştırmayı tercih eder.⁶⁰ Sened zincirinde kapalı kalan râvi isimlerini belirlemeye çalışır. Maruf olmayan, ferd kalan veya münker olan râvileri ifade eder.⁶¹ Hadisin isnâdında problem tespit ettiğinde bunu bazen “isnâdı fâsid” terimiyle dile getiren Tahâvî, rivayetin zayıflığına hükmettiğinde onunla amel edilemeyeceğini ifade eder.⁶² Rivayetleri tercihinde senedin ittisali ve râvîlerinin sika olması belirleyici olduğu gibi isnâdın âli olması da hadisi tercih sebepleri arasında yer alır.⁶³

Muhaddis kimliğiyle birlikte aynı zamanda bir fakih olması Tahâvî'yi hadisin senediyle birlikte metnine de odaklanmaya sevk etmiştir. O, sened tenkidinden sonra metinlerini tahlil etmeye ve onlardaki müşkileri gidermeye özen gösterir. Hadis metinlerini âyetler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen diğer sahih hadisler, icmâ, sahâbe uygulaması, akıl, kıyas, tarih verileri gibi birçok ölçüt doğrultusunda tahlil ve tenkit eder.⁶⁴

⁵⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/221; 4/101; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 6/151,178; 7/227; 8/306; 10/431.

⁵⁷ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/19, 95, 113, 190, 226, 284, 412; 2/108, 110, 170, 219; 3/167, 322; 4/10, 73, 75, 101, 109, 121, 166, 344, 377, 378.

⁵⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/20, 72, 74, 75, 227, 259, 270, 387; 2/246, 270, 271; 3/70, 71; 4/7, 144, 145, 341, 345, 365, 366, 369, 378; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/236-238; 6/121, 384; 10/26, 27, 76, 77; 12/171-173; 13/427.

⁵⁹ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/23, 137; 2/62; 3/54, 169; 4/6, 94, 122; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 8/137.

⁶⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/206; 6/381, 384; 10/26, 27.

⁶¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/74, 255; 4/366; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/184; 10/436, 437.

⁶² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/170; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 6/381, 384; 10/337.

⁶³ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 9/252; 10/26, 27, 76, 337.

⁶⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/71; 2/94; 3/190, 191; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/12, 13, 117; 6/332, 333; 13/210.

Tahâvî'nin hadis tenkidinde ve genel olarak hadislere yaklaşımında sahâbe-i kirâm belirleyici role sahiptir. Hadisleri anlama ve anlaşılır kılma hususunda sahâbe söz ve uygulamalarını dayanak kabul etmiştir. Âdil ve güvenilir olmaları, Kur'ân-ı Kerîm'in onların dilinde inmesi ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) soru sorma fırsatına sahip olmaları gibi niteliklerinden dolayı sahâbenin müşkil durumları bilme ve tevil etme hususunda önemli bir konumda olduklarını ifade eder.⁶⁵ İnsan olmaları hasebiyle sahâbenin de görme, işitme ve anlama kusurlarından dolayı hata yapabileceklerini kabul eden Tahâvî, sahâbeden nakledilmiş birbiriyle mütearız gözüken makbul hadisleri cem' ve te'lif edemediğinde nesh yöntemini işletmeyi tercih eder.⁶⁶ Zira ona göre ashâbdan gelen makbul bir rivayeti reddetmek, onların adaletini ve rivayetini düşürme anlamına gelir.⁶⁷ Sahâbeye muhalefet etmeyi ve onların görüşlerinden çıkmayı "Allah'ın kitabına karşı büyükmek" olarak ifade eder ve bu durumdan Allah'a sığındığını dile getirir.⁶⁸

Rasûlullah'tan (s.a.v.) nakledilen hadislerin birbiriyle çelişmeyeceğini savunan Tahâvî, cem' ve te'lif, nesh ve tercih metodlarını kullanarak mütearız gözüken hadisler arasındaki ihtilafları gidermeye çalışır.⁶⁹ Anlam odaklı bir usûl benimsediği için bu yöntemlerden en çok cem' ve te'lif metoduna başvurduğu ifade edilmiştir.⁷⁰ Ona göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Allah tarafından "cevâmiu'l-kelim" özelliği ihsan edildiği için hadisler zengin mânaya sahip olup farklı şekillerde anlaşılmaya müsaittir.⁷¹ Bundan dolayı mütearız gözüken haberlerin farklı şekillerde anlaşılması ve yorumlanması mümkündür.⁷² Tahâvî çelişkili olduğu zannedilen hadislerde mekan,⁷³ durum,⁷⁴ zaman⁷⁵ gibi farklılıkları değerlendirerek mümkün mertebe her bir hadisle

⁶⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/196; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/114, 182, 184; 7/345; 14/184.

⁶⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/23; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/90; 6/180; 7/137.

⁶⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/23.

⁶⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/184.

⁶⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/9, 215, 281; 4/331; et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 2/206; 10/306.

⁷⁰ Ayhan Tekineş, "Şerhu Me'âni'l-Âsâr'da Hadisler Arasındaki İhtilafları Çözümleme Yöntemi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 199.

⁷¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/114.

⁷² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/163, 164, 352, 353, 455; 2/63, 64, 158.

⁷³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/235.

⁷⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/216.

⁷⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/196, 197.

amel etmeye çalışır. Onun hadisleri cem' ve te'lif yöntemiyle yorumlamasına "İmamın arkasında Kur'an okumak" başlığı örnek verilebilir. Tahâvî bu başlıkta bazı âlimlerin "Fatiha'nın okunmadığı namaz eksiktir" anlamındaki rivayetlerden hareketle imamın arkasında Fatiha okumayı gerekli gördüklerini bazılarının ise hiçbir şey okumaksızın sükût edilmesi gerektiği görüşünde olduklarını zikreder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Fatiha'nın okunmadığı namaz eksiktir"⁷⁶ anlamındaki hadisiyle imamın arkasında kılınan namazı kastettiğine dair bir delilin bulunmadığını vurgulayan Tahâvî, bu mânadaki hadislerle imama uyulmaksızın münferit olarak kılınan namazların kastedilmesinin mümkün olduğunu ifade eder.⁷⁷ Tahâvî'nin cem' ve te'lif uygulamasına diğer bir örnek olarak "Namaz için abdest alırken azaları birer birer ve üçer üçer yıkamak" başlığı zikredilebilir. Tahâvî bu meselede öncelikle Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdest alırken azalarını üç kez yıkamasıyla ilgili rivayetleri aktarır. Akabinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdest alırken azalarını birer defa yıkadığına dair rivayetleri vererek bu rivayetler bağlamında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken azalarını en az birer kez yıkadığının sabit olduğunu söyler. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken azalarını üçer defa yıkamasıyla ilgili rivayetlerin farziyete değil fazilete işaret ettiğini zikrederek konuyu bitirir.⁷⁸ Örneklerde görüldüğü üzere Tahâvî çelişkili gözüken rivayetleri farklı mânalara hamlederek her biriyle amel etmeyi tercih etmektedir.

Tahâvî müteâriz gözüken haberleri cem' ve te'lif edemediği durumlarda nesh yöntemine başvurmuştur.⁷⁹ Sahâbe uygulamaları,⁸⁰ sahâbînin rivayetiyle amel edip etmemesi,⁸¹ âyetlerin sünneti nesh edip etmemesi⁸² gibi durumlar nesh gerekçeleri arasındadır.⁸³ Tahâvî'nin "ateşin etkisi ile değişen yiyecekleri yemek abdest almayı gerektirir mi gerektirmez mi?" başlığını nesh yöntemi bağlamında zikretmek mümkündür. Zira bu başlıkta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ateşle pişmiş şeyleri yedikten

⁷⁶ Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkaki (Türkiye: Dâru't-Tıbaati'l-Âmire, ts.), "Salât", 34-42; İbn Mâce, "İkamet", 11.

⁷⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/216.

⁷⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/29, 30.

⁷⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/88, 230.

⁸⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/69, 117.

⁸¹ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/23, 292.

⁸² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/235, 236.

⁸³ Geniş bilgi için bk. Tekineş, "Şerhu Me'âni'l-Âsâr'da Hadisler Arasındaki İhtilafları Çözümleme Yöntemi", 210-212.

sonra abdest aldığına dair rivayetlerin nesh edildiğine hükmetmiştir.⁸⁴ Tahâvî'nin rivayetler arasında nesh yöntemini işletmesine başka bir örnek olarak “Zina eden muhsan⁸⁵ kimsenin haddi nedir?” başlığı verilebilir. Tahâvî burada zina eden muhsan kişiye önce celde vurulup sonra recmedilmesi gerektiği görüşünde olanların delillerini verip akabinde muhsan kişiye sadece recm cezası gerektiğini kabul edenlerin delillerini zikreder. Zina eden muhsan kimsenin sadece recmedilmesi gerektiğini savunan Tahâvî bu görüşünü Kitâb, sünnet, kıyas ve sahâbe uygulamalarıyla temellendirir.⁸⁶ Nisâ sûresi 15. âyete göre⁸⁷ zina eden muhsan kişinin haddi, evlere hapsedilmek iken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Allah onlara bir çıkar yol gösterdi” sözüyle bu âyetin neshedildiğini ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) evli olan ile olmayan kişi arasında farklı hüküm verdiğini ifade eder. Buna göre evli olmayan kimsenin cezası 100 celde ve 1 yıl sürgün, evli olan kişinin cezası ise recm olarak belirlenmiştir.⁸⁸ Kanaatini kıyas ve sahâbe uygulamalarıyla destekleyen Tahâvî, Ebû Hanife ve İmameyn'in de bu görüşte olduklarını belirterek meseleyi bitirir.⁸⁹

Tahâvî cem'-te'lîf ve nesh yöntemlerini uygulamanın mümkün olmadığı durumlarda tercih yöntemini kullanarak iki haberden birini diğerine tercih eder.⁹⁰ Hadisin tarikinin çok olması, senedinin daha sahih olması,⁹¹ râvinin tanınır olması,⁹²

⁸⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/69.

⁸⁵ Muhsan bir kimsenin fiilen veya hükmen zinaya karşı tam bir koruma altında olması ve bunu sağlayacak belli bir konuma sahip bulunması anlamına gelmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Şamil Dağcı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/546-548.

⁸⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/138-141.

⁸⁷ “Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.” (Nisâ, 4/15)

⁸⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/139.

⁸⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/139-141; Tahâvî bekarların cezasında sürgünü de zikretmiş ve bunun Hanefi alimlerinin görüşü olduğunu beyan etmiştir. Ancak Hanefilerin mevcut görüşünde bekarların cezası sadece celdedir. Sürgün cezası diğer mezheplerin görüşüdür. Geniş bilgi için bk. eş-Şeybânî, *el-Asl*, 7/145; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîb's-şerâ-i*, 7/37-39; Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/442-444.

⁹⁰ Örnek için bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/160-164.

⁹¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/222.

⁹² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/89.

ziyâde bilgi içermesi,⁹³ aklî delillere uygun olması ve kendisiyle amel edilmesi⁹⁴ gibi hususlar tercih sebepleri arasında yer alır.⁹⁵

Tahâvî mütearız gözüken hadislerde ihtilafı gidermek için en son olarak tesâkut yöntemini uygulamıştır. Bu bağlamda aynı konuda zıt hüküm içeren iki hadisin sıhhat açısından denk olduğu durumlarda ikisini birden amelden düşürmüş ve konuyla ilgili diğer hadislerle amel etmiştir.⁹⁶

Hadisleri anlama ve anlaşılır kılma hususunda ciddi bir gayret sarfeden Tahâvî tartışmalı bir konuda öncelikle ulaşabildiği tüm rivayetleri toplamaya çalışmış, konuyla ilgili görüşleri ve görüş sahiplerinin öne sürdükleri delilleri zikretmiştir. Hadisleri tahlil ederken bağlamı ve arka planı daima göz önünde bulundurmuş, teâruz tespit ettiği durumlarda cem‘ - te‘lîf, tevil, nesh ve tesâkut gibi yöntemlere başvurarak ihtilâfları bertaraf etmeye çalışmıştır. Konu hakkında kanaatini belirtmeden önce kanaatine muhalif görüşlerin delillerini tahlil ederek sıhhati zedeleyen hususları açıklamıştır. Sened ve metin açısından daha sağlam hadisleri tercih etmeye çalışan Tahâvî, kanaatini belirlerken sahâbe uygulamasına önem vermiş, naklî delillerin yanında mutlaka aklî delillerle görüşünü teyit ve tekit etmeye çalışmıştır.

1.3. Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs’ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

Hicri IV. asır İslâmî ilimler açısından parlak bir dönemdir. Bu dönemde her alanda kıymetli birçok âlim yetişmiş ve çok sayıda eser telif edilmiştir. Üçüncü asırda kurumsal bir yapı kazanmaya başlayan mezhepler bu asırda sistemli hâle gelerek toplumda yaygınlık kazanmıştır. Mezheplerin kurumsal yapısını kazanmasına paralel olarak usûl ve fûrû‘a dair temel eserler telif edilmeye başlanmış ve böylece fikhî faaliyetler daha ziyâde mezhep sınırları içerisinde devam etmiştir. Mezhep içi ictihatların daha yoğun olduğu bu dönemde telif edilen temel eserlerin üzerine şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır.⁹⁷ Bu asır hadis ilmi açısından da önemli gelişmelere

⁹³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/23, 137; 2/62; 3/54, 169; 4/6, 94, 122.

⁹⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/222.

⁹⁵ Geniş bilgi için bk. Shabani, Tahâvî’nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı, 76-80.

⁹⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/255, 391.

⁹⁷ bk. Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 235-244; Hacı Yunus Apaydın (ed.), *İslâm Hukukuna Giriş* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010), 40-42; Ferhat Koca, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/537-540.

sahne olmuştur. Önceki dönemlerde telif edilen hadis eserlerinin daha düzenli ve kâmil olması adına eserler ikmal ve tanzim edilmiştir. Temel hadis kitapları üzerine şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmış, ilk usûl kitapları telif edilmiştir. Müteahhirîn devrinin başlangıcı olarak kabul edilen bu dönemde sonraki hadis çalışmalarının temel kaynağı olacak dirayet kitapları yazılmıştır. Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl* isimli eseri ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* isimli eseri bu asırda yazılmış önemli kitaplardan bazılarıdır.⁹⁸

Ebû Bekr el-Cessâs, İslâmî ilimlerin olgunlaştığı ve eser teliflerinin yoğunlaştığı bu asırda hicri 305 yılında büyük bir ilim merkezi olan Rey şehrinde dünyaya gelmiştir.⁹⁹ Cessâs'ın yaşadığı dönem, Abbâsîlerin devlet otoritesinin zayıfladığı ve devletin parçalanmaya başladığı bir zamana tekabül etmektedir. Bu dönemde bir taraftan siyâsî ve iktisadî problemlerle mücadele edilirken diğer taraftan toplumdaki etnik unsurlardan kaynaklanan sorunlarla mücadele edilmiştir. Cessâs'ın hayatı, sosyal ve siyasî zorluklara rağmen ilmî faaliyetlerin zengin olduğu bir zaman diliminde geçmiştir.¹⁰⁰

Cessâs'ın doğduğu şehirdeki hayatı, ailesi ve ilk hocaları hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yirmili yaşlarına kadar Rey'de kalıp sonrasında Bağdat'a giden Cessâs, Bağdat'ta Irak Hanefî ekolünün önde gelen temsilcisi Ebü'l-Hasen el-Kerhî'den (ö. 340/952) fıkıh ilmi tahsil etmiş ve zaman içerisinde onun en gözde talebesi olmuştur. Cessâs bir ara hocasının önerisiyle Hâkim en-Nîsâbü'rî ile birlikte Nisabur'a gitmiştir. Devrinin meşhur hadis âlimi olan Hâkim'den hadis ve hadis usûlü ilimlerini tahsil etmiş, hocası Kerhî'nin vefatı üzerine 345 yılında Bağdat'a geri dönmüştür. Akabinde Kerhî'nin makamına geçerek ders vermeye başlamıştır.¹⁰¹ Cessâs yaşadığı dönemin ilim merkezlerini ziyaret ederek tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi birçok alanda zamanının büyük âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Abdülbâki b. Kâni' (ö. 351/962), mu'cemleriyle meşhur hadis âlimi Ebü'l-Kasım et-Taberânî (ö.

⁹⁸ Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 156-160; Kandemir, "Hadis", 15/33-34.

⁹⁹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/222; Ebü'l-Adl Zeynüddîn İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Şam: Dâru'l-Kalem, 1413), 1/2; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 28.

¹⁰⁰ bk. Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 255-258; Yıldız, "Abbâsîler", 1/31-39.

¹⁰¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 5/72; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/340; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/223; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 1/2; el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, 122, 123; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 28.

360/971) ve dil âlimi Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ilim tahsil ettiği hocalarından bazılarıdır.¹⁰²

Kerhî'nin vefatından sonra Irak Hanefî ekolünün en önemli temsilcilerinden biri hâline gelen Cessâs kendi dönemine kadar ulaşan Hanefî fıkıh usûlü mirasını sistemleştirerek mezhebin günümüze ulaşan en eski fıkıh usûlü eserini telif etmiştir. Ayrıca İmam Muhammed'in *el-Câmiu'l-kebîr*'i ve Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı gibi temel eserler üzerine yazdığı şerhleri ve ahkâm tefsiri literatüründe mühim bir konumu olan *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı ile Hanefî fıkıh ve usûlünün teşekkül ve gelişimine ciddi katkılar sunmuştur.¹⁰³ Irak Hanefî usûl anlayışının müdevvini olarak nitelenen Cessâs'ın mezhepteki mertebesi hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür.¹⁰⁴ Kemalpaşazâde, fakihlerin icihad yetkinliğine göre yaptığı fukahâ taksimatında Cessâs'ı dördüncü tabaka olan “ashâbü't-tahrîc” sınıfında zikretmiştir.¹⁰⁵ Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1883/1971) bu sınıflandırmaya itiraz ederek Cessâs'ın “mezhepte müctehid” tabakasında yer alması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, Cessâs'ın ilminden istifade etmiş Serahsî (ö.483/1090[?]) gibi fakihler müctehid tabakasında zikredilirken Cessâs'ın zikredilmemesi doğru değildir. Nitekim telif ettiği eserlerdeki fikhî dirayeti bunu açıkça göstermektedir.¹⁰⁶

Cessâs kendisine teklif edilmesine rağmen resmî görevlerde bulunmamış, bunun yerine ilim ve tedris faaliyetleriyle meşgul olmayı tercih etmiştir. Sahip olduğu ilmî konumu itibarıyla zamanında ilim taliplerinin uğrak noktası olmuştur. Ebû Abdullah el-Cürcânî (ö. 398), Ebû Bekir el-Harezmî (ö. 403) ve Ebû'l-Ferec Ahmed b. Muhammed en-Nesefî yetiştirdiği talebelerinden bazılarıdır.¹⁰⁷

¹⁰² el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/72; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/340; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/223; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 1/2; el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, 122, 123; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 28; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)* (Bilmen Yayınevi, ts.), 1/390.

¹⁰³ bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/340; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)*, 1/390; Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/427.

¹⁰⁴ Şevket Topal - Mehmet Sait Arvas, “Hanefî Usûlündeki Temel Yaklaşımlar (Hicri Altıncı Asrın Ortalarına Kadar)”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 181; Güngör, “Cessâs”, 7/427.

¹⁰⁵ Kemalpaşazâde, *Tabakatü'l-Fukahâ*, 63-65.

¹⁰⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)*, 1/390.

¹⁰⁷ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/72; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/223; el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, 122, 123; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 28; Güngör, “Cessâs”, 7/427.

Hayatı ilim ve tedrisle geçen Cessâs hicri 370 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁰⁸ İslâmî ilimlerin birçok alanında eserler telif eden Cessâs, eserlerinde delillere dayalı tercihler yapmış, yeni çıkan meselelerde Hanefî mezhebinin usûlüne göre görüş bildirmiştir. Dönemindeki önemli tartışmaları ve ihtilaflı meseleleri eserlerinde işleyerek genelde Hanefî mezhebinin özelde ise Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yoğun bir şekilde savunmuştur. Telif ettiği eserlerin önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bir kısmı ise kaynaklarda zikredilmekle birlikte ulaşmamıştır.¹⁰⁹ Eserlerinden bazıları şunlardır: *Ahkâmu'l-Kurân*, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, *Muhtasaru İhtilâfi'l-fukahâ*, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, *Şerhu Edebi'l-kādî*, *Şerhu Câmi'i'l-kebîr*.¹¹⁰

1.4. Cessâs'ın Hadis ve Sünnet Anlayışı

Bu başlık altında tezimize zemin oluşturması amacıyla Cessâs'ın hadis ve sünnet anlayışı genel hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Hadis ve sünnet konusunu haber teorisi kapsamında işleyen Cessâs, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen haberlere, sahip oldukları bilgi seviyesine göre delil değeri belirlemeye çalışır. Bu amaçla o, hadise ilişkin konuları haber teorisi içerisinde detaylı bir şekilde ele alır. Cessâs'a göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin zeminini oluşturan hadis, esasen haber kavramıyla özdeş olup¹¹¹ Hz. Peygamber'den (s.a.v.) haber verilenleri ifade etmektedir.¹¹²

¹⁰⁸ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/73; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/341; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/224; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 1/2; el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, 123; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 28.

¹⁰⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, nşr. Saîd Bektaş (Beyrut: Dârü'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1431), (Tahkikin girişi), 115-134; Güngör, "Cessâs", 7/427.

¹¹⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, 1/223, 224; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 1/2; el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, 1/123; el-Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, 28; Güngör, "Cessâs", 7/427.

¹¹¹ Hadis ve haber kavramlarının özdeş olduğuna hadis usûlü kaynaklarında da işaret edilmiştir. Örnek için bk. Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Abdulmuhsin bin Muhammed el-Kâsım, 1442, 84.

¹¹² bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, nşr. Uceyl Casim en-Neşemî (Kuveyt: Vezaratü'l-Evkaf ve's-Şüuni'l-İslâmiyye ve't-Türâsi'l-İslâmi, 1994), 3/37; Zübeyde Özben Dokak, *Maverâünnehir Hanefî Usûlünde Sünnet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 101; Ömer Özpinar, "Hanefilik-Mâturîdilik", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 2/254.

Cessâs sünneti, Nebî'nin (s.a.v.) o konuda kendisine uyulması ve devamlılık üzere yapılması amacıyla yaptığı fiil veya söylediği söz olarak tanımlar. Sünnetin fiiller kısmını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat yaptığı ve başkasının yapıp Hz. Peygamber'in (s.a.v.) reddetmediği fiiller¹¹³ olmak üzere iki grupta değerlendirir. Cessâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iyiliği emredip kötülükten sakındırmak ve Allah'ın yoluna davette bulunmak için gönderilmesi sebebiyle Allah'ın hükmüne muhalif hareket eden birini görüp uyarmamasını mümkün görmez.¹¹⁴ O, sünnet kavramının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) özgü olmayıp onun dışındaki insanların uygulamalarını da ifade edebileceğini belirtir ve uygulandığında sevap kazandıran "Hz. Peygamber'in sünnetini" diğer sünnetlerden ayırır.¹¹⁵

Cessâs haberleri mütevatir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayırır.¹¹⁶ Mütevatir haber, sayılarının çokluğu sebebiyle aslı olmayan bir haberi kurgulamak üzere anlaşp birleşmeleri âdeten mümkün olmayan bir topluluğun naklettiği haberdır.¹¹⁷ Cessâs mütevatir haberi de kendi içerisinde zorunlu bilgi ifade edip etmemesine göre iki gruba ayırır.¹¹⁸

Birinci grup, sıhhatini bilmeyi gerektiren delillerin bitişmesinden ötürü nazar ve istidlâle gerek olmadan zorunlu bilgi ifade eden haberlerdir. Bu grubun örneği, görmediğimiz hâlde dünyada Bağdat, Mekke, Medine gibi şehirlerin bulunduğu dair bilgimizdir. Bu haberlerin sıhhati, nakledenlerin sayıca çok olup durumlarının ve amaçlarının farklılığı sebebiyle aklın, asılsız bir haber üzerinde onların birleşmelerini âdeten imkânsız görmesiyle sabit olur.

¹¹³ Rasûlullah'ın (s.a.v.) reddetmediği fiiller olan ikinci grubu, Rasûlullah'ın (s.a.v.) takrirleri olarak ifade etmek mümkündür.

¹¹⁴ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/235.

¹¹⁵ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/197, 236; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/628; Dokak, *Maverâünnehir Hanefî Usûlünde Sünnet*, 40.

¹¹⁶ Cessâs'ın haber teorisinde en önemli kaynağı İsa b. Ebân'dır. İsa b. Ebân (ö. 221/836) Hanefî haber teorisinin zeminini şekillendirmiş kendisinden sonra gelen Hanefî ulemâyâ tesir etmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 35-37; Tayip Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri* (Ankara: İlahiyat, 2020), 31-33; Halil İbrahim Turhan, "Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017); Şükrü Özen, "İsa b. Ebân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/480, 481.

¹¹⁷ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/387; 7/80, 104, 111, 112.

¹¹⁸ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/37; Mütevatir haber üzerine tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Hansu, *Mütevatir Haber* (Bilge Adamlar, 2008).

İkinci grup, sıhhati istidlâl ile bilinip zorunlu bilgi ifade etmeyen haberlerdir.¹¹⁹ Cessâs bu gruba mestler üzerine mesh ve altı sınıf maldaki fazlalık faizinin haramlığına dair haberleri örnek verir.¹²⁰

Cessâs'a göre tevatürün oluşması için belirli bir sayı şart koşulamaz; ancak iki üç kişinin haberiyle de tevatür oluşmaz. Tevatürün oluşması için haberi nakledenlerin amaçlarının ve görüşlerinin farklı olması ve haberin başlangıcından sonuna kadar her tabakada bu şartlara sahip topluluklar tarafından nakledilmesi gerekir.¹²¹

Bir kişinin veya anlaşılarak haber uydurmaları mümkün olan bir topluluğun naklettiği haberi âhâd haber olarak tanımlayan Cessâs,¹²² âhâd haberi bilgi değeri bağlamında sıhhatini gerektiren bir delâletin bitişmesinden dolayı ilim gerektiren ve bu niteliklere sahip olmadığı için ilim gerektirmeyen haber olmak üzere iki kısma ayırır.¹²³

1. İlim gerektiren âhâd haberler: Bu tür haberler âhâd olmakla birlikte nazar ve istidlâl neticesinde kesin bilgi gerektiren haberlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler hakkındaki haberleri ve Kur'an'ın tasdik ettiği haberler bu kapsamda yer alır. Cessâs'a göre, bu haberler âhâd olmasına rağmen mucizeler, sadık şahitlerin şahitliği gibi delillerin desteğiyle sıhhat kazanır ve üzerinde inceleme yapanlar için istidlâli kesin bilgi gerektirir.¹²⁴ Cessâs "Varise vasiyet yoktur."¹²⁵ gibi bazı âhâd haberlerin de icmâ ile kesinlik kazandığını vurgular. Ona göre müslümanların amel konusunda icmâ ettiği bu haberler selef ve halef tarafından

¹¹⁹ Cessâs'ın bu kısımda verdiği örnekler incelendiğinde sonraki Hanefilerin haber taksiminde mütevatir ve âhâd haber arasında ara sınıf olarak yer alan meşhur haberi kastettiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca o âhâd haberin bir kısmını da meşhur haber kapsamında değerlendirmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/368-371.

¹²⁰ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/37, 47, 48; Cessâs mütevatir haberin ikinci kısmını da ikiye ayırmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/48-49.

¹²¹ bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/49-57.

¹²² el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/37; Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünneti* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 114.

¹²³ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/63.

¹²⁴ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/63-64; Cessâs'ın zikrettiği örnekler hakkında geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/63-68.

¹²⁵ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Vesâyâ", 6; İbn Mâce, "Vesâyâ", 6; Nesâî, "Vesâyâ", 5.

ittifakla kabul edildiği ve kullanıldığı için haber verilen şeyin sıhhati açısından kesin bilgi gerektirir.¹²⁶

2. Kesin bilgi ifade etmesini sağlayan bir delaletin bitişmediği âhâd haberler: Cessâs ilim gerektirmeyip sadece amel gerektiren âhâd haberleri şahitlik ile ilgili olanlar,¹²⁷ dinî konulara dair olanlar¹²⁸ ve muamelât ile ilgili haberler¹²⁹ olmak üzere üçe ayırır. Tevatür seviyesine ulaşmayan bu haberler kesin bilgi gerektirmese de sıhhatine dair zann-ı gâlip oluşması hâlinde zâhir bilgi ifade eder. Cessâs aklî ve naklî delillere başvurarak dinî konularda bu tür haberlerle amel edilmesi gerektiğini ispatlamaya çalışır. Mezkûr haberlerin kabul edilmemesi hâlinde muamelatı düzenleyen haberlerin çoğunun uygulama dışı kalacağını vurgular.¹³⁰

Haber-i vâhid konusunu oldukça detaylı bir şekilde işleyen Cessâs, âhâd haberlerle amel etmenin ilkesel anlamda vâcip olduğunu söyler. Ancak âhâd haberlerle amel konusu icthadîdir. Çünkü âhâd haberler, haber verenin adalet ve zabtı hakkında gâlip zannın oluşması durumunda kabul edilir. Gâlip zannın oluşması ise haberin nakline muhatap olanlara göre farklılık arzeder.¹³¹

Cessâs, İsmâ b. Ebân'dan nakledilen görüşleri esas alarak haber-i vâhidin kabulü için birtakım şartlar ileri sürer.¹³² Bu şartlar şöyledir:

1. Âhâd haber Kitâb'ın nassına ve sâbit sünnete muhâlif olmamalıdır. Çünkü Kitâb'ın nassı ve sabit sünnet kesin bilgi, haber-i vâhid ise zannî bilgi ifade eder.¹³³ Bu şart bağlamında “Ölü, yakınlarının ağlamasıyla azap görür.”¹³⁴ rivayetinin, “Hiçbir

¹²⁶ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/68; Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri*, 41; Bu tür haberler başlangıçta âhâd haberken ümmetin bu haberleri ittifakla kabul edip kullanmasıyla sıhhat bulmuşlardır. Bu bölümde zikredilen haberler de meşhur haber kapsamındadır. Detaylı bilgi için bk. Apaydın, “Meşhur”, 29/368-371.

¹²⁷ Cessâs şahitlik konusunu kendi içerisinde farklı durumlarda değerlendirmiştir. Geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/69-71.

¹²⁸ Cessâs bu başlıkta âhâd haberlerin şer'î amelî konularda delil oluşunu Kitâb, sünnet, icmâ ve aklî deliller üzerinden temellendirir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/75-89; Nejla Hacıoğlu, “*El-Füsûl Fi'l-Usûl*” İsimli Eseri Bağlamında Cessâs'ın Hadis İlmindeki Yeri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 105-121.

¹²⁹ Konu hakkında geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/69-71.

¹³⁰ bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/88-91.

¹³¹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/130; Salim Ögüt, *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2003), 22-25, 30-35.

¹³² el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/113; Tayip Nacar, *Cessâs'ın “el-Füsûl” Adlı Eserindeki Asılların Tespiti* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 225, 226.

¹³³ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/113, 114.

¹³⁴ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Cenâiz”, 31; Müslim, “Cenâiz”, 9.

suçlu başkasının suçunu yüklenmez”¹³⁵ ayetine aykırı olduğunu ifade eder. Cessâs, Kitâb ve sabit sünnet ile çelişen haberlerin telifi mümkün değilse reddedilmesi gerektiğini belirtir.¹³⁶

2. Âhâd haber ümmetin genelinin bilmesi gereken bir konuyla (umûmü’l-belvâ) ilgili olmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ görevi gereği ümmet tarafından bilinmesi gereken hükümlerin hepsini topluma bildirmiştir. Dolayısıyla toplumun genelinin bilmesi gereken bir haberin âhâd olarak nakledilmesi, mensûh veya gayr-i sahih olduğunu gösterir. Cessâs bu bağlamda “Erkeğin, cinsel organına dokunmasından dolayı abdest alması gerekir.”¹³⁷ ve “Ateşin temas ettiği şeyleri yedikten sonra abdest gerekir.”¹³⁸ rivayetlerini umûmü’l-belvâ bir konuda olduğu için kabul etmez.¹³⁹

3. İnsanlar rivayet ettikleri âhâd haberin hilâfına bir uygulama içerisinde olmamalıdır. Cessâs, bu şarta örnek olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) akşam ve diğer namazlarda kunut okuduğuna dair rivayetleri¹⁴⁰ zikreder.¹⁴¹

4. Âhâd haber aklî hükümlere muhâlif olmamalıdır. Bu şart Cessâs’a aittir. O, bu şartı şöyle gerekçelendirir: Akıl, Allah’ın hücceti olması itibariyle sabit ve sahih bir delildir. Dolayısıyla âhâd haber aklın hükümleriyle çelişmeyecek şekilde yorumlanabiliyorsa kabul edilebilir. Aklî hükümlerle çelişmesi hâlinde ise haber fâsit kabul edilir.¹⁴²

Cessâs âhâd haberi râvileri açısından üç grupta değerlendirir. İlk grupta, rivayeti selef tarafından tenkide uğramamış adaleti, zabtı, itkânı ve ilim taşıyıcılığı ile

¹³⁵ En’âm, 6/164.

¹³⁶ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/113, 114; Ayrıca bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/689; 6/160, 162, 166; 7/406; 8/87.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 69; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, İbrahim Atve Avaz (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1395), “Tahâret”, 61; İbn Mâce, “Tahâret”, 63.

¹³⁸ Müslim, “Hayz”, 354-359; İbn Mâce, “Tahâret”, 65; Nesâî, “Tahâret”, 122.

¹³⁹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/114, 115; Ayrıca bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/399; 2/124; 8/424.

¹⁴⁰ Buhârî, “Vitr”, 7; Müslim, “Mesâcid”, 305-308.

¹⁴¹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/117.

¹⁴² el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/121-123.

ma'rûf kişilerin naklettikleri âhâd haberler yer alır.¹⁴³ Bu haberler kıyâsu'l-usûl¹⁴⁴ ile reddedilmez, Kitâb, sâbit sünnet ve ittifaktan(icmâ) oluşan asıllara muarız/aykırı olmadığı sürece kabul edilir.¹⁴⁵ İkinci grupta, sika kişilerin kendilerinden rivayette bulunmasına rağmen zabt ve itkân yönü bilinmeyen ve ilim taşıyıcılığı ile de meşhur olmayan râvilerin naklettikleri âhâd haberler yer alır. Sika kişilerin mezkûr râvilerden hadis alması onları ta'dil eder.¹⁴⁶ Bu haberler, kıyâsu'l-usûle uygun olduğu sürece kabul edilir. Sika râvinin bir kimseden hadis almış olması onun için ta'dil sayılsa da sırf bununla adaleti ve zabtı sabit olmayacağı için bu kişinin haberinin içtihatla reddi ve kabulü mümkündür.¹⁴⁷ Üçüncü grupta ise ma'rûf olmakla birlikte selefın rivayetinde şüpheye düşüp hata yapmakla itham ettiği râvilerin naklettiği âhâd haberler yer alır. Bu haberler ilk grupta zikredilen asıllara ve kıyâsu'l-usûle muarız olmadığı sürece kabul edilir. Âhâd haberin kıyasa aykırı olması hâlinde kıyâsu'l-usûl doğrultusunda haberin kabulü veya reddi hususunda içtihat edilebilir.¹⁴⁸

Cessâs hadis metninin Kitâb, sabit sünnet ve icmâya yani asıllara aykırı olması durumunda râvinin özelliklerine bakılmaksızın kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda onun râvi değerlendirmesi mütâlaa edildiğinde hadisin senedinden daha çok metnine odaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Hadis rivayetinde erkek-kadın, hür-köle, gören-âmâ râvi arasında bir fark olmadığını belirten Cessâs, sahâbe-i kirâmın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinin ve âmâ kişilerin rivayetlerini kabul etmelerini buna delil getirir.¹⁴⁹ Ona göre râvinin adalet

¹⁴³ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/135, 136.

¹⁴⁴ Buradaki usûlden kasıt fakihlerin üzerinde ittifak ettiği ilkeler anlamındadır. Kıyâsu'l-usûl ise bu ilkelerin gereği olan hüküm ve neticeleri ifade etmektedir. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Boynukalın, *Haneî Fıkıh ve Usulünün Doğuşu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 207-214; Tayip Nacar, *Şâtıbî'nin Usûl Anlayışında Manevî İstikrâ* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 88-98; H. Yunus Apaydın, "Kıyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/528-538.

¹⁴⁵ Cessâs'ın âhâd haberin kabulü ve onunla amel edilmesi hususunda "haber-i vâhidin küllî kaidelere ters düşmemesini" müstakil bir başlık olarak değerlendirenler bulunmaktadır. Detay için bk. Abdülmecîd Türkmânî, *Haneî Hadis Usûlüne Giriş*, çev. Semih Özdemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020), 203-206.

¹⁴⁶ Sika kişinin hadis almasıyla ravi hakkında oluşan ta'dil, mezkûr râviyi zabt ve itkan sahibi kılmamaktadır. bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/136.

¹⁴⁷ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/136.

¹⁴⁸ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/135-137.

¹⁴⁹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/138.

ve zabt sahibi olmasının yanı sıra fakih olması önem arzeder.¹⁵⁰ Fakih olmayan râvinin naklettiği haber kabul edilmekle birlikte kıyas ile çelişmesi hâlinde râvinin fakihliği meselesi gündeme gelir. Bu bağlamda âdil râvi fakih/ictihad ehli değilse kıyasa aykırı naklettiği haber kabul edilmez.¹⁵¹ Haberler, lafızları te’vile muhtemel olsun veya olmasın mümkün mertebe Hz. Peygamber’den (s.a.v.) işitildiği şekilde lafzen aktarılmalıdır. Ancak râvilerin Hasan-ı Basrî (ö. 110) ve İbrâhim eş-Şa’bî (ö.104) gibi orijinal lafzın ifade ettiği mânayı tam olarak karşılayacak ibareleri belirleme hususunda uzman kişiler olması hâlinde mâna ile rivayet caizdir.¹⁵²

Sika râvinin ziyâdesini kabul eden Cessâs,¹⁵³ râvisi tarafından inkâr edilen veya hatırlanmayan haberlerin fâsid olduğunu ifade eder ve bu tür haberleri râvisi sika olsa dahi kabul etmez.¹⁵⁴ Fakih olmasının doğal bir neticesi olarak hadis tenkidine metin odaklı yaklaşır. Bu doğrultuda rivayetleri asıllara arz etmeksizin sırf zâhir anlamlarını dikkate alarak Rasûlullah’ın (s.a.v.) sünnetini ispat etmenin caiz olmadığını vurgular.¹⁵⁵

Hanefî fakih ve usûlcülere göre mürsel hadis kavramı muhaddislerin münkâtı’ hadis kavramına tekabül etmekte olup isnad zincirindeki bir veya birden fazla kopukluğu ifade eder.¹⁵⁶ Muhaddislerin ıstılahına göre daha genel bir çerçeve ifade

¹⁵⁰ Cessâs’ın doğrudan râvinin fakih olması gerektiğine dair bir ifadesi olmadığı için onun bu şartı gerekli görmediği kanaatinde olan ve fakih olma şartının Cessâs’tan sonraki Hanefî ulemâ ile başladığını iddia eden çalışmalar bulunmaktadır. bk. Dokak, *Maverâünnehir Hanefî Usûlünde Sünnet*, 208; Hacıoğlu, *Cassâs’ın Hadis İlmindeki Yeri*, 209-212.

¹⁵¹ İsa b. Ebân’ın nakillerinden hareketle kendi görüşünü aktaran Cessâs, râvinin fakih olması konusunda da aynı usûlü takip etmiştir. Bu bağlamda onun İsa b. Ebân’ın zikrettiği ictihad ehli olma şartını kabul ettiği aşîkârdır. Ayrıca İbn Mesud’un fıkıh, dirayet ve itkan açısından Ebû Hüreyre’den farklı olduğunu vurgulaması bu kanaatimizi doğrular niteliktedir. Cessâs’ın râvinin fakih olmasını gerekli gördüğüne dair detaylı bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/130-132; Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 138-143; Türkânî, *Hanefî Hadis Usûlüne Giriş*, 118, 119; Metin Yigit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe’nin Usûl Anlayışında Sünnet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 182-184; Nacar, *Cessâs’ın “el-Füsûl” Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*, 229-233; Mutlu Gül, “Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV* (İstanbul, 2013), 1011.

¹⁵² el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/211.

¹⁵³ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/177; Konu hakkında geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/177, 178; Hacıoğlu, *Cassâs’ın Hadis İlmindeki Yeri*, 192-194.

¹⁵⁴ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/183-185.

¹⁵⁵ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/139.

¹⁵⁶ Muhaddisler tarafından isnad zincirinde tabiîn tabakasından bir râvinin, kendisi ile Resulullâh (s.a.v.) arasındaki râviyi zikretmeden aktardığı rivayete mürsel hadis adı verilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, nşr. Nureddin İtr (Suriye-Beyrut: Dârü’l-fikr-Dârü’l-fikri’l-muâsir, 1406), 51-56; İbn

eden mürsel hadis, mu'dal, mürsel ve muallak hadis kavramlarının hepsini kapsar.¹⁵⁷ Bu doğrultuda seneddeki kopuklukları mürsel hadis kavramı kapsamında değerlendiren Cessâs,¹⁵⁸ âdil ve sika kimselerden irsal yaptıklarının bilinmesi şartıyla sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnin mürsel rivayetlerini kabul eder. Ona göre dördüncü tabakanın mürseli, râvi yalnızca âdil ve sika kişilerden rivayet etmekle meşhur olmuşsa makbuldür.¹⁵⁹

Cessâs'ın mürsel hadis kavramına dâhil olabilecek diğer bir kavram da tedlistir. O tedlisi, râvinin normalde görüştüğü bir kişiden işitmediği hadisi sanki ondan işitmiş gibi rivayet etmesi olarak tanımlar. Tedliste râvi, naklettiği hadisi görüşmüş olduğu kişiden değil de ondan rivayette bulunan başka birinden işitmiştir. Buna rağmen rivayetinde “falan dedi ki, falan anlattı ki” gibi ifadeleri kullanarak hadisi bizzat o kişiden duymuş zannını uyandırır. Cessâs müdellisin haberini, yalnızca rivayeti kabul edilir kişilerden tedlis yapmakla meşhur olmuşsa kabul eder. Tedlis yaptığı kişilerin sika olup olmamasına dikkat etmeyen kimsenin naklini ise rivayette bulunduğu kişiyi zikretmesi hâlinde makbul görür.¹⁶⁰ O, adil ve sika kişilerden rivayet eden râvinin irsalini cerh sebebi saymadığı gibi mürsel habere benzeyen müdellisin rivayetini de benzer şekilde değerlendirmiştir.¹⁶¹

Sahâbe-i kirâmın Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadis rivayet ederken hata yapmaktan, yanılmaktan veya haberde olmayan bir şeyi ona eklemekten çekindiklerini belirten Cessâs, onların zabt ve itkan sahibi olmayan kimseler için hadis rivayetinde itidalli olmayı emrettiklerini ifade etmiştir.¹⁶² Sahabînin, naklettiği hadisin hükmüne

Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, 143, 144; Fatih Gümüş, *Hadis Usulünün Gelişimi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 80-95; Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/52-54.

¹⁵⁷ Haneî mezhebinin mürsel hadis anlayışı hakkında detaylı bilgi için bk. Türkmânî, *Haneî Hadis Usûlüne Giriş*, 255-266; Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünneti*, 124-132; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı Ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 194-198; Hacıoğlu, *Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*, 161-165.

¹⁵⁸ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Haneî*, 1/154; 2/221, 222, 233; 3/81; 4/244; 5/355; 6/153, 263, 288.

¹⁵⁹ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 145-157; Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Haneî Usûl Kâideleri*, 60-63; Hacıoğlu, *Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*, 162-179; Ali Duman - Abdullah Önder, “Cessâs'a Göre Mürsel Haber Ve Değeri”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, (2021), 119-131.

¹⁶⁰ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/189.

¹⁶¹ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/189, 190; Türkmânî, *Haneî Hadis Usûlüne Giriş*, 270-272.

¹⁶² el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/134.

muhalif davranmasını söz konusu haberin tevil ihtimaline göre iki şekilde değerlendiren Cessâs, haberin teville muhtemel olması durumunda râvinin tevilî yönünde anlaşılmasını gerektiren bir delil varsa râvinin tevilini kabul eder. Aksi hâlde teville itimat etmeden haberin zâhirine göre hükmedilmesi gerektiği kanaatini paylaşır. Sahabînin rivayetine aykırı amel etmesi ve aktardığı rivayetin teville muhtemel olmaması durumunu ise râvinin mezkûr haberin mensuh olduğunu veya hükmünün vücûb değil de nedb olduğunu bilmesiyle açıklar.¹⁶³

Cessâs hadis tahammül yollarıyla ilgili genel kurallara kısa bir şekilde değinerek bu metodların geçerliliğine dair deliller sunar. Onun ifadelerinden dolayı olarak semâ, arz-kıraat, icâzet, münâvele ve kitabet yollarından bahsettiği anlaşılmaktadır. O, arz-kıraat metodunda “haddesenî”, kitabet usûlünde “ahberanî”, münâvele metodunda “haddesenî ve ahberanî” kavramlarının kullanılabileceğini belirtir. Ebû Hanife’nin kıraat ve semâ yollarıyla ilgili ifadelerini izah eden Cessâs’ın, kıraati semâdan daha sağlam bir tahammül yolu olarak kabul ettiğini söylemek mümkündür.¹⁶⁴

Haberler arasındaki teâruzu üç bölümde ele alan Cessâs, Îsâ b. Ebân ve hocası Kerhî’den referanslarla konuyu izâh eder. Birinci bölümde râvilerin hatasından dolayı muarız olan haberler yer alır. Bu bölümün örneği “Hz. Peygamber (s.a.v.) hanımı Meymûne (r.anhâ) ile ihramlıyken evlendi”¹⁶⁵ ve “İhramlı değilken evlendi”¹⁶⁶ rivayetleridir. Cessâs Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Meymûne (r.anhâ) annemiz ile bir defa evlendiğini dolayısıyla aynı anda hem ihramlı hem de ihramsız olamayacağını belirtir. Bu sebeple haberlerden biri hatalı olup râvilerden biri verdiği haberde kesin olarak yanılmıştır.¹⁶⁷ İkinci bölümde aslen/nakil itibarıyla sahih olmaları ihtimal dâhilinde bulunan zıt haberler yer alır. Bu haberlerden birinin mensuh olması veya haberlerin birinde hatanın bulunması mümkündür. Cessâs, bu bölümde Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen “Keler yemeyi yasakladı.”¹⁶⁸ ve “Keler yemeyi mubâh kıldı.”¹⁶⁹ gibi birbirini olumsuzlamaları sebebiyle hükümlerinin aynı anda sabit

¹⁶³ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/203, 204; Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri*, 71-73.

¹⁶⁴ bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/191-193; Hacıoğlu, *Cassâs’ın Hadis İlmindeki Yeri*, 229-234.

¹⁶⁵ Tirmizî, “Hac”, 23; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 90.

¹⁶⁶ Müslim, “Nikâh”, 46; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 39.

¹⁶⁷ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/161, 162.

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 28.

¹⁶⁹ Buhârî, “Zebâih ve Sayd”, 33; Müslim, “Sayd”, 39-44; Nesâî, “Sayd”, 26.

olması mümkün olmayan bazı rivayet örnekleri verir. Söz konusu haberler aslen sahih olmakla birlikte haberlerden birinin diğerini nesh etmiş olması yahut haberlerden birinde hata edilmiş olması mümkündür. İki zıt haberin hükmünün aynı anda doğru kabul edilemeyeceğini belirten Cessâs, fukahânın ittifakıyla bu haberlerden sadece birinin hükmünün sabit olacağını ifade eder.¹⁷⁰ Üçüncü bölümde ise sahih olmaları ihtimal dâhilinde olan, ancak aynı şeyin farklı iki durumu hakkında gelmeleri sebebiyle her ikisiyle de amel edilebilen muarız haberlerdir. Cessâs, zâhiren muarız gözüken bu haber grubuna örnek olarak hayvan derisinden istifadenin hükmü hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen rivayetleri verir. Şöyle ki “Derinin tabaklanması onun temizlenmesidir.”¹⁷¹ ve “Ölünün derisinden ve sinirinden faydalanmayın.”¹⁷² haberleri birbirini olumsuzlamaktadır. O, ilk haberi derinin tabaklandıktan sonraki hâline hamleder. Deriden faydalanılmaması gerektiğiyle ilgili ikinci haberi ise derinin tabaklanmadan önceki hâline hamleder. Böylece birbirine zıt rivayetlerin her ikisiyle de amel edilmesini sağlar.¹⁷³

Cessâs, teâruz eden haberler hakkında İsâ b. Ebân'ın görüşlerinden hareketle birtakım ölçütler de belirler. Bu bağlamda iki haber çeliştiğinde öncelikle haberlerden biri üzerinde icmâ oluşup oluşmadığına bakılır. İnsanların üzerinde icmâ edip kendisiyle amel ettikleri haber kabul edilir, diğer haber ise mensûh sayılır. İnsanların amel hususunda ihtilafa düştükleri çelişkili haberlerde ise tarihlerinin bilinip bilinmediğine bakılır. Tarihleri bilinen çelişkili haberlerin çözümünde ilk olarak cem' yöntemine başvurulur.¹⁷⁴ Eğer haberlerin cem' edilerek uzlaştırılması mümkün değilse tarihi sonra olan haber, önce olanı nesh eder. Tarihleri bilinmeyen zıt haberlerin

¹⁷⁰ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/163.

¹⁷¹ Müslim, “Hayz”, 105; Tirmizî, “Libâs”, 7.

¹⁷² Ebû Dâvûd, “Libâs”, 39; Tirmizî, “Libâs”, 7.

¹⁷³ el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/163, 164.

¹⁷⁴ Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda muarız haberlerdeki ihtilâfı gidermek için Hanefîlerin haberlerin tarihleri bilinmesi durumunda ilk olarak nesh; tarihleri bilinmiyorsa tercih, bunların mümkün olmaması durumunda sırasıyla cem' ve tesâkut yöntemini uyguladıkları ifade edilmektedir. bk. Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/208-211; Zeki Koçak, *İslam Hukuk Metodolojisinde Teâruzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefî Uygulaması)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 37; Ayşegül Toprak Şahin, *Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlünde Mu'arız Haberler Anlayışı ve Fûrû'daki Yansımaları* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 117, 118; Hasan Güleç, “Deliller Arasında Teâruz ve Tercih”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 475. Ne var ki Cessâs Hanefîlere nispet edilen bu sıralamadan farklı olarak, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de cem', nesh, tercih ve tesâkut sıralamasını takip etmiştir.

çözümünde ise iki haberden biri tercih edilir. Cessâs haberlerden birini diğerine tercih ederken haberin şevâhidu'l-usûl/asılların şahitliği ile desteklenmesini,¹⁷⁵ hazr hükmü bildirmesini,¹⁷⁶ emir (kavlî hadis) bildirmesini,¹⁷⁷ ziyâde bilgi içermesini¹⁷⁸ ve fakihlerin haber üzerinde ittifak etmesini¹⁷⁹ tercih sebepleri arasında sayar. Tercihin de mümkün olmadığı çelişkili haberlerde tesâkut yöntemine başvurur.¹⁸⁰ Cessâs'ın mütearız haberlerde uyguladığı usûlün anlaşılması için birer örnek verilmesi yerinde olacaktır.

Cessâs eti yenilmeyen hayvanların artığı başlığında köpeğin yaladığı kabın necis olduğunu, dolayısıyla kullanılabilmesi için yıkanması gerektiğini bildiren haberi zikreder.¹⁸¹ Bu haber zâhiren köpek ve yırtıcı hayvanların su içtiği bir havuzun suyunun hükmü hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen “İçtikleri su onlarıdır, geriye kalan su bizim için temizdir”¹⁸² buyurduğu haber ile çelişmektedir. Çünkü bu haber zâhiren köpeğin artığı olan suyun temiz olduğunu göstermektedir. Cessâs rivayetlerin yorumu bağlamında öncelikle ikinci haberin büyük su havuzları hakkında olduğunu, dolayısıyla bu tür havuzlarda necasetin sirayet etmediği kısımların temiz kabul edildiğini belirtir. Böylece ilgili haberi belirli büyüklükteki havuzlar hakkında geçerli kabul eder. Köpeğin yaladığı kabın necis olduğunu bildiren rivayetin ise büyük havuzlar dışındaki sular ve nesneler hakkında geçerli olduğunu vurgular. Rivayetlerin farklı durumlarla ilgili olduğunu açıklayan Cessâs, bu şekilde haberleri cem' ederek aralarındaki teâruzu giderir. Cem' yöntemini işletmenin mümkün olmadığı varsayımında ise yasaklık bildiren rivayetin tercihe şâyân olduğunu belirterek nesih metodunu işletir. Şöyle ki köpeğin artığı konusunda şeriatın gelmesinden önceki hüküm mubahlık olduğundan mubahlık haberi bunu tekit edici

¹⁷⁵ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/551.

¹⁷⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/248, 278, 286, 465, 532, 541; 2/85; 3/109; 7/252, 288, 291, 397; 8/522, 543, 553, 560.

¹⁷⁷ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/524; 8/522, 553, 554.

¹⁷⁸ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/218, 416, 549, 576, 721; 2/424; 7/122.

¹⁷⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/658; 7/258.

¹⁸⁰ bk. el-Cessâs, el-Füsûl, 3/164-173; el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 7/62; Turhan, “Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi”, 1834-1842, 1851-1853.

¹⁸¹ Hadis için bk. Müslim, “Tahâret”, 89-93.

¹⁸² İbn Mâce, “Tahâret”, 76.

kabul edilir. Bu durumda yasaklık haberi mubahlık haberinden sonra gelerek onu neshetmiş sayılmaktadır.¹⁸³

Cessâs'ın tesâkut yöntemini uygulamasına kişinin imamın arkasındayken kıraat sorumluluğu başlığı örnek verilebilir. O, bu başlıkta Hz. Ömer'in (r.a.) imamın arkasında iken hem kıratte bulunduğu hem de bulunmadığına dair rivayetlerin nakledildiğini belirterek her iki rivayetin amelden düşeceğini, sanki ondan bu konuda herhangi bir nakil gelmemiş gibi kabul edileceğini ifade eder.¹⁸⁴

Yukarıda görüldüğü üzere Cessâs haberler arasındaki teâruzu üç farklı kategoriye ayırmıştır. Birinci ve ikinci kategoride yer alan haberlerin nakilde veya olaya şahitlikte hata sebebiyle çeliştiği sonucuna varmış ve bu haberlerden hangisiyle amel edileceği hususunda birtakım ölçütler belirlemiştir. Bu bağlamda insanların bir haberle amel konusunda ittifakları haberin tercih edilmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Cessâs farklı durumlara hamledilerek cem' edilebilen haberleri üçüncü bölümde incelemiş, mezkûr haberleri gerçekte müteâriz kabul etmemiştir.

Hadis ve sünnet konularını muhaddislerden farklı olarak fakih usûlcülerin belirlediği esaslara göre değerlendiren Cessâs, hadis kavramı yerine haber lafzını tercih etmiştir. Bu bağlamda mütevatir ve âhâd haber üzerinde uzun ve derin tetkiklerde bulunmuş, delil ve bilgi değerlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Fakih olmanın etkisiyle haberlerin senedinden çok metnine odaklanan Cessâs, metinlerin asıllara yani şer'î delil ve ilkelere uygunluğunu ölçüt kabul etmiştir. Râvilerin özellikleriyle ilgili hususlara daha ziyâde, âhâd haber ve kıyastan birini tercih edeceği zaman değinmiştir. Hadis ve sünnet konularını Îsâ b. Ebân ve Kerhî'nin görüşleri ekseninde ele alan Cessâs, Hanefî haber teorisinin temellendirilmesine ciddi katkı sağlamıştır.

¹⁸³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/276-279; Turhan, "Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi", 1854.

¹⁸⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/660.

1.5. Araştırma Konusu Eserlerin Tanıtımı

1.5.1. Şerhu Meâni'l-âsâr

Bu başlık altında Tahâvî'nin tezimize konu olan *Şerhu Meâni'l-âsâr* isimli eseri genel hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Tahâvî eserin mukaddime kısmında, sahih hadisler arasında teâruz bulunmadığını ortaya koymak ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu kitabı telif ettiğini belirtir.¹⁸⁵ Fıkıh bâblarına göre düzenlenen eser, yirmi dokuz ana başlıktan oluşur. “Kitâbü't-Tahâre” ile başlar ve “Kitâbü'l-Ferâiz” bölümüyle sona erer. Ana başlıklar içerisinde pek çok alt başlığa yer verilir. Tahâvî incelediği konuyla ilgili rivayetleri isnadıyla birlikte vermeye dikkat eder. Konu hakkında sadece hadisleri nakletmekle yetinmez; sahâbe, tabiûn ve müçtehit imamların görüşlerini de aktarır.¹⁸⁶ Bu bağlamda eser, ele alınan meseleyle ilgili geçmiş birikimi ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Hanefî fakihi olan Tahâvî bu eseriyle aynı zamanda Hanefî mezhebine sık sık yöneltilen “hadis yerine re'yi tercih ettikleri” şeklindeki eleştiriye cevap verir.¹⁸⁷ Bu bağlamda Hanefî imamların birçok görüşünün temelde hadislere dayandığını ortaya koymaya çalışır. Tahâvî'nin hadislerin doğru anlaşılmasına yönelik bu çabası, aynı zamanda Hanefî mezhebinin bir hüküm kaynağı olarak hadislere yaklaşım yöntemini ifade eder.¹⁸⁸ İhtilâf edilen konularda fakihlerin görüşlerine kaynaklık eden rivayetleri bütünlük içerisinde değerlendiren Tahâvî, diğer mezhep müçtehitlerinin isimlerini zikretmezken Ebû Hanife,¹⁸⁹ Ebû Yusuf¹⁹⁰ gibi Hanefî imamların isimlerini sık sık dile getirir. Bu bağlamda eserde, Hanefî imamlar ile onların görüşünden farklı kanaat benimseyen fakihlerin delillerinin mukayese edildiği söylenebilir.

¹⁸⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/9.

¹⁸⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/241-254; 3/138-141.

¹⁸⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ fî fezâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşairu'l-İslamiyye, 1997), 276, 277; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (Müessesetü'l-Halebî, ts.), 2/12; Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Düşüncesinde Re'y ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 87-98.

¹⁸⁸ Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 95-100.

¹⁸⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/16.

¹⁹⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/58.

Tahâvî eserinde birbirine muhalif gözüken hadisler arası ihtilafı gidermek ve doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için öncelikle konuya dair ulaşabildiği tüm rivayetleri bir araya getirmeye çalışır. Aktarılan bu rivayetler, isimlerini vermediği bazı kişilerin konu hakkında ulaştıkları hüküm ve delillerinden oluşmaktadır. Ardından ilk grupta zikrettiği rivayetlere muâriz gibi gözüken başka rivayetleri sıralar. İkinci grupta naklettiği bu rivayetler, genellikle Hanefî mezhebinin konu hakkındaki hüküm ve delilleridir. Tahâvî kendi kanaatinin, ikinci grupta ulaşılan mezhebin hükmü olduğunu belirtir ve bu görüşün doğruluğunu ispat için ciddi bir çaba sarfeder.

Eserinde rivayetleri sened ve metin açısından tahlil ve tetkik eden Tahâvî, rivayetlerin farklı anlamlara hamledilmesine ve bütüncül anlaşılmasına önem verir. Eserinde naklî delillerin yanı sıra nazarî değerlendirmeler yaparak benimsediği görüşü aklî delillerle desteklemeyi tercih eder. Hadis ilmine ve özellikle Hanefî hadis usûlüne önemli katkı sunan *Şerhu Meâni'l-âsâr*, muhtelifü'l-hadis ve fikhu'l-hadis tarzında yazılmış önemli bir şerh çalışmasıdır.¹⁹¹

Şerhu Meâni'l-âsâr üzerine pek çok çalışma yapılmış ve M. Beşir Eryarsoy tarafından “Hadislerle İslam Fıkhı” ismiyle yedi cilt hâlinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Şerhleri:¹⁹²

1. Ebû Muhammed el-Menbecî (ö. 698/1298): *el-Lubâb fi'l-Cem beyne's-Sünne ve'l-Kitab*
2. Kureşî (ö. 775/1373): *el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî*
3. Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Muhammed Aynî (855/1451): *Mebâni'l Ahbâr fî Şerhi Meâni'l-Âsâr ve Nuhabu'l-Efkâr fî Tenkîhi Mebâni'l-Ahbar*
4. Muhammed Yusuf Kandehlevî (1917-1965): *Emâni'l-Ahbâr fî Şerhi Meâni'l-Âsâr*

Ricâli ile ilgili çalışmalar: ¹⁹³

¹⁹¹ Mehmet Özşenel, “Meâni'l-Âsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/207, 208.

¹⁹² Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1941), 2/1728; Özşenel, “Meâni'l-Âsâr”, 28/208.

¹⁹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/1728; Özşenel, “Meâni'l-Âsâr”, 28/208.

1. Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Muhammed Aynî (855/1451): *Meâni'l-Ahyar fî Esmâi Ricâli Meâni'l-Âsâr*
2. Muhammed Eyyûb el-Mezâhirî: *Terâcimü'l-ahbâr fî ricâli şerhi meâni'l-âsâr*
3. Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474): *Ricâli Meâni'l-Âsâr*

Bu çalışmalarla birlikte *Şerhu Meâni'l-âsâr* üzerine İbn Abdilber (ö. 463/1071), Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (ö. 520/1126), Muhammed es Semerkandî (ö. 701/1301) ve Zeylaî (ö. 762/1360) tarafından yapılmış ihtisar çalışmaları vardır.¹⁹⁴

1.5.2. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî

Bu başlık altında Cessâs'ın tezimize konu olan *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eseri genel hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Fıkıh muhtasarlari mezhep birikimini belirli tercihler doğrultusunda hükümlerin delillerine ve bu delillerden nasıl elde edildiklerine yer vermeksizin özlü bir şekilde ortaya koyan eserlerdir. Mezhebin uygulamaya esas görüşlerini derleyen muhtasarlari aynı zamanda, devrin fıkıh anlayışını yansıtır.¹⁹⁵ Cessâs'ın şerhettiği *Muhtasaru't-Tahâvî*, Hanefî mezhebinde telif edilen muhtasarlari ilki kabul edilir. Tahâvî bu eserinde Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini nakletmiş ve kendi tercihlerini belirtmiştir.¹⁹⁶ *Muhtasaru't-Tahâvî*, Cessâs, Saymerî (ö. 436/1045)¹⁹⁷ ve İsbîcabî (ö. 480)¹⁹⁸ tarafından şerh edilmiş olup Cessâs'ın şerhi bunlar arasında önemli bir konuma sahiptir.

Cessâs şerhin mukaddime kısmında, *Muhtasari't-Tahâvî*'nin Hanefî imamların ihtilaf ettiği konuların tamamını ihtivâ ettiğini belirtir ve eseri okuyanların meselelerin gerekçelerini ve nasıl hükme bağlandığını anlaması amacıyla bu kitabı telif ettiğini

¹⁹⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, çev. M.Beşir Eryarsoy (İstanbul: Kitâbi Yayinevi, 2009), 31, 32; Özşenel, "Meâni'l-Âsâr", 28/208.

¹⁹⁵ Eyyûp Said Kaya, "Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/61.

¹⁹⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Muhtasari't-Tahâvî*, nşr. Ebü'l Vefâ el-Efgânî (Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, ts.), 5.

¹⁹⁷ Saymerî'nin eserinin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemekte, İbn Kutluboğa birkaç cilt olduğunu belirtmektedir. İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 163, 164; Tuncay Başoğlu, "Saymerî, Hüseyin b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/215, 216.

¹⁹⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muhtasariyye*, 1/335; Bahâuddîn Ali b. Muhammed b. İsmail b. Ali el-İsbîcabî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî fihhi'l-Hanefî*, nşr. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman (Beyrut: Dâru'r-Reyâhîn-Müessesetu'-Reyyân, 2021).

ifade eder.¹⁹⁹ “Kitâbü’t-Tahâre” ile başlayan eser “Kitâbü’l-Kerâhiyye” bölümüyle sona erer. Eserini elli üç ana başlığa ayıran Cessâs, çok sayıda alt başlık açarak konuları detaylı bir şekilde ele alır.

Cessâs şerhte öncelikle konu hakkında Tahâvî’nin ifadelerini, bazen olduğu gibi bazen de özet bir şekilde aktarır. Tahâvî’nin metnini naklettikten sonra Kitâb, sünnet, icmâ, sahabî kavli ve kıyas gibi delillerden istifâde ederek görüşleri temellendirmeye başlar. Şerh esnasında muhaliflerin ismini vermeden delillerini ve itirazlarını tartışır. Tahâvî’nin konuyla ilgili tercihini zikretmeyen Cessâs, onun tercihiyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Şerhinde fûrû meselelerin asıllardan hareketle nasıl hükme bağlandığını göstermeye çalışır. Bu bağlamda incelediği meselelerle ilgili özel ve genel kurallar belirler, benzer meseleleri birbirleriyle ilişkilendirir ve bu benzerliğin illetlerini açıklar.²⁰⁰

Cessâs fûrû meselelerin usûlî dayanaklarını ortaya koymaya çalıştığı eserinde, Tahâvî’nin mezhep imamlarına atfettiği görüşleri tetkik ve tashih eder. Görüşlerin nispeti hususunda bir hata tespit ettiğinde bunu düzeltir.²⁰¹ Cessâs, Tahâvî’yi yalancılıkla itham edilmemiş sika bir kimse olarak kabul eder.²⁰² Hanefî mezhebinin imamları arasında görüş ayrılıkları varsa her birinin görüşünü ve delillerini ayrı ayrı açıklar.²⁰³ Cessâs’ın, Ebû Hanife’nin görüşlerini daha tafsilatlı değerlendirmesinden hareketle onun, Ebû Hanife merkezli bir şerh çalışması yaptığı söylenebilir.

Şerhte hadisleri genellikle senedleriyle veren Cessâs, eserin uzamaması için²⁰⁴ kimi zaman senedsiz olarak hadisleri nakleder. Muhâlif görüş sahiplerinin kullandığı hadislerin sıhhat derecesini belirtir ve isnad zincirindeki râvilerden biri cerh edilmişse o râvinin güvenilirlik durumunu açıklamaya çalışır.²⁰⁵ Delil olarak kullandığı hadislerin sıhhat derecesine dikkat eden Cessâs, çoğunlukla sahih veya hasen hadisleri tercih eder.²⁰⁶

¹⁹⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/195, 196.

²⁰⁰ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/199-226, 293-298, 338-344.

²⁰¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/229, 273, 274, 312, 379.

²⁰² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 7/403.

²⁰³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/269, 270, 360, 373; 2/482, 483; 7/126, 127.

²⁰⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/158, 216, 381, 418; 3/420; 4/275; 5/17, 39, 40, 448; 6/371; 7/87, 243, 251, 256; 8/23.

²⁰⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/287; 2/490; 6/171.

²⁰⁶ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/589; 2/342; 3/42; 5/251; 6/176.

Âlimler nezdinde önemli bir konuma sahip olan *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, fûrû meselelerin usulî dayanaklarını ortaya koymuş ve Hanefî imamların görüşlerini gerekçelendirmeye çalışmıştır. Hükümlerin delilleri ve bu delillerin nasıl elde edildiğini ortaya koymayı amaçlayan eser, kendisinden sonra gelen âlimlerin delillendirme hususunda başvurduğu kaynaklardan biri olmuştur.²⁰⁷

²⁰⁷ Şerhu Muhtasari't-Tahâvî hakkında detaylı ve nitelikli bilgi için bk. Havva Altuntaş, *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 115-257.

2. İKİ ESERİN HADİS İLMİ AÇISINDAN MUKAYESESİ

2.1. Sened Açısından

2.1.1. İsnad Değerlendirmeleri

Haber, hadis ve eser kavramlarını birbirinin müradifi olarak kullanan Tahâvî, ‘âsârün mütevâtiratün’,²⁰⁸ ‘tevâtüri’l-âsâr’,²⁰⁹ ‘mütevâtir’,²¹⁰ ‘meşhur’,²¹¹ ‘haber-i vâhid’²¹² ve ‘hadîsün garîb’²¹³ kavramlarıyla hadislerin geliş yollarına işaret etmiştir. Haberin Rasûlullah’a (s.a.v.) nispeti bağlamında ‘merfû’,²¹⁴ sahâbeye nispeti için ‘mevkuf’²¹⁵ terimini kullanmıştır. ‘Sahih’,²¹⁶ ‘müstakîmü’l-isnad’,²¹⁷ ‘hasenü’l-isnad’²¹⁸ ve ‘muttasıl isnad’²¹⁹ lafızlarıyla hadislerin sıhhatini belirten Tahâvî, ‘tarîkin zaîfin’,²²⁰ ‘vâhî’,²²¹ ‘sâkıt’,²²² ‘hadîsün fâsid’,²²³ ‘munkatî’,²²⁴ ‘mürsel’,²²⁵ ‘münker’,²²⁶ ‘şâz’,²²⁷ ‘muzdarip’²²⁸ ve ‘ğayru ma’rûf’²²⁹ kavramlarıyla rivayetlerin zayıflığına işaret etmiştir. Hadisler arasında sıhhat mukayesesi yapan Tahâvî’nin,²³⁰

²⁰⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/469, 471.

²⁰⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 2/246.

²¹⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/10, 181.

²¹¹ bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 2/80.

²¹² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/95, 449; 4/71.

²¹³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/43.

²¹⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/312; 2/257; 3/9, 165; 4/279.

²¹⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/20, 74, 270, 312, 480, 484; 2/108, 109; 3/84; 4/181.

²¹⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/76, 96, 227, 312, 469; 2/89; 3/280, 322; 4/392.

²¹⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/76, 96, 200; 4/392.

²¹⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/345.

²¹⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/19, 95, 226, 412; 2/110; 3/322; 4/10, 101, 121, 377, 378.

²²⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/357.

²²¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/345, 378.

²²² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/345.

²²³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/170.

²²⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/16, 74, 75, 104, 233, 261, 297, 480; 2/270; 3/8, 195, 204, 253, 280; 4/10, 101, 102, 121, 166, 377, 378, 396, 397.

²²⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/8, 164, 240.

²²⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/73; 2/246; 4/145.

²²⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 2/80.

²²⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/113, 190, 284; 2/108, 170, 219; 3/167; 4/73, 75, 109, 166, 344, 378.

²²⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/261.

²³⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/200, 312; 2/89, 177, 219; 4/50.

bazı hadisleri metnin anlamı bakımından mücmel²³¹ veya müfesser²³² olarak nitelendirdiği de görülür.

Cessâs ‘âsârün mütevâtiratün’,²³³ ‘mütevâtir’,²³⁴ ‘haber-i vâhid’,²³⁵ ve ‘meşhur’,²³⁶ terimlerini kullanarak hadislerin geliş yollarına işaret etmiştir. Hadisin Rasûlullah’a aidiyeti bağlamında ‘merfû’,²³⁷ sahâbeye aidiyeti bağlamında ‘mevkuf’²³⁸ kavramını kullanmıştır. Hadislerin sıhhatini ortaya koymak amacıyla ‘sahih’,²³⁹ ‘fâsidü’s-sened’,²⁴⁰ ‘vâhin’,²⁴¹ ‘zaîfin’,²⁴² ‘munkatı’²⁴³ ‘münker’²⁴⁴ ve ‘muzdarip’²⁴⁵ terimlerini kullanan Cessâs, ‘esahh’ ve ‘esbet’ kavramlarıyla hadislerin sıhhati arasında mukayese yapmıştır.²⁴⁶

Tahâvî ve Cessâs’ın isnad değerlendirmelerinde âsârün mütevâtiratün, mütevâtir, haber-i vâhid, meşhur, merfû, mevkuf, sahih, munkatı’, mürsel, münker ve muzdarip kavramlarını benzer şekilde kullandıkları müşâhede edilmektedir. Müelliflerin hadislerin sıhhati, geliş yolu ve nispeti bağlamında kullandıkları lafızlar hususunda önemli ölçüde benzerlik bulunduğu görülmektedir.

2.1.2. Rivayet Lafızlarının Kullanımı

Hadis literatüründe bir hadisin hocadan yazma, işitme, arz etme gibi yollarla alınması tahammülü’l-hadis terimi ile ifade edilir. Hadislerin tahammül yöntemleri

²³¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/262.

²³² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/99.

²³³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/598; 2/247; 7/7, 69.

²³⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/456, 500, 527, 592, 596; 2/306; 4/330; 6/168, 370, 386, 396; 7/70, 94, 108, 111, 114, 119.

²³⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/199, 215, 338, 456, 693; 3/344; 6/162; 7/119; 8/21, 36, 137.

²³⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 3/346, 420.

²³⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/343; 2/275; 6/152, 171, 253.

²³⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 2/73, 156, 221, 265; 3/85, 97; 6/152, 153, 252, 366.

²³⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/277; 4/244; 5/251; 6/ 262, 316; 7/122; 8/424.

²⁴⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 2/235.

²⁴¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/391; 2/119; 4/264, 273, 328, 392.

²⁴² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/254, 391, 450, 731; 2/119; 4/118, 244, 264, 273, 328, 392; 5/298.

²⁴³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 2/238, 326; 6/261.

²⁴⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 2/60; 7/277; 8/83, 85.

²⁴⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/216, 254, 658; 3/39; 4/328; 5/429; 6/41, 46; 8/398.

²⁴⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/589; 2/342; 3/42; 6/176.

semâ, kıraat, icâzet, münâvele, kitâbet, i'âmü's-şeyh, vasiyet ve vicâde yöntemi olmak üzere sekiz başlık içerisinde ele alınır. Bu yöntemlerde kullanılan rivayet lafızları râvinin hadisi nasıl tahammül ettiğine işaret kabul edilir.²⁴⁷

Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* eserini kullandığı rivayet lafızları bağlamında incelediğimizde onun genellikle 'haddesenâ'²⁴⁸ lafzıyla hadis naklettiği müşahede edilmektedir. Bu lafzın haricinde 'ehberanî',²⁴⁹ 'haddesenî',²⁵⁰ ve icâzet yöntemiyle aldığına delâlet eden 'ecâze lî'²⁵¹ lafızlarıyla nakilde bulunduğu görülmektedir.

Cessâs *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de hadis naklederken çoğunlukla 'haddesenâ'²⁵² lafzını kullanmaktadır. Bu lafzın haricinde onun icâzet yöntemiyle aldığına delâlet ettiği kanaatinde olduğumuz 'ehbernâ fi'l-icâzeti',²⁵³ ve 'ecâze lî',²⁵⁴ lafızlarıyla nakilde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca o şerhinde 'gale',²⁵⁵ 'gale lî',²⁵⁶ 'semi'nâ Sünen',²⁵⁷ ve 'huddisnâ an',²⁵⁸ lafızlarıyla da hadis nakletmektedir.

Müelliflerin çoğunlukla 'haddesenâ' lafzını kullanmakla birlikte farklı rivayet lafızlarını da kullanmaları hasebiyle onların rivayet lafızlarını gelişigüzel değil; bilinçli bir şekilde seçtikleri söylenebilir.

2.1.3. Râvilerin Cerh ve Ta'dil Durumları

Bu başlık altında Tahâvî ve Cessâs'ın râvilerde aradıkları özellikler ve râvileri cerh-ta'dil bağlamında kullandıkları lafızlar aktarılacaktır. Akabinde hem Tahâvî hem

²⁴⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul, 1987), 147; Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 178-181; Gümüş, *Hadis Usulünün Gelişimi*, 225; Nevzat Aşık, "Tahammül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/380-382.

²⁴⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/15, 102, 249, 375, 403, 517; 2/26, 83, 102, 172, 231, 268; 3/40, 125, 215, 264, 304, 331; 4/33, 76, 148, 281, 367, 400.

²⁴⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/240.

²⁵⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/64, 141, 159, 160, 170, 196, 228, 259, 260, 289, 296, 300, 320, 477, 491, 497; 2/11, 29, 60; 3/31, 60, 310; 4/3, 220, 266, 288, 379.

²⁵¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/221; 4/101.

²⁵² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 1/202, 217, 231, 246, 255, 272; 2/6, 26, 49, 73, 420; 3/19, 94, 126, 247, 426; 4/25, 50, 160, 283, 445; 5/7, 193, 213, 418, 454; 6/46, 207, 251, 356, 388; 7/18, 137, 276, 310, 503; 8/6, 57, 309, 418, 552.

²⁵³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 1/202, 203.

²⁵⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 7/101.

²⁵⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 4/6; 7/311, 356.

²⁵⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 1/341.

²⁵⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 2/14; 6/147, 179, 251.

²⁵⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 3/228, 344; 6/178, 183-185, 320, 359, 386; 7/10, 11, 22, 25, 27, 30-32, 38, 39, 145, 193, 229, 239, 250, 254, 256, 272, 504; 8/8.

de Cessâs'ın değerlendirdiği râvilerle yer verilecek ve müelliflerin râviler hakkında yaptıkları değerlendirmeler hadis kaynaklarıyla mukayese edilecektir.

2.1.3.1. Tahâvî'nin Râvi Değerlendirmeleri

Rivayetler arasında uyumu sağlamaya ve onları sistemli bir bütün hâline getirmeye çalışan Tahâvî, hadislerin birbiriyle uyuşması ve çelişmemesi için ciddi bir çaba sarfeder. Rivayetler arasında teâruz tespit ettiği durumlarda çoğunlukla cem' ve te'lîf, tevil ve nesh yöntemlerine başvurarak hadisleri çelişmeyecek şekilde yorumlamaya çalışır. Haberler arasındaki teâruzu bu yollarla gideremediğinde senedleri tahlil yöntemine başvurur.

Tahâvî râviler hakkında yaptığı cerh-ta'dil değerlendirmeleriyle sened açısından daha sahih hadisleri belirlemeye çalışır. Bu bağlamda râvilerin sika, güvenilir ve hafızasının sağlam olmasına dikkat eden müellif, râvinin ma'rûf ve rivayet ehli olmasına²⁵⁹ önem verir. Râvileri ta'dil bağlamında 'sika',²⁶⁰ 'zabt',²⁶¹ 'sebt',²⁶² 'fikh',²⁶³ 'emânet',²⁶⁴ 'ma'ruf',²⁶⁵ 'itkan',²⁶⁶ 'hüccetün hâfız',²⁶⁷ ve 'sikatün hüccetün'²⁶⁸ kavramlarını kullanır. Râvileri zabt ve itkan bakımından birbiriyle mukayese eder²⁶⁹ ve onlar arasında 'etkan',²⁷⁰ 'esbet',²⁷¹ 'ahfez',²⁷² ve 'ezbıt',²⁷³ lafızlarıyla tercihte bulunur.

Rivayetlerin sıhhatini belirlerken senedin ittisalına ve râvilerin özelliklerine dikkat eden Tahâvî, bir râvinin başka bir râviden hadis işitip işitmediğinin bilinmemesi durumunu hadisin zayıflığına delil olarak kabul eder.²⁷⁴ Hadis rivayetinde dikkatli

²⁵⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/345.

²⁶⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/270.

²⁶¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/20, 387; 2/270, 271; 3/70, 71; 4/369.

²⁶² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/20; 2/271; 4/369.

²⁶³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/271.

²⁶⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/271; 3/70, 71.

²⁶⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/7.

²⁶⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/20; 3/70, 71; 4/369.

²⁶⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/378.

²⁶⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/227.

²⁶⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/72, 74; 2/89, 271; 3/164, 166; 4/46, 94, 367, 378.

²⁷⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/166; 4/46, 367.

²⁷¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/8.

²⁷² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/8; 4/46.

²⁷³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/166; 4/46.

²⁷⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/75; 4/144, 145.

olmayan²⁷⁵ ve hafıza bakımından iyi olmayan²⁷⁶ râvileri belirtir. Râvinin ilim ehli olmaması²⁷⁷, rivayetleri ile tanınan birisi olmaması²⁷⁸ ve rivayeti delil gösterilen kimselerden olmaması onun râviyi cerh etme nedenlerindendir. Râvileri cerh ederken genellikle ‘zaîfun’²⁷⁹ lafzını kullanan Tahâvî’nin ‘münkerü’l- hadis’,²⁸⁰ ‘lâ yuhteccü bih’²⁸¹ ve ‘kesîru’l-galat’²⁸² lafızlarını kullandığı da görülür.

2.1.3.2. Cessâs’ın Râvi Değerlendirmeleri

Eserinde öncelikle bir konuyla ilgili Tahâvî’nin ifadelerini aktaran Cessâs, bu ifadelerden sonra Kitâb, sünnet, icmâ, sahabî kavli ve kıyas gibi delillerden istifade ederek Hanefî mezhebinin görüşünü temellendirmeye çalışır. Hanefî mezhebine aykırı görüşleri ve bu görüşlerin delillerini genellikle muhaliflerin ismini vermeden zikreder. Muhaliflerin delillerini “Şöyle itiraz edilse:” yöntemiyle aktaran Cessâs, “Şöyle cevap verilir:” diyerek ilgili meseleyi tartışmaya başlar. Muhaliflerin Hanefî mezhabinin görüşüne itiraz bağlamında ileri sürdükleri hadislerin sıhhati hakkında ise değerlendirmelerde bulunur.

Muhaliflerin istidlal ettikleri hadisleri incelerken bu hadislerin senedi ve râvileri hakkında cerh-ta’dil değerlendirmeleri yapan Cessâs böylece söz konusu hadislerin delil değerini belirlemeye çalışır. Râvilerin sika, hafızası iyi,²⁸³ ma’rûf ve rivayetleri delil olarak kullanılan birileri olması gerektiğini vurgulayan Cessâs’ın, ta’dil bağlamında ‘sikatün me’ mûnün’²⁸⁴, ‘sika’²⁸⁵, ‘makbûl’²⁸⁶, ‘ma’rûf’²⁸⁷, ‘ğayru müttehem’²⁸⁸, ‘meşhur’²⁸⁹ ve ‘itkan’²⁹⁰ kavramlarını kullandığı görülür.

²⁷⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/72.

²⁷⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 2/246.

²⁷⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/74; 4/366.

²⁷⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/255.

²⁷⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/74, 259; 2/246, 270; 4/144, 145, 341, 366, 378.

²⁸⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/74.

²⁸¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/73; 2/270; 3/8; 4/344.

²⁸² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/365.

²⁸³ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 6/46; 7/310, 315.

²⁸⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 7/121, 122.

²⁸⁵ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/652; 3/85; 7/55; 8/424.

²⁸⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/343, 396; 8/424.

²⁸⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 2/285.

²⁸⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/343.

²⁸⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/213, 214; 6/263.

²⁹⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 4/265.

Cessâs bir râvinin başka bir râviden hadis işitip işitmediğinin bilinmemesi durumunu hadisin zayıflığına delil kabul eder.²⁹¹ Râvinin hakkında olumsuz eleştiriler bulunması,²⁹² zayıf olması, çok hata yapması, hafızasının iyi olmaması,²⁹³ kim olduğunun bilinmemesi, ihtilâta uğraması²⁹⁴ ve rivayeti delil gösterilen biri olmaması da râvileri cerh etme nedenleri arasında yer alır. Cessâs'ın cerh bağlamında 'zaîfun',²⁹⁵ 'lâ yuhteccü bih',²⁹⁶ 'kesretü'l-galat',²⁹⁷ kesîrû'l-hata',²⁹⁸ 'mechûlün',²⁹⁹ 'seyyîü'l-hıfz',³⁰⁰ 'leyse bi-şey'in',³⁰¹ 'vâhin',³⁰² ve 'sâkitü'l-hadîs'³⁰³ lafızlarını kullandığı görülür.³⁰⁴

Müelliflerin râvilerde aradıkları kriterlerin ve râvileri cerh etme nedenlerinin aynı olduğu görülmektedir. Ayrıca Tahâvî ve Cessâs'ın cerh-ta'dîl değerlendirmelerine bakıldığında Cessâs'ın daha yoğun şekilde râvi değerlendirmesi yaptığı ve bu doğrultuda daha fazla cerh-ta'dîl lafzı kullandığı müşahade edilmektedir. Eserinde anlam odaklı bir usûl benimseyen Tahâvî'nin cem' ve te'lif gibi yöntemlerle hadisleri mümkün mertebe birbirleriyle uyumlu hâle getirme çabası, kanaatimize göre onu Cessâs'a oranla daha az râvi tenkidi yapmaya sevketmiştir.

2.1.3.3. Müelliflerin Aynı Râvi Hakkında Yaptıkları Değerlendirmeler

Örnek 1. Cessâs, hades ve istincâ konusunu işlerken erkeklik organına dokunmanın abdesti bozmadığını savunur. Erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiğini bildiren rivayetlerin çok zayıf olduğunu vurgulayan

²⁹¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/395; 3/80, 81; 6/261; 8/83.

²⁹² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/269, 315.

²⁹³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 6/46.

²⁹⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/555.

²⁹⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/287, 393, 395, 396, 397, 566, 626, 721, 731; 2/237; 4/202, 328; 5/28, 220, 409, 410; 6/8, 171, 263, 320; 7/277, 315, 330.

²⁹⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/393, 396; 6/171; 8/83, 85, 86.

²⁹⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 4/50; 7/277.

²⁹⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/490, 491; 6/263; 7/277.

²⁹⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/215, 294, 295; 3/39; 4/410; 5/29, 398; 6/158; 8/215.

³⁰⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/315.

³⁰¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/59, 60.

³⁰² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 8/85.

³⁰³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/393; 2/156; 7/357.

³⁰⁴ Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'deki zayıf hadis ve râvi değerlendirmeleri hakkında benzer değerlendirmeler için bk. Altuntaş, *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)*, 204-208.

Cessâs, bu rivayetleri tek tek inceler. Söz konusu rivayetlerden biri, Alâ' b. Hâris'in Mekhûl > Anbese b. Ebî Süfyân > Ümmü Habîbe (r.anhâ) > Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla aktardığı: “*Kim cinsel organına dokunursa abdest alsın.*” hadisidir.³⁰⁵ Yahyâ b. Maîn'in, Mekhûl'ün Anbese'yi görmediğini belirttiğini delil gösteren Cessâs'a göre, bu hadis zayıftır.³⁰⁶

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı hadisin bulunduğu görülmektedir. Ferce dokunmak abdest almayı gerektirir mi başlığında, el-Heysem b. Humeyd > Alâ b. Hâris > Mekhûl > Anbese b. Ebî Süfyân > Ümmü Habîbe (r.anhâ) > Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla “*Kim cinsel organına dokunursa abdest alsın.*” rivayetini nakleden Tahâvî, Mekhûl'ün, Anbese b. Ebi Süfyan'dan hadis dinlemediğini belirterek bu hadisin munkatı' olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁷

Tahâvî ve Cessâs'ın söz konusu hadisi muteber bir delil saymama gerekçelerinin ve mezkûr râviler hakkında yaptıkları yorumun aynı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hadis kaynaklarına baktığımızda Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848), Mekhûl'ün, Anbese'den hadis işitmediğini, onu tanıyıp tanımadığını da bilmediğini belirttiği görülmektedir.³⁰⁸ İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Irâkî'nin (ö. 806/1404) de aynı ifadeyi aktardığı ve bunu Buhârî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, ve Nesâî'den naklettiği müşâhede edilmektedir.³⁰⁹ Ayrıca İbn Hacer, Duhaym'ın (ö.245/859), Mekhûl'ün Anbese b. Ebî Süfyân'dan rivayet işittiğini kabul ettiğini de nakletmiştir.³¹⁰

Örnek 2. Cessâs'ın erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiğini bildiren zayıf rivayetler bağlamında zikrettiği rivayetlerden biri de, Alâ b. Süleyman > Zührî > Sâlim > İbn Ömer (r.anhümâ) > Hz. Peygamber (s.a.v.) senediyle aktardığı: “*Kim fercine dokunursa abdest alsın.*” hadisidir. Cessâs'ın belirttiğine göre Alâ' b. Süleyman, Rakkalı zayıf bir râvidir.³¹¹

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 69; Tirmizî, “Tahâret”, 61; İbn Mâce, “Tahâret”, 63.

³⁰⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 1/395.

³⁰⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/75.

³⁰⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, nşr. Ahmed Muhammed Nürseyf (Merkezü'l-Bahsi'l-İlmiyye, 1399), 4/439.

³⁰⁹ bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/344; Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm İbnü'l-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsil*, nşr. Abdullah Nevvâre (Riyad, 1999), 1/314, 315; Nesâî, “Kıyâmu'l-leyl”, 67.

³¹⁰ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, 1/344.

³¹¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 1/392, 395, 396.

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı hadisin bulunduğu görülmektedir. Ferce dokunmak abdest almayı gerektirir mi başlığında, Amr b. Hâlid > Alâ b. Süleyman > Zührî > Sâlim > babası > Hz. Peygamber (s.a.v.) senediyle aktardığı: “*Kim fercine dokunursa abdest alsın.*” rivayetini nakleden Tahâvî, Alâ'nın zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir.³¹²

Tahâvî ve Cessâs'ın söz konusu hadisi muteber bir delil saymama gerekçelerinin ve mezkûr râviler hakkında yaptıkları yorumun aynı olduğu görülmektedir. Hadis kaynaklarını incelediğimizde Tahâvî ve Cessâs'ın söz konusu râvi hakkındaki yorumunu destekleyen bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Cerh ve ta'dîl âlimleri, Alâ b. Süleymân'ı gaflet ve münkerü'l-hadîs ifadeleriyle nitelemiş ve zayıflığına işaret etmişlerdir.³¹³

Örnek 3. Cessâs'ın erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiğini bildiren zayıf rivayetler bağlamında zikrettiği diğer bir rivayet, Sadaka b. Abdillâh > Hişâm b. Zeyd > Nâfi' > İbn Ömer (r.anhüm) > Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla aktardığı: “*Kim fercine dokunursa abdest alsın.*” hadisidir. Cessâs muhaddislere göre Sadaka'nın, rivayeti kabul edilmeyen bir râvi olduğunu belirtir.³¹⁴

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı hadisin bulunduğu görülmektedir. Ferce dokunmak abdest almayı gerektirir mi başlığında, Amr b. Seleme > Sadaka b. Abdillâh > Hişâm b. Zeyd > Nâfi' > İbn Ömer (r.anhüm) > Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla aktardığı: “*Kim fercine dokunursa abdest alsın.*” rivayetini nakleden Tahâvî, Sadaka b. Abdillâh'ın zayıf bir râvi olduğunu belirtir.³¹⁵

Tahâvî ve Cessâs'ın söz konusu hadisi muteber bir delil saymama gerekçelerinin ve mezkûr râviler hakkında yaptıkları yorumun aynı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hadis kaynaklarını incelediğimizde, Tahâvî ve Cessâs'ın râvi hakkındaki yorumunu destekleyen bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Hadis

³¹² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/74.

³¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404), 3/345; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, nşr. Âdil Ahmet Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 6/385; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 3/101; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/464.

³¹⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/392, 396.

³¹⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/74.

münekkitleri Sadaka b. Abdullah'ı leyse bi-şey, münker, zayıf gibi ifadelerle cerh etmişlerdir.³¹⁶

Örnek 4. Cessâs'ın erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiğini bildiren zayıf rivayetler bağlamında zikrettiği bir rivayet de Yezîd b. Abdilmelik en-Nevfelî > Ebû Mûsâ el-Hayyât > Saîd el-Makburî > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla aktarılan: “*Kim fercine dokunursa abdest alsın.*” hadisidir. Cessâs muhaddislere göre Yezîd b. Abdilmelik'in zayıf olduğunu belirtir.³¹⁷

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda benzer bir hadisin bulunduğu görülmektedir. Ferce dokunmak abdest almayı gerektirir mi başlığında, Ma'n b. Îsâ > Yezîd b. Abdilmelik > el-Makburî > Ebû Hüreyre > Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla aktarılan: “*Kim arada bir perde veya örtü olmadan fercine dokunursa, abdest alsın.*”³¹⁸ rivayetini nakleden Tahâvî, Yezîd b. Abdilmelik'in hadisleri münker kabul edilen biri olduğunu belirtir.³¹⁹

Tahâvî ve Cessâs'ın söz konusu hadisi muteber bir delil saymama gerekçelerinin ve mezkûr râviler hakkında yaptıkları yorumun aynı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hadis kaynaklarını incelediğimizde, Yezîd b. Abdilmelik'in münker ve metrûkü'l-hadîs gibi ifadelerle cerh edildiği görülmektedir.³²⁰ Bu bilgiler Tahâvî ve Cessâs'ın râvi hakkındaki yorumunu desteklemektedir.

Örnek 5. Bayram namazında tekbirlerin sayısının her rekâtta üç tekbir olmak üzere altı olduğunu ifade eden Cessâs, Hanefî mezhebinin bu görüşünü çeşitli rivayetler naklederek temellendirmeye çalışır. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, bayram namazında alınacak tekbirlerin sayısının on iki olduğunu iddia eden görüşün delil olarak kullandığı şu rivayeti aktarır: Abdullah b.

³¹⁶ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dârü'l-maârifî'l-Osmâniyye, ts.), 4/296; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421), 8/205; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 2/207; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Haleb: Dârü'l-Va'î, 1396), 1/374; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 5/115-118; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/310, 311; Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'n-Nizamiyye, 1326), 4/115, 116.

³¹⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/392, 395.

³¹⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvut, Hasan Abdül Mün'im Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424), 1/267.

³¹⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/74.

³²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/348; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 4/384; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 9/135-140; İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, 1/347.

Abdurrahman es-Sekafî > Amr b. Şuayb > babası > dedesinin rivayet ettiğine göre “Hz. Peygamber (s.a.v.) iki bayram namazında, namazın tekbirleri hariç ilk rekâta yedi, ikinci rekâta beş olmak üzere oniki tekbir aldı.”³²¹ Muhaliflerin öne sürdüğü bu rivayet, Cessâs’a göre senedinde bulunan Abdullah b. Abdurrahman es-Sekafî nedeniyle delil olarak kullanılamaz. Çünkü ona göre hadis ehli bu kişinin rivayeti terkedilen biri olduğunu ifade etmiştir.³²²

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı hadisin bulunduğu görülmektedir. Bayram namazlarında tekbir nasıl alınır başlığında, Muhammed b. Abdullah b. ez-Zübeyr > Abdullah b. Abdurrahman es-Sekafî > Amr b. Şuayb > babası > dedesinin rivayet ettiğine göre “Hz. Peygamber (s.a.v.) iki bayram namazında, namazın tekbirleri hariç ilk rekâta yedi, ikinci rekâta beş olmak üzere oniki tekbir aldı.” hadisini nakleden Tahâvî, bu rivayette senedde yer alan Abdullah b. Abdurrahman es-Sekafî sebebiyle delil olamayacağını ifade etmiştir. Çünkü ona göre bu râvi, rivayeti delil gösterilen biri değildir.³²³

Tahâvî ve Cessâs’ın mezkûr râvi hakkında aynı yorumu yaptıkları görülmektedir. Farklı ihtimaller bulunmakla birlikte Cessâs’ın kaynak vermeden yaptığı değerlendirmenin Tahâvî ile benzemesi, Cessâs’ın râviyi cerh ederken Tahâvî’den etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Her iki âlimin, rivayeti delil olarak kabul etmemesi bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu bağlamda hadis kaynaklarını incelediğimizde, Abdullah b. Abdurrahman es-Sekafî’nin leyse bi’l-kaviy, fihi nazar, sadûkun lehû evhâm gibi ifadelerle cerh edildiği görülmektedir.³²⁴ Bu bilgiler Tahâvî ve Cessâs’ın râvi hakkındaki yorumunu desteklemektedir.³²⁵

Örnek 6. Cessâs develerin zakât nisabı başlığında yüz yirmi deveden sonrası için nisabın nasıl olması gerektiği hususunda fakihlerin ihtilaf ettiğini belirtir ve

³²¹ İbn Mâce, “İkâmet”, 156.

³²² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 2/156.

³²³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/344.

³²⁴ bk. Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Haleb: Dâru’l-Va’î, 1396), 61; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 5/298, 299; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru’r-Raşîd, 1406), 311.

³²⁵ Kaynaklarda söz konusu râvinin sâlih, sika gibi ifadelerle ta’dil edilerek hadislerinin delil olarak kullanılabileceği de ifade edilmiştir. bk. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf (Şam: Dâru’l-Me’mûn, ts.), 141; Ebû’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih İclî, *Târîhu’s-sikât* (Dâru’l-Bâz, 1405), 267; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 1271), 5/96, 97; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 5/298, 299.

mezhebin görüşünü, develerin sayısı yüz yirmiye aştığında nisab yeniden başlar şeklinde ifade eder. Diğer görüşlere de yer verdikten sonra mezhebin görüşünü destekleyen rivayeti aktarır ve yorumlar. Bu kapsamda karşıt görüşlere cevap vererek mezhebin görüşünü rivayetler merkezinde savunur. Cessâs karşıt görüş sahiplerinin tutunduğu deliller bağlamında çeşitli rivayetler aktarır ve bunları çeşitli açıdan eleştirir. Söz konusu rivayetlerden biri şudur: Süleymân b. Dâvud'un, Zührî > Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm > babası > dedesi senediyle rivayet ettiğine göre *Hz. Peygamber (s.a.v.) Yemen halkına farzlar, sünnetler ve diyet miktarlarıyla ilgili yazdığı ve Amr b. Hazm ile gönderdiği bir mektupta şu ifade yer almaktadır: "Develerin sayısı yüz elliden fazla olduğunda her elli tanesi için bir hıkkâ zekât olarak verilir."*³²⁶ Cessâs bu rivayete Süleymân b. Dâvud'un Zührî'den bu şekilde rivayet ettiğini ancak Süleymân'ın onlara göre çok zayıf biri olduğunu belirterek cevap vermiştir. Ona göre Süleymân'ın zayıf ve gevşek olduğunun delili ise Zührî'nin Yûnus ve diğerleri gibi önde gelen ashâbının Ömer ailesinin yanındaki sahifeyi Zührî'den rivayet etmiş olmalarıdır. Cessâs'a göre şayet ilgili haber Zührî'de bu senetle bulunsaydı onun ashâbı o konuda başka bir sahifeyi aktarmaya yönelmezlerdi.³²⁷

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda benzer mânada bir hadisin bulunduğu görülmektedir. Meralarda otlayan ve yüzyirmiden fazla olan develerde farz olan zekât miktarı başlığında, Süleymân b. Dâvud'un, Zührî > Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm > babası > dedesi senediyle rivayet ettiğine göre *"Hz. Peygamber (s.a.v.) Yemen halkına farzlar, sünnetler ve diyet miktarlarıyla ilgili bir mektup yazdı ve bunu Amr b. Hazm ile gönderdi. Daha sonra bu mektupta yüz yirmi deveden fazla olan develerdeki zekât miktarından da aynı şekilde [Develerin sayısı yüz yirmiden fazla olduğunda her kırk deve için üç yaşına basmış bir dişi deve, her elli tanesi için bir hıkkâ zekât olarak verilir.] söz etti."* hadisini nakleden Tahâvî, isnad zincirinde yer alan Süleymân b. Dâvud'un bütün hadis âlimlerine göre zayıf olduğunu belirtir. Ayrıca Zührî'nin, Yûnus b. Yezid ve ondan bu hususta bir şeyler rivayet etmiş olan ashâbının, yalnızca Ömer ailesinin yanında bulunan sahifeyi rivayet etmiş olmalarını, bu hadisin senedinin zayıflığına delil olarak zikreder.³²⁸

³²⁶ bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/58; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 10/217.

³²⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/237.

³²⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/374, 378.

Tahâvî ve Cessâs'ın Süleymân b. Dâvûd hakkında aynı yorumu yaptıkları görülmektedir. Farklı ihtimaller bulunmakla birlikte Cessâs'ın kaynak vermeden yaptığı değerlendirmenin Tahâvî ile benzemesi, Cessâs'ın râviyi cerh ederken Tahâvî'den etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Her iki âlimin, rivayetin delil olmama gerekçesi bağlamında aynı delilleri sunmaları bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu hususta hadis kaynaklarını incelediğimizde, Süleymân b. Dâvûd hakkında benzer eleştirilerin bulunduğu görülmektedir. Hadis münekkitleri meçhûl, leyse bi-şey'in, münker, fihi nazar gibi onun zayıf olduğuna işaret eden kelimeler kullanmışlardır.³²⁹

Örnek 7. Cessâs yargılama hukuku bölümünde şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermenin geçersiz olduğunu belirtir ve mezhebin bu görüşünü çeşitli rivayetlerle temellendirmeye çalışır. Şâhitle birlikte yemin ile hüküm verme hakkındaki rivayetlerin çok zayıf olduğunu vurgulayan Cessâs, bu rivayetleri tek tek inceler. Söz konusu rivayetlerden biri, Seyf b. Süleymân el-Mekkî > Kays b. Sa'd > Amr b. Dinâr > İbn Abbâs senediyle “Hz. Peygamber (s.a.v.) şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermiştir.” hadisidir.³³⁰ Hadis ehline göre bu hadisin münker olduğunu söyleyen Cessâs, senedde yer alan Kays b. Sa'd'ın, Amr b. Dinâr'dan herhangi bir rivayette bulunduğu bilinmediğini ve Seyf b. Süleymân'ın zayıf bir râvi olup rivayetinin delil olarak kullanılamayacağını³³¹ ifade eder.³³²

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı hadisin bulunduğu görülmektedir. Şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermek başlığında, Zeyd b. Hübâb > Seyf b. Süleymân el-Mekkî > Kays b. Sa'd > Amr b. Dinâr > İbn Abbâs

³²⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 4/10; Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 2/127; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/110; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 4/268-270; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, nşr. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî (Medine: Mecelletü'l-Câmiati'l-İslamiyye, 1404), 2/155; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/201, 202; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/189, 190.

³³⁰ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 21; Tirmizî, “Ahkâm”, 13; İbn Mâce, “Ahkâm”, 31; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvût (Müessesetü'r-Risale, 1421), 5/120; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/435.

³³¹ Kaynaklarda Cessâs'ın yorumunu destekleyecek şekilde mezkûr râvinin leyyin, kezzâb gibi ifadelerle cerh edildiği görülmektedir. bk. Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 2/173. Söz konusu râvinin sika, sebt gibi ifadelerle ta'dil edildiği de kaynaklarda mevcuttur. bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 4/141; İclî, *Târihu's-sikât*, 213; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Kazâ”, 50; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 4/509-511; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1400), 12/320-322; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/255.

³³² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 8/83.

senediyle “*Hz. Peygamber (s.a.v.) şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermiştir.*” hadisini nakleden Tahâvî, Kays b. Sa’d’ın, Amr b. Dinâr’dan herhangi bir rivayette bulunduğunun bilinmediğini söyleyerek bu hadisin münker olduğunu ifade etmiştir.³³³

Tahâvî ve Cessâs’ın Kays b. Sa’d ve Amr b. Dinâr hakkında aynı yorumu yaptıkları ve aynı şekilde hadisi münker kabul ettikleri³³⁴ görülmektedir. Farklı ihtimaller bulunmakla birlikte Cessâs’ın kaynak vermeden yaptığı değerlendirmenin Tahâvî ile benzemesi, Cessâs’ın ondan etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Hadis kaynakları incelendiğinde Kays b. Sa’d’ın, Amr b. Dinâr’dan rivayette bulunduğu dair bilginin mevcut olmadığı ve bu bilginin yalnızca Tahâvî’ye atfedildiği, başka bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir.³³⁵

Örnek 8. Cessâs’ın şâhitle birlikte yemin ile hüküm verme bağlamında zayıf olarak nitelediği rivayetlerden birisi de, Osman b. el-Hakem > Züheyr b. Muhammed > Süheyl > babası > Zeyd b. Sâbit senediyle “*Hz. Peygamber (s.a.v.) şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermiştir.*” hadisidir. Sened zincirinde yer alan Osman b. el-Hakem’in hadis ehline göre zayıf biri olarak kabul edildiğini ve Ebû Salih’in Zeyd b. Sâbit’ten rivayette bulunduğunun bilinmediğini belirten Cessâs, bu hadisin münker olduğunu ifade etmiştir.³³⁶

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı hadisin bulunduğu görülmektedir. Şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermek başlığında, Abdullah b. Vehb > Osman b. el-Hakem > Züheyr b. Muhammed > Süheyl b. Ebi Sâlih > babası > Zeyd b. Sâbit senediyle senediyle “*Hz. Peygamber (s.a.v.) şâhitle birlikte yemin ile hüküm vermiştir.*” hadisini nakleden Tahâvî, bu hadisin münker olduğunu ifade eder. Ona göre Osman b. el-Hakem, rivayetiyle bu nitelikteki hadislerin sabit olabileceği birisi değildir. Ayrıca Ebû Salih’in Zeyd b. Sâbit’ten rivayette bulunduğu da bilinmemektedir.³³⁷

³³³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/144, 145.

³³⁴ Kaynaklarda ilgili hadisin münker olmayıp sahih olduğu yönünde bilgiler de mevcuttur. bk. İbn Mâce, “Ahkâm”, 31; İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâ’i’r-ricâl*, 4/509-511.

³³⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylaî, *Nasbü’r-râye*, nşr. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1418), 4/97; Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379), 5/282.

³³⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fî’l-fikhi’l-Hanefî*, 8/84, 85.

³³⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/144, 145.

Tahâvî ve Cessâs'ın mezkûr râviler hakkında aynı yorumu yaptıkları ve aynı şekilde hadisi münker kabul ettikleri görülmektedir. Farklı ihtimaller bulunmakla birlikte Cessâs'ın kaynak vermeden yaptığı değerlendirmenin Tahâvî ile benzemesi, Cessâs'ın ondan etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Hadis kaynaklarını incelediğimizde Ebû Salih'in Zeyd b. Sâbit'ten rivayet nakletmesi hususunda herhangi bir bilgi bulunmadığı müşâhede edilmektedir.³³⁸ Osman b. el-Hakem hakkında hadis kaynaklarını incelediğimizde ise “leyse bi'l-mütkın” ifadesiyle zayıflığına işaret edildiği görülmektedir.³³⁹ Bu noktada cerh ta'dil âlimlerinin mezkûr râviler hakkındaki ifadeleri, Tahâvî ve Cessâs'ın yaptığı râvi tenkitlerini doğrulamaktadır.

2.1.3.4. Müelliflerden Sadece Birinin Değerlendirme Yaptığı Râviler

Tahâvî ve Cessâs'ın eserlerinde yer almakla birlikte sadece birinin râvisi hakkında değerlendirme yaptığı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Tahâvî “taze hurmayı kuru hurma karşılığında satmak” başlığında Zeyd Ebû Ayyâş kanalıyla “*Rasûlullah (s.a.v.) taze hurmayı kuru hurma karşılığında satmayı yasakladı.*”³⁴⁰ hadisini aktarmış ve hadisin râvileri hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.³⁴¹ İlgili hadis bağlamında Cessâs'ın eserine baktığımızda onun da aynı mânadaki hadisi aktarmakla birlikte Zeyd'i mechûl olarak nitelediği görülür.³⁴²

Müelliflerden sadece birinin râvi hakkında değerlendirme yapmasına Tahâvî'nin kurban konusunda aktardığı hadis başka bir örnek olarak zikredilebilir. Ebu'l-Velid > Ebû Avane ve Şerik > Câbir > Muhammed b. Karaza > Ebû Saîd el-Hudrî senediyle “*Kurban etmek amacıyla bir koç satın aldım. Ancak ona kurt saldırdı ve kalçasını/kuyruğunu kopardı. Bunun üzerine durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arzettim. O (s.a.v.) da “Onu kurban et.” buyurdu.*”³⁴³ hadisini aktaran Tahâvî, bu

³³⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412), 2/537-540; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, nşr. Abdüssamed Şerefeddin (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1403), 2/172; Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmet Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/490-492.

³³⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 6/148; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/352; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/32.

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 18; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/471.

³⁴¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/6.

³⁴² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 3/38, 39.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/374.

hadisin senedinin bozuk olduğunu belirtmiş ancak sebebine dair herhangi bir bilgilendirme de bulunmamıştır.³⁴⁴ İlgili hadis bağlamında Cessâs'ın eserine baktığımızda onun da aynı hadisi aktarmakla birlikte senedinde yer alan Câbir'in, Câbir el-Cu'fî olduğunu belirtip onu 'sâkitü'l-hadîs' olarak nitelediği görülür.³⁴⁵

2.2. Metin Açısından

2.2.1. Cessâs'ın Doğrudan Tahâvî'den Naklettiği Rivayetler

2.2.1.1. Senedi ve Metni Birlikte Nakledilen Rivayetler

Bu başlık altında Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserinde, Tahâvî'den naklettiği rivayetler incelenecektir. Cessâs, bu rivayetleri naklederken eser ismi zikretmemiş yalnızca Tahâvî'den naklettiğini ifade etmiştir. Araştırmamız neticesinde naklettiği bu rivayetlerin, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* eserinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda her iki eserde zikredilen rivayetlerin senedi ve metinleri aktarılacak, metinler aynı ise yalnızca birinin tercümesi verilecektir.

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

الدليل عليه ما ذكره أبو جعفر الطحاوي قال: حدثنا إبراهيم بن أبي داود قال: حدثنا يحيى بن معين وتميم بن المنتصر قالوا: حدثنا إسحاق بن يوسف قال: حدثنا شريك عن بيان عن قيس بن أبي حازم عن المغيرة بن شعبة قال: «صلى بنا رسول الله ﷺ صلاة الظهر بالهجير، ثم قال: إن شدة الحر من فيح جهنم، فأبردوا بالصلاة.»³⁴⁶

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، وَتَمِيمُ بْنُ الْمُنتَصِرِ قَالَا: ثنا إِسْحَاقُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ بَيَانَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْهَجِيرِ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيَحٍ جَهَنَّمَ، فَأَبْرَدُوا بِالصَّلَاةِ»³⁴⁷

³⁴⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/169, 170.

³⁴⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 7/356, 357.

³⁴⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/513.

³⁴⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/187.

İbrâhim b. Ebî Dâvûd, Yahyâ b. Maîn ve Temîm b. el-Muntasır > İshak b. Yûsuf > Şerîk > Beyân > Kays b. Ebî Hâzim > Muğîre b. Şu'be'den (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) bize öğle namazını öğle sıcağında kıldırды ve ‘Muhakkak ki aşırı sıcaklık, cehennemın nefes almasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden öğle namazını hava serinlediği vakitte kılın.’ buyurdu.”

Cessâs, öğle namazının kış mevsiminde vaktin evvelinde, yazın ise havanın serinlediği bir vakitte kılınmasının müstehap olduğunu ifade eder ve bu hükmü destekleyici çeşitli rivayetler aktarır. Söz konusu rivayetlerden biri, öğle namazının yazın hava serinleyince kılınması hakkındaki merfû hadistir. Cessâs'ın, Tahâvî'den naklettiği söz konusu hadis ile Tahâvî'nin eserinde bulunan hadisi mukayese ettiğimizde sened kısımlarının örtüştüğü ve metin kısımlarının bir lafız farklılığı dışında aynı olduğu görülmektedir. Şöyle ki Cessâs'ın naklettiği metinde صلاة الظهر lafızları Tahâvî'de yalnızca الظهر lafzıyla ifade edilmiştir. İlgili hadis bağlamında hadis kaynaklarına baktığımızda sened ve metin itibariyle benzer bir hadisin İbn Mâce'nin (ö. 273) es-Sünen'inde tahrir edildiği görülmektedir.³⁴⁸

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وذكر الطحاوي قال: حدثنا علي بن شيبه قال: حدثنا يزيد بن هارون قال: أخبرنا حماد بن سلمة عن الأزرق بن قيس بن ذكوان عن أم سلمة قالت: صلى رسول الله ﷺ العصر، ثم دخل بيتي، فصلّى ركعتين، فقلت: يا رسول الله! صليت صلاة لم تكن تصلّيها؟ قال: «قدم عليّ مال، فشغلني عن ركعتين كنت أركعهما بعد الظهر، فصليتهما الآن». قلت: يا رسول الله! أفنقضيهما إذا فاتتا؟ قال: «لا».³⁴⁹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

أَنَّ عَلِيَّ بْنَ شَيْبَةَ حَدَّثَنَا قَالَ: ثنا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنِ الْأَزْرَقِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْعَصْرَ، ثُمَّ دَخَلَ بَيْتِي، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، صَلَّيْتَ صَلَاةً لَمْ تَكُنْ تُصَلِّيْهَا، قَالَ: «قَدِمَ عَلَيَّ مَالٌ فَشَغَلَنِي عَنْ رَكْعَتَيْنِ كُنْتُ أُصَلِّيْهُمَا بَعْدَ الظُّهْرِ فَصَلَّيْتُهُمَا الْآنَ» قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَنَقْضِيْهُمَا إِذَا فَاتَتَا، قَالَ: «لَا»³⁵⁰

³⁴⁸ İbn Mâce, es-Sünen, “Salât”, 4; Benzer mânada hadisler için bk. Ebû Dâvûd, es-Sünen, “Salât”, 4; Tirmizî, es-Sünen, “Salât”, 5; Nesâî, es-Sünen, “Mevâkıf”, 3-5.

³⁴⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî, 1/540, 541.

³⁵⁰ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/306.

Ali b. Şeybe > Yezîd b. Hârûn > Hammâd b. Seleme > Ezrak b. Kays > Zekvân senediyle Ümmü Seleme'den (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci namazını edâ etti ve benim evime gelip iki rek‘at namaz kıldı. Bunun üzerine ona (s.a.v.) ‘Ey Allah’ın Rasûlü, daha önce kılmadığınız bir namaz kıldınız?’ deyince şöyle cevap verdi: ‘Bana mal getirildi. [Dağıtımıyla meşgul olduğum için] bu mal sebebiyle öğleden sonra kıldığım iki rek‘at namazı kılamadım. Şimdi o namazı kıldım.’ [Ona tekrar şöyle] sordum: ‘Biz bu namazı [kılmadığımızda] kaza edelim mi?’ O (s.a.v.) ‘Hayır!’ şeklinde cevap verdi.”

Cessâs, sabah ve ikinci namazından sonra yalnızca farz namaz kılmanın caiz olduğunu belirtir ve konu hakkında çeşitli rivayetler nakleder. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ikinci namazından sonra iki rekat namaz kıldığını bildiren hadistir. Cessâs’ın, Tahâvî’den naklettiği söz konusu hadis ile Tahâvî’nin eserinde bulunan hadisi mukayese ettiğimizde sened ve metin kısımlarının birtakım lafız farklılıklarıyla birlikte örtüştüğü görülmektedir. Cessâs’ın naklettiği metinde yer alan *أركعهما* lafzı Tahâvî’nin metninde *أصليهما* lafzıyla ifade edilmektedir. Birbirinin müradifi olarak kullanıldığını düşündüğümüz bu lafız farklılığı³⁵¹ dışında iki rivayetin metinleri aynı lafızlardan oluşmaktadır. Ancak Cessâs’ın naklettiği sened zincirinde Ezrak b. Kays b. Zekvân ismi bir râvi olarak zikredilmişken; Tahâvî’nin eserinde bu isim Ezrak b. Kays > Zekvân şeklinde ayrı iki râvi olarak nakledilmiştir. İlgili hadis bağlamında rical ve hadis kaynaklarına baktığımızda Ezrak b. Kays ile Zekvân’ın ayrı iki kişi olduğu görülmektedir.³⁵² Râviler arasındaki bu farklılığın, eseri istinsah edenlerin hatasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

فذكره الطحاوي قال: حدثنا أحمد بن داود قال: حدثنا يوسف بن عدي قال: حدثنا عبيد الله بن عمرو عن أيوب عن أبي قلابة عن أنس قال: صلى رسول الله ﷺ، ثم أقبل بوجهه فقال: «أتقرؤون والإمام يقرأ؟ فسكتوا، فسألهم النبي ﷺ ثلاثا، فقالوا: إنا لنفعل. قال: «لا تفعلوا».³⁵³

³⁵¹ Hadis kaynaklarında bu lafızlar iki şekilde de bulunmaktadır. “أركعهما” lafzının geçtiği hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 44/277; “أصليهما” lafzıyla bulunan hadis için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/682; Benzer mânada hadis için bk. Müslim, “Salâtu'l-Müsafirîn”, 297.

³⁵² bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/318; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 44/277.

³⁵³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî*, 1/655, 656.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثنا يُونُسُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: ثنا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ أَقْبَلَ بِوَجْهِهِ فَقَالَ: «أَتَقْرءُونَ وَالْإِمَامُ يَقْرَأُ» فَسَكَتُوا فَسَأَلَهُمْ ثَلَاثًا فَقَالُوا إِنَّا لَنَفْعَلُ، قَالَ: «فَلَا تَفْعَلُوا»³⁵⁴

Ahmed b. Dâvûd, Yûsuf b. Adî > Ubeydullah b. Amr > Eyyûb > Ebû Kılâbe senediyle Enes'in (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) namaz kıldırdı. Sonra yüzünü bize dönerek ‘İmam okurken siz de okuyor musunuz?’ diye sordu. Sahâbîlerin cevap vermemesi üzerine o (s.a.v.) aynı soruyu onlara üç defa tekrarladı. Bunun üzerine onlar ‘Evet, biz kesinlikle bunu yapıyoruz.’ diye cevap verdiler. O (s.a.v.) da “Artık yapmayınız.” buyurdu.

Kişinin imamın arkasındayken kıraat sorumluluğu başlığında, imama tâbî bir kimsenin kıraatte bulunmayacağını belirten Cessâs, meseleyi âyetler ve çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) imama uyan kimsenin kıraatte bulunmaması gerektiğini bildirdiği hadistir. Cessâs'ın, Tahâvî'den naklettiği söz konusu hadis ile Tahâvî'nin eserinde bulunan hadisi mukayese ettiğimizde sened kısımlarının örtüştüğü ve metin kısımlarının bir lafız farklılığıyla birlikte aynı olduğu görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği metinde yer alan لا تفعلوا lafzı Tahâvî'de فلا تفعلوا lafzıyla ifade edilmektedir. Mânayı değiştirmedigi kanaatinde olduğumuz mezkûr lafızların, hadis kaynaklarında iki şekilde de geçmesi rivayetin iki türlü de zikredildiğini göstermektedir.³⁵⁵

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

أما حديث بئر بضاعة، فإن الطحاوي ذكر عن أبي جعفر أحمد بن أبي عمران عن محمد ابن شجاع عن الواقدي، أن بئر بضاعة كانت طريقاً للماء إلى البساتين.³⁵⁶

Budâ'a kuyusuyla ilgili hadise gelince, Tahâvî'nin Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân > Muhammed b. Şucâ kanalıyla Vâkidî'den aktardığına göre Budâ'a kuyusundan

³⁵⁴ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/218.

³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 34/364; Dârekutnî, es-Sünen, 2/140; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 2/236, 237.

³⁵⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/244.

bahçelere giden bir su kanalı vardı. [Bu kanal sebebiyle kuyunun suyu akarsu hükmünde idi.]

Şerhu Meâni'l-âsâr:

كَانَتْ طَرِيقًا لِلْمَاءِ إِلَى الْبَسَاتِينِ، فَكَانَ الْمَاءُ لَا يَسْتَقِرُّ فِيهَا، فَكَانَ حُكْمُ مَائِهَا كَحُكْمِ مَاءِ الْأَنْهَارِ، وَهَكَذَا نَقُولُ فِي كُلِّ مَوْضِعٍ كَانَ عَلَى هَذِهِ الصِّفَةِ وَقَعَتْ فِي مَائِهِ نَجَاسَةٌ، فَلَا يَنْجَسُ مَاوُهُ إِلَّا أَنْ يَغْلِبَ عَلَى طَعْمِهِ أَوْ لَوْنِهِ أَوْ رِيحِهِ أَوْ يُعْلَمَ أَنَّهَا فِي الْمَاءِ الَّذِي يُؤْخَذُ مِنْهَا، فَإِنْ عَلِمَ ذَلِكَ كَانَ نَجِسًا، وَإِنْ لَمْ يُعْلَمَ ذَلِكَ كَانَ طَاهِرًا .

وَقَدْ حُكِيَ هَذَا الْقَوْلُ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ فِي بَرِّ بُضَاعَةَ عَنِ الْوَاقِدِيِّ، حَدَّثَنِيهِ أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عِمْرَانَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ شُجَاعٍ الثَّلَجِيِّ، عَنِ الْوَاقِدِيِّ أَنَّهَا كَانَتْ كَذَلِكَ.³⁵⁷

“O bahçelere giden suyun geçtiği bir yerdi, dolayısıyla oradaki su durgun değil, akar su idi. Bundan dolayı o kuyunun suyunun hükmü, ırmakların suyunun hükmü gibiydi. Bu nitelikte olup suyuna necis bir şeyin düştüğü yer hakkında bu şekilde görüş belirtiriz. Onun suyunun tadı, rengi ya da kokusu değişmedikçe yahut necasetin o suyun alındığı yerde olduğu bilinmedikçe suyu necis olmaz. Bu bilinecek olursa necis olur. Eğer bu durum bilinmezse suyu da temiz olur.” Bizim Budâ’a kuyusu hakkında sözünü ettiğimiz bu açıklama, el-Vâkıdî’den de nakledilmiştir. Bana Ebu Ca’fer Ahmed b. Ebi İmrân > Ebu Abdullah Muhammed b. Şucâ’ es-Selcî’den > el-Vâkıdî’den rivayet ettiğine göre, Budâ’a kuyusu bu halde imiş.³⁵⁸

Cessâs, az veya çok miktardaki suya necis bir madde düşmesinin etkisi başlığında, içerisinde necaset parçacıkları bulunduğu kesin olarak bilinen her suyun pis olup temizlikte kullanılmasının caiz olmadığını ifade eder. Meseleyi Kur’ân, sünnet ve mezhep âlimlerinin görüşleriyle temellendiren Cessâs, Budâ’a kuyusu hakkında nakledilen “Su temizdir hiçbir şey onu necis yapmaz.” rivayetine dayanarak necasetin karıştığı suyun necis olmayacağı şeklinde yapılan bir itirazı, Tahâvî’den naklettiği rivayet ile cevaplar. Cessâs’ın, Tahâvî’den naklettiği söz konusu hadis ile Tahâvî’nin eserinde bulunan hadisi mukayese ettiğimizde sened kısımlarının örtüştüğü görülmektedir. Metin kısımlarını incelediğimizde ise Cessâs’ın metni naklederken

³⁵⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/12.

³⁵⁸ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 1/48.

konuyla doğrudan ilgili kısmı taktî' ederek verdiği ve metnin kalan kısmını hazfettiği görülmektedir.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وذكر الطحاوي قال: حدثنا أبو بكر قال: حدثنا إبراهيم بن بشار قال حدثنا سفيان بن عيينة عن عمرو بن دينار عن طاووس: أن النبي ﷺ أمر بمكانه أن يحفر³⁵⁹.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

وَرَوَى طَاوُسٌ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ بِمَكَانِهِ أَنْ يُحْفَرَ حَدَّثَنَا بِذَلِكَ . أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ الْبُكَرَاوِيُّ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ.³⁶⁰

Ebû Bekre > İbrâhim b. Beşşâr > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Tâvûs isnadıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.), bedevînin idrar yaptığı yerin kazılmasını emrettiğini aktarmıştır.

Cessâs, az veya çok miktardaki suya necis bir madde düşmesinin etkisi başlığında, içerisinde necaset parçacıkları bulunduğu kesin olarak bilinen her suyun pis olup temizlikte kullanılmasının caiz olmadığını ifade eder. Meseleyi Kur'ân, sünnet ve mezhep âlimlerinin görüşleriyle temellendiren Cessâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescide bevleden bedevînin idrarının üzerine su dökülmesi rivayetini öne sürerek suyun idrara baskın olması durumunda necaset hükmünü kaldıracağı yönündeki bir itiraza yer verir. Bu itiraza, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ayrıca bedevînin bevlettiği yerin kazılması emrini içeren bir rivayet ile cevap veren Cessâs, bu rivayeti Tahâvî'den naklettiğini ifade etmiştir. Söz konusu rivayet ile Tahâvî'nin eserinde bulunan rivayeti mukayese ettiğimizde sened ve metin kısımlarının aynı olduğu görülmektedir. Cessâs sadece, Tahâvî'nin senedinde Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe el-Bekrâvî isimli râviyi, Ebû Bekre şeklinde künyesiyle zikretmiştir.

Örnek 6.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى إسرائيل عن أبي إسحاق عن عبد الرحمن بن يزيد عن عبد الله أن النبي ﷺ صلى الفجر بالمزدلفة يوم النحر حين سطع الفجر، ثم قال رسول الله ﷺ: «إن هاتين الصلاتين تحولان عن وقتهما في هذا

³⁵⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî, 1/247, 248.

³⁶⁰ et-Tahâvî, Şerhu Meâni 'l-âsâr, 1414, 1/14.

المكان: المغرب، وصلاة الفجر هذه الساعة» وذكر الطحاوي قال: حدثنا حسين بن نصر قال: حدثنا
الفریابی قال: حدثنا إسرائيل بهذا³⁶¹.

İsrâîl, Ebû İshâk > Abdurrahmân b. Yezîd > Abdullah (r.a.) senediyle naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kurban bayramının ilk günü Müzdelife’de sabah namazını tan yeri ağarınca kıldı ve sonra şöyle buyurdu: “Bu yerde şu iki namazın vakitleri değiştirilmiştir: Akşam namazı ve şu anda kıldığımız sabah namazı.” Tahâvî, Hüseyin b. Nasr > Firyâbî > İsrâîl senediyle (yukarıdaki) hadisi bu şekilde rivayet etmiştir.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: ثنا الْفَرِيَابِيُّ، قَالَ: ثنا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: ثنا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِلَى مَكَّةَ، فَصَلَّى الْفَجْرَ يَوْمَ النَّحْرِ، حِينَ سَطَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ تُحَوَّلَانِ عَنْ وَقْتِهِمَا فِي هَذَا الْمَكَانِ، الْمَغْرِبَ، وَصَلَاةَ الْفَجْرِ، هَذِهِ السَّاعَةَ».³⁶²

Hüseyin b. Nasr > Firyâbî > İsrâîl > Ebû İshâk > Abdurrahman b. Yezid şöyle demiştir: Ben Abdullah b. Mesud (r.a.) ile birlikte Mekke’ye gittim. Kurban bayramının birinci günü sabah namazını tan yeri ağarınca kıldı, sonra şunları söyledi: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bu yerde şu iki namazın vakitleri değiştirilmiştir: Akşam namazı ve şu anda kıldığımız sabah namazı.”³⁶³

Sabah namazının tağlîste³⁶⁴ başlanıp isfârda³⁶⁵ bitirilmesinin müstehap olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kurban bayramında sabah namazını tan yeri ağarınca kılması hakkındaki hadistir. Cessâs’ın, Tahâvî’den naklettiği söz konusu hadis ile Tahâvî’nin eserinde bulunan hadisi mukayese ettiğimizde sened kısımlarının örtüştüğü ve metin kısımlarının birtakım farklılıklarla birlikte aynı olduğu görülmektedir. Cessâs’ın naklettiği rivayetin metin kısmı “أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى الْفَجْرَ”

³⁶¹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fî l-fikhi’l-Haneffî, 1/525.

³⁶² et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 1/178.

³⁶³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 7/79, 80; Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, 5/197.

³⁶⁴ Tağlis sabah namazını ilk vaktinde hava karanlıkken kılmak demektir. Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 533.

³⁶⁵ İsfâr sabah namazını son vaktine yakın olacak şekilde hava aydınlanmaya başladığında kılmayı ifade eder. Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 258.

”بالمزدلفة يوم النحر حين سطع الفجر، ثم قال رسول الله ﷺ خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِلَى مَكَّةَ، فَصَلَّى الْفَجْرَ يَوْمَ النَّحْرِ، حِينَ سَطَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ“ kısım şeklinde bulunmaktadır. Bu kısımdan sonra iki rivayetin metni aynı devam etmektedir. Kanaatimize göre hadislerin metnindeki farklılığın sebebi, Cessâs’ın hadisi “an” eda sigasıyla doğrudan sahâbiye nispet etmesi ve hadis üzerinde tasarruflarda³⁶⁶ bulunmasıdır.

Örnek 7.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وحدث الطحاوي عن علي بن عبد الرحمن ويحيى بن عثمان قالاً: حدثنا عبد الله بن يوسف عن يحيى بن حمزة قال: حدثني الوضين بن عطاء أن القاسم أبا عبد الرحمن أخبره قال: حدثني بعض أصحاب النبي ﷺ قال: صلى بنا رسول الله ﷺ يوم عيد، وكبر أربعاً، وأربعاً، ثم أقبل علينا بوجهه حين انصرف قال: «لا تنسوا، تكبير الجنائز»، وأشار بأصابعه، وقبض إبهامه³⁶⁷.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَيَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ قَدْ حَدَّثَانَا، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ عَنْ يَحْيَى بْنِ حَمْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي الْوُضَيْنُ بْنُ عَطَاءٍ أَنَّ الْقَاسِمَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: صَلَّى بِنَا، النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ عِيدٍ، فَكَبَّرَ أَرْبَعًا، وَأَرْبَعًا، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ حِينَ انْصَرَفَ، قَالَ: «لَا تَنْسُوا، كَتَكْبِيرِ الْجَنَائِزِ، وَأَشَارَ بِأَصَابِعِهِ، وَقَبَضَ إِبْهَامَهُ»³⁶⁸.

Bize Ali b. Abdurrahman ve Yahya b. Osman > Abdullah b. Yusuf > Yahya b. Hamza > el-Vadîn b. Ata > el-Kasım Ebu Abdurrahman kendisine tahdis edip şöyle demiştir: Bana Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashabından birisi tahdis edip dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) bayram günü bize namaz kıldırıldı. (Bir rekâtta) dört, (diğer rekâtta) dört tekbir aldı. Sonra namazını bitirip bize yüzünü döndü: “Unutmayın! Cenaze namazlarındaki tekbirler gibi tekbir getirilir” buyurdu ve parmaklarıyla işaret ederek başparmağını kapattı.³⁶⁹

³⁶⁶ Cessâs, Tahâvî’nin metninde bulunan “خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِلَى مَكَّةَ” kısmı hazfetmiş ve “بالمزدلفة” lafzını eklemiştir. Müzdelife lafzının bulunduğu hadis için bk. Buhârî, “Hac”, 96.

³⁶⁷ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî, 2/155.

³⁶⁸ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 4/345.

³⁶⁹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 2009, 7/242.

Hanefî mezhebine göre bayram namazında zevâid tekbirlerin sayısı her rekâtta üç tekbir olmak üzere altıdır. Cessâs bayram namazının nasıl kılınacağını işlediği yerde Hanefî mezhebinin görüşünü temellendirmek amacıyla tekbirlerin sayısına dair çeşitli rivayetler nakleder. Bu rivayetlerden biri, bayram namazındaki tekbirlerin, cenaze namazındaki tekbirler gibi olduğunu bildiren hadistir. Cessâs'ın, Tahâvî'den naklettiği söz konusu hadis ile Tahâvî'nin eserinde bulunan hadisi mukayese ettiğimizde sened ve metin kısımlarının aynı olduğu görülmektedir.

Örnek 8.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

روى مجالد عن الشعبي عن جابر «أن اليهود جاؤوا إلى رسول الله ﷺ برجل وامرأة منهم زنياً، فقال لهم رسول الله: «أتوني بأربعة منكم يشهدون.» رواه الطحاوي عن أحمد بن أبي عمران قال: حدثنا أبو خيثمة قال: حدثنا حفص بن غياث عن مجالد³⁷⁰.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

أحمد بن أبي عمران قد حدثنا: قال ثنا أبو خيثمة زهير بن حرب قال: ثنا حفص بن غياث عن مجالد بن سعيد عن عامر الشعبي عن جابر بن عبد الله أن اليهود جاءوا إلى رسول الله ﷺ برجل وامرأة منهنما زنياً. فقال لهم رسول الله ﷺ: «أتوا بأربعة منكم يشهدون»³⁷¹

Âmir eş-Şa'bî > Cabir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre, yahudiler, kendilerinden zina eden bir erkek ve bir kadını Rasûlullah'a (s.a.v.) getirdiler. Rasûlullah (s.a.v.) onlara: “Sizden şahitlik edecek dört kişi getirin” buyurdu.

Cessâs yargılama hukuku bölümünde küfür ehlinin birbirlerine karşı şahitliğinin kabul edileceğini çeşitli deliller arz ederek temellendirir. Bu delillerden biri, yahudilerin kendilerinden zina eden bir erkek ve bir kadını Hz. Peygamber'e (s.a.v.) getirmeleri hakkındaki rivayettir. Cessâs'ın, Tahâvî'den naklettiği söz konusu rivayet ile Tahâvî'nin eserinde bulunan rivayeti mukayese ettiğimizde sened kısımlarının örtüştüğü,³⁷² metin kısımlarının ise birtakım lafız farklılıkları bulunmakla birlikte aynı olduğu görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayet metninde “منهم” olan

³⁷⁰ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 8/112.

³⁷¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/142.

³⁷² Cessâs'ın naklettiği senedde Ebû Hayseme isimli râvî, Tahâvî'nin senedinde Ebû Hayseme Zühayr b. Harb olarak bulunmaktadır. Yine Cessâs'ın naklettiği senedde Şa'bî isimli râvî, Tahâvî'nin senedinde Âmir eş-Şa'bî şeklinde geçmektedir.

kısımın Tahâvî’de “مِنْهُمَا” şeklinde bulunduğu, yine Cessâs’ın naklettiği metinde “اثنوني” olarak bulunan lafzın Tahâvî’de “اثنوا” şeklinde bulunduğu görülmektedir. İlgili hadis bağlamında hadis kaynaklarına bakıldığında hadisin, şahitlikle ilgili kısmının yer almadığı, sadece recimle ilgili kısmının bulunduğu müşâhede edilmektedir.³⁷³ Dolayısıyla iki rivayette bulunan ve mânayı etkilemediği kanaatinde olduğumuz mezkûr lafzî farklılıkların, Cessâs’ın rivayet lafızları üzerindeki tasarrufundan veya eserleri istinsah edenlerin hatasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

2.2.1.2. Metni Zikredilmeksizin Senedi Nakledilen Rivayetler

Bu başlık altında Cessâs’ın, Tahâvî’nin *Şerhu Meâni’l-âsâr* eserinden sadece senedini zikrederek naklettiği rivayetin sened ve metin incelemesi yapılacaktır.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وقد روي: «أسفروا بالصبح، فإنه كلما أسفرتُم كان أعظم للأجر.» وذكر الطحاوي قال: حدثنا علي بن معبد قال: حدثنا شبابة بن سوار قال: حدثنا أيوب بن سيار عن محمد بن المنكدر عن جابر عن بلال عن النبي ﷺ مثله.³⁷⁴

Hiz. Peygamber’den (s.a.v.) şöyle rivayet edilmiştir: “Sabah namazını ortalık aydınlanınca kılınız. Siz sabah namazını ortalık aydınlandığı vakitte kıldığınız her zaman daha çok ecir alırsınız.” Tahâvî de Ali b. Ma’bed > Şebâbe b. Sevvâr > Eyyûb b. Seyyâr > Muhammed b. el-Mündekir > Câbir > Bilâl (r.anhüm) senediyle benzer bir rivayeti aktarmaktadır.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: ثنا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: ثنا أَيُّوبُ بْنُ سَيَّارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنْ بِلَالٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [مِثْلُهُ: نَوَّرُوا بِالْفَجْرِ فَإِنَّهُ أَكْثَرُ] ³⁷⁵

Ali b. Ma’bed > Şebâbe b. Sevvâr > Eyyûb b. Seyyâr > Muhammed b. el-Mündekir > Câbir > Ebû Bekir b. Sıddîk > Bilâl’den, o Hiz. Peygamber’den (s.a.v.) benzer bir hadisi

³⁷³ Yahudilerden zina eden bir erkek ve kadının getirilip recmedilmesine dair rivayetler için bk. Buhârî, “Cenâiz”, 61; “Menâkıb”, 25; “Tevhîd”, 51; Müslim, “Hudûd”, 27; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 26; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl Dârimî, *el-Müsneid*, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 1412), “Hudûd”, 15.

³⁷⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/524.

³⁷⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/179.

rivayet etmiştir. [Tahâvî'nin bu konuda bir önceki bahsettiği hadisin metni: Sabah namazını ortalık aydınlanınca kılınız. Çünkü bu daha çok ecirlidir.]³⁷⁶

Sabah namazının tağlîste başlanıp isfârda bitirilmesinin müstehap olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, sabah namazının ortalık aydınlanınca kılınmasının daha sevap olduğu hakkındaki hadistir. Söz konusu hadisi, “şöyle rivayet edildi (ruviye)” şeklinde senedsiz aktaran Cessâs, Tahâvî'nin de benzer konuda bir rivayet naklettiğini ifade ederek bu rivayetin yalnızca senedini nakleder. Cessâs'ın, Tahâvî'den naklettiği söz konusu rivayet ile Tahâvî'nin eserinde bulunan rivayeti mukayese ettiğimizde metin kısımlarının mâna itibarıyla örtüştüğü ve sened kısımlarının bir farklılıkla birlikte aynı olduğu görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedinde Ebû Bekir b. Sıddîk bulunmazken, Tahâvî'nin rivayetinde Câbir ile Bilâl arasında Ebû Bekir'in (r.anhüm) yer aldığı görülmektedir. İlgili hadis bağlamında hadis kaynaklarını araştırdığımızda Cessâs'ın naklettiği isnad zinciriyle aynı “Muhammed b. el-Mündekir > Câbir > Bilâl” şeklinde hadisin varlığı müşâhede edilmektedir.³⁷⁷ Bu noktada Cessâs'ın, Tahâvî'nin konuyla ilgili hadisini, kendisine ulaşan farklı ve âli bir isnad ile naklederek tahrir yapması ihtimal dahilinde olduğu gibi³⁷⁸ söz konusu farklılığın eserleri istinsah edenlerden kaynaklanması da muhtemeldir.

2.2.2. Cessâs'ın Tahâvî'den Naklettiği Tahmin Edilen Rivayetler

Cessâs'ın şerhindeki muallak hadisleri sened ve metin bakımından incelediğimizde söz konusu hadislerin önemli bir kısmının Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* kitabındaki hadislerle benzerlik arz ettiği görülmektedir. Bu durum bizde Cessâs'ın benzerlik arzeden rivayetleri *Şerhu Meâni'l-âsâr*'dan aldığı kanaatini oluşturmuştur. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de yer alan muallak rivayetlerin kimi zaman

³⁷⁶ Tahâvî'nin naklettiği şekilde “Muhammed b. el-Mündekir > Câbir > Ebû Bekir b. Sıddîk > Bilâl” isnadlı hadis için bk. Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb Şâşî, *el-Müsned*, nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hakem, 1410), 2/347; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-Esbehânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419), 1/374. Bu hadislerin senedi Şebâbe b. Sevvâr'dan itibaren aynı devam etmektedir.

³⁷⁷ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Ebu'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Dâru'n-neşr, 1415), 1/351.

³⁷⁸ Rivayetlerin senedi Eyyûb b. Seyyâr'da birleşmektedir. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1/351.

Tahâvî'nin eserindeki sırayla uyumlu bir şekilde nakledilmesi,³⁷⁹ her iki müellif tarafından aynı hadislerin delil olarak kullanılması³⁸⁰ ve hadislerin benzer şekilde yorumlanması³⁸¹ gibi sebepler Cessâs'ın söz konusu muallak hadisleri *Şerhu Meâni'l-âsâr*'dan iktibâs ettiği kanaatimizi güçlendirmektedir. Bu başlık altında yukarıda ifade ettiğimiz kanaatimiz doğrultusunda Cessâs'ın Tahâvî'den naklettiği tahmin edilen rivayetler ele alınacaktır. Ancak öncelikle *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de geçen bu tür muallak rivayetlerin Hanefî fıkıh usûlünde ve muhaddislerin usûlünde ne anlama geldiği hususunda bilgi verilmesi ve Cessâs'ın muallak rivayetleri başka eserler veya hocalardan almış olma ihtimalinin değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Hadis usûlü terimlerinin henüz istikrar kazanmadığı ilk dönemlerde mütekaddimûn âlimleri isnad zincirinde bir veya birden fazla kopukluk bulunan rivayetleri münkatı' kavramıyla ifade etmişlerdir.³⁸² Senedde bulunan kopukluğun keyfiyeti dikkate alınmadan yapılan bu tanım, yerleşik terminolojideki mürsel, muallak ve müdelles gibi inkıta' sebebiyle zayıf olan tüm hadis çeşitlerini kapsamaktaydı.³⁸³ Hadis usûlü terimlerinin istikrar kazanmasıyla birlikte müteahhirûn usûl âlimleri senedde düşen râvinin sayısını ve râvinin senedin başında-ortasında-sonunda düşmesi durumunu çeşitli terimlerle isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.³⁸⁴ Bu bağlamda münkatı' kavramı her türlü kopukluğu ifade eden genel bir kavram olmaktan çıkmış, inkıta' sebebiyle zayıf olan hadis çeşitlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Sened zincirinden düşen râvi/râvilerin adalet ve zabtının bilinmemesi muhaddislerin bu tür hadisleri zayıf olarak değerlendirmesine gerekçe oluşturmuştur. Nitekim

³⁷⁹ Örneğin Cessâs, cenaze namazı başlığında ard arda 4 tane muallak rivayet nakleder. Bu muallak rivayetler Tahâvî'nin eserinde 2885, 2887, 2888, 2889. rivayetlere tekabül eder. bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/503, 504; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/199, 200. Farklı örnekler için bk. 1/253, 499, 500, 670; 2/ 155, 156, 360; 4/353, 354; 5/420; 6/379, 380; 7/16, 17, 18, 70, 71, 332; 8/83, 84.

³⁸⁰ Her iki müellifin muhalif görüşün delili bağlamında veya zayıf olduğu için delil olamayacak rivayetler bağlamında aynı hadisleri zikrettikleri görülür. Örnek için sayfa sayılarına sırasıyla ve eserleri mukayese ederek bk. 1/243, 243, 253, 253-254, 392, 395, 395-396, 396, 397 el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*; et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/11, 12, 15, 16, 74, 75, 74, 74, 73.

³⁸¹ Bu konuyu tezimizin muhteva açısından ana başlığının, hadislerle ilgili yorum benzerliği isimli alt başlığında ele aldık.

³⁸² bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-M.Abdülkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizâretü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1387), 1/21.

³⁸³ İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 47-58.

³⁸⁴ bk. Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 287-292; Mehmet Efendioğlu, "Münkatı'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/12, 13.

tâbiünden bir râvinin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendisi arasındaki kişiyi düşürerek rivayet etmesini ifade eden mürsel hadis, adı zikredilmeyen kişinin meçhul oluşu sebebiyle söz konusu hadis çeşidini zayıf olarak kabul etmeyi gerektirmiştir.³⁸⁵

Seneddeki inkıta'ı zâhir ve bâtın kopukluk olmak üzere ikiye ayıran Hanefî fakih ve usûlcüler, “irsalî” zâhir kopukluk kapsamında değerlendirmişlerdir. Râvinin senedin başında-ortasında-sonunda düşmesine ve düşen râvi sayısına önem vermemişler, senedinde kopukluk bulunan her rivayeti mürsel hadis olarak isimlendirmişlerdir. Bu bağlamda onların mürsel hadis kavramı muhaddislerin ilk dönemlerdeki münkâtı' hadis kavramına tekabül etmekte olup mu'dal, müdelles³⁸⁶ ve muallak hadis gibi senedinde kopukluk bulunan tüm hadis çeşitlerini kapsamaktadır.³⁸⁷ Hanefî fakih ve usûlcüler mürsel hadisin kabulü için birtakım şartlar belirlemişlerdir. Buna göre âdil ve sika kimselerden irsal yaptıklarının bilinmesi şartıyla sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnin mürseli makbul, dördüncü tabakanın mürsel rivayeti ise yalnızca âdil ve sika kişilerden rivayet etmekle meşhur bir râviyse makbuldür. Onlar bu görüşlerini naklî delillerin yanı sıra “İsnadı zikreden kişi hadisin durumunu sana havale etmiş, irsâl edense hadise kefil olmuştur.” aklî deliliyle temellendirmişlerdir.³⁸⁸

Hanefî bir fakih ve usûlcü olan Cessâs'ın da *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de mürseli genel bir kavram olarak kullandığı görülmektedir.³⁸⁹ Ayrıca o, mevsul ve mürselin hüküm gerektirme bakımından aynı olduğunu vurgulamış,³⁹⁰ sika bir râvinin

³⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (Haydarâbâd: Cem'iyetü-Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1357), 391-396; İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 51-59; Mürsel kavramı ve üzerine yapılan tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Gümüş, *Hadis Usulünün Gelişimi*, 78-94.

³⁸⁶ Cessâs'ın mürsel hadis kavramına dâhil olabilecek diğer bir kavram tedlistir. O müdellisin haberini yalnızca rivayeti kabul edilir kişilerden tedlis yapmakla meşhur olmuşsa kabul eder. Tedlis ettiği kişilerin sika olup olmamasına dikkat etmeyen kimsenin naklini ise rivayette bulunduğu kişiyi zikretmesi hâlinde makbul görür. Geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/189-190.

³⁸⁷ bk. Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 124-132; Türkmânî, *Hanefî Hadis Usûlüne Giriş*, 257-266; Gümüş, *Hadis Usulünün Gelişimi*, 78-94; Polat, “Mürsel”, 32/52-54.

³⁸⁸ bk. Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 124-132; Türkmânî, *Hanefî Hadis Usûlüne Giriş*, 257-266; Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 194-198.

³⁸⁹ Cessâs'ın mürsel haber anlayışı hakkında geniş bilgi için bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 145-157; Nacar, *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri*, 60-63; Duman - Önder, “Cessâs'a Göre Mürsel Haber Ve Değeri”, 119-131.

³⁹⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/233; 6/263, 288.

irsâlinin,³⁹¹ rivayetin sıhhatine zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.³⁹² Eserinde rivayetleri genellikle tam senediyle vermekle birlikte birçok rivayeti mürsel olarak naklettiği müşahade edilmektedir. Burada mürsel ile kastedilen, Cessâs'ın kabulüne göre senedinde kopukluk bulunan tüm rivayetlerdir. Muhaddislerin ıstılahı bağlamında bu rivayetler incelendiğinde Cessâs'ın rivayetleri çoğunlukla muallak senedle naklettiği görülür.

Şeyhten semâ yoluyla aldığını göstermeksizin hadisin senedinden bir veya birkaç râvinin hazfedilmesine ta'lik, bu şekilde senedinin baş (müellif) tarafından bir veya daha fazla râvisi düşmüş hadise ise muallak hadis denir.³⁹³ Muallak hadisin "Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu" şeklinde senedin tamamının hazfedilmesi, sadece sahâbi râvisinin zikredilmesi, tâbiîn ve sahâbi râvisinin zikredilip diğer râvilerin hazfedilmesi gibi çeşitli şekilleri vardır. İnkita' sebebiyle zayıf hadis çeşitlerinden biri olan muallak hadis, cezm (kat'î, ma'lum) siğası ve temrîz (kat'î olmayan, meçhul) siğasıyla nakledilen hadisler olmak üzere iki kısma ayrılır.³⁹⁴ Aktarımında ravâ, kâle gibi kat'î bir ifade kullanılanlar, kendisinden alınan kişinin sıhhatine işaret kabul edilir ve belirli bir amaç sebebiyle ta'lik edildiği şeklinde yorumlanır. Yurvâ, yukâlû gibi meçhul siğayla nakledilenler ise senedi kısaltma, mânen rivayet veya senedde zikredilen kişiye kadar zayıf birinin bulunması gibi çeşitli sebeplerle ta'lik edildiği ifade edilir. Muallak hadislerin iki siğasında da belirsizliklerin bulunması, bu tür hadisin sıhhatinin araştırılmasını gerektirmektedir.³⁹⁵ Hadisin eserin başka bir yerinde muttasıl olarak verilmiş olması, senedin zikrinin eserin hacmini artırması endişesi, hadisin doğrudan bir kitaptan alınmış olması, hadisin müellife göre zayıf olması ve eserdeki kriterlere uymaması gibi hususlar, hadisin muallak olarak nakledilmesinin sebeplerindendir.³⁹⁶ Bu bağlamda *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'ye baktığımızda

³⁹¹ Râvinin sika olması gerektiği el-Füsûl'de geçmektedir. bk. el-Cessâs, *el-Füsûl*, 145-157; Türkmânî, *Haneî Hadis Usûlüne Giriş*, 257-266.

³⁹² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneî*, 1/154; 2/221, 222, 233; 3/81; 4/244; 5/355; 6/153.

³⁹³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405), 7, 8; Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 294; Abdullah Aydın, "Muallak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/308.

³⁹⁴ bk. Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 105, 294.

³⁹⁵ bk. İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, 7-13; Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, 105, 294; Aydın, "Muallak", 30/308.

³⁹⁶ Aydın, "Muallak", 30/308.

rivayetleri ekseriyetle muallak senedle nakleden Cessâs'ın bu tutumunun sebebini nadiren açıkladığı görülür. Bu sebepler; hadisi zayıf kabul etmesi,³⁹⁷ meşhur olarak değerlendirmesi³⁹⁸ ve eserin hacmini artırmak istememesi³⁹⁹ şeklindedir.

Biz daha önce de ifade ettiğimiz üzere Cessâs'ın şerhinde delil olarak kullandığı muallak hadislerin bir kısmını Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ından iktibâs ettiği kanaatindeyiz. Bununla birlikte söz konusu rivayetlerle ilgili şu ihtimaller akla gelebilir:

1. Cessâs'ın şerhinde hocalarından alıp tam senedle naklettiği hadisler bulunmaktadır. Dolayısıyla muallak senedle aktardığı hadisleri de hocalarından almış ve senedini hazfetmiş olabilir.

Cevap: Fıkıh meselelerini çeşitli rivayetler zikrederek işleyen Cessâs, bir konuda verdiği rivayeti farklı bir konuda tekrar delil olarak kullanabilmektedir.⁴⁰⁰ Yaygın bir tutum olarak hadis metnlerinin meseleyle doğrudan ilişkili olan kısımlarını nakletmeyi tercih eden Cessâs'ın, hadisleri muallak senedle ve metnini taktî' ederek naklettiği görülür. O, rivayetleri her seferinde bütünüyle tekrar etmeye ve isnadını zikretmeye ihtiyaç duymadığını dile getirir.⁴⁰¹ Ne var ki senedini tam olarak zikrettiği rivayetler incelendiğinde metni aynı olsa dahi bir rivayetin farklı senedlerini tam olarak zikretmekten kaçınmadığı dikkat çeker.⁴⁰² Bu noktada hadisin metnini aktardıktan sonra farklı isnadlarını tek tek nakleden Cessâs, hadis ilminde yetkinliğini ve ilgili hadislerin senedini bildiğini ispatlama gayreti içerisinde gözükmektedir. Cessâs'ın bu tutumu, hadisin senedine sahip olduğu zamanlarda eserin hacminin artması endişesi gibi sebepleri dikkate almadığı kanaatini oluşturmaktadır. Bu kanaatimizi desteklemek ve meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için örnek vermek yerinde olacaktır.

³⁹⁷ bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/253, 287, 342, 392-398, 450, 566, 625, 626, 721; 2/237; 4/328; 5/28, 220, 409; 6/8, 171, 263, 319, 320; 7/315, 329, 330; 8/84, 85.

³⁹⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/158, 184, 317, 418; 2/13; 3/420; 5/39, 448; 6/370; 7/131, 256.

³⁹⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/158, 216, 381, 418; 3/420; 4/275; 5/17, 39, 40, 448; 6/371; 7/87, 243, 251, 256; 8/23.

⁴⁰⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/495, 498; 3/33, 58, 230-232, 443; 5/294-296; 6/19, 147, 162.

⁴⁰¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/138.

⁴⁰² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/201-205, 247, 281, 340, 341, 461, 462, 503, 676, 718; 2/14, 15, 432-434, 488-490; 3/86, 168; 4/34, 35, 49, 281, 282; 5/418, 419; 6/251; 7/33, 34, 146, 147, 310, 311; 8/402, 423, 424, 541, 542.

Cessâs alışveriş bölümünde musarrât hadisinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) dört şekilde rivayet edildiğini ifade eder. Bunlardan üçünün farklı tarihlerle Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledildiğini belirten Cessâs, bu rivayetleri nakletmeye başlar. Senedlerini zikretmeksizin iki tane hadis metnini aktardıktan sonra Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen üçüncü tarihin senedini tamamıyla nakleder. Ayrıca Hz. Peygamber'den (s.a.v.) dört şekilde rivayet edildiğini söylediği musarrât hadisinin dördüncü şeklini de tam senediyle zikrettiği görülür.⁴⁰³ Bu durum, Cessâs'ın senedin tamamına sahip olduğu zamanlarda onu tam olarak zikretmekten geri durmadığını göstermektedir. Şöyle ki Ebû Hüreyre'den (r.a.) muallak olarak naklettiği hadisleri hocalarından almış olsaydı bunların senedini tam olarak zikreder yahut en azından birinci olarak hocasından aldığı tam senedli rivayeti zikreder, sonrasında aynı mânaya sahip diğer rivayetlerin -aldığı hocanın aynı olması sebebiyle- yalnızca metnini aktarırdı. Bu noktada Ebû Hüreyre'den (r.a.) muallak senedle naklettiği rivayetlerin Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında benzer metinlerle bulunduğu hususundaki tespitimiz,⁴⁰⁴ Cessâs'ın şerhinde naklettiği bazı muallak hadisleri Tahâvî'nin mezkûr eserinden iktibâs ettiği kanaatini güçlendirmektedir. Dolayısıyla Cessâs'ın muallak senedle aktardığı rivayetleri hocalarından almış olma ihtimali zayıf gözükmemektedir.

2. Cessâs kendi telif ettiği farklı eserlerde söz konusu muallak hadisleri tam senedle zikretmiş ve dolayısıyla şerhinde tekrar senedin tamamını zikretme ihtiyacı duymamış olabilir.

Cevap: Cessâs'ın telif ettiği *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *el-Füsûl* eserini incelediğimizde söz konusu muallak rivayetlerin, bu eserlerde de muallak nakledildiği müşâhede edilmektedir.⁴⁰⁵ Dolayısıyla Cessâs'ın söz konusu muallak rivayetleri telif ettiği diğer eserlerinden almış olması ihtimali kalmamaktadır.

3. Cessâs şerhinde Abdalbâkî b. Kâni'nin eserlerinden ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden çok fazla nakilde bulunmuştur. Dolayısıyla söz konusu muallak rivayetleri bu eserlerden almış olabilir.

⁴⁰³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 3/64, 65.

⁴⁰⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/18, 19.

⁴⁰⁵ Örneğin bizim sahâbi râvisi ve metni aynı olanlar başlığının onuncu örneğinde zikrettiğimiz muallak rivayet *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da da muallak nakledilmiştir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/170. Daha fazla örnek için bk. 1/189, 483; 2/288, 318, 339, 534.

Cevap: İbn Kâni'nin günümüze ulaşan eseri *Mu'cemü's-sahâbe*'ye baktığımızda *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de nakledilen ve tez konumuz kapsamında tespit ettiğimiz muallak rivayetlerin mezkûr eserde bulunmadığı görülmektedir. Ebû Dâvûd'dan almış olması ihtimaline gelince, Cessâs Ebû Dâvûd'dan çeşitli şekillerde nakilde bulunduğu için bu hususun detaylı bir şekilde ele alınması uygun olacaktır.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'yi incelediğimizde Cessâs'ın, Ebû Dâvûd'un arkadaşı Ebû Bekr Muhammed b. Bekr Abdürrezzâk el-Basrî'ye yettiği ve ondan hadis aldığı tespit edilmektedir.⁴⁰⁶ Cessâs eserinde “haddesenâ” kalıbıyla Muhammed b. Bekr'den seksen dört adet rivayet nakletmiştir.⁴⁰⁷ Söz konusu rivayetlerden iki tanesi hariç⁴⁰⁸ diğer rivayetlerin “Muhammed b. Bekr > Ebû Dâvûd >..” kanalıyla gelmesi dikkat çekmektedir.⁴⁰⁹ Bununla beraber Cessâs'ın, “huddisnâ an Ebî Dâvûd”,⁴¹⁰ “kâle Ebû Dâvûd”,⁴¹¹ “semi'nâ Sünen-i Ebû Dâvûd”⁴¹² ve “ruviye lenâ an Ebî Dâvûd”⁴¹³ ifadeleriyle Ebû Dâvûd'dan nakillerde bulunduğu görülmektedir. Bu noktada Cessâs'ın rivayet lafızlarını gelişi güzel kullanmadığı, belirli bir amaç doğrultusunda kullandığı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki “haddesenâ” kalıbı hariç mezkûr ifadeleri kullanarak naklettiği hadislerin tamamının Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bulunduğu tespit edilmektedir. Bu bağlamda Cessâs'ın, Ebû Dâvûd'un *Sünen* kitabına sahip olduğu ve mezkûr rivayet lafızlarını bu hadisleri *Sünen*'den aldığını bildirmek

⁴⁰⁶ Muhammed b. Bekr ile Ebû Davûd'un arkadaş olduğu ve Muhammed'in E. Dâvûd'dan hadis işittiğine dair bilgi için bk. Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût (Mektebetü'l-Halavânî, 1972), 12/873; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/538, 539.

⁴⁰⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/204, 375, 443, 446, 503, 514, 523, 558, 613, 636, 646, 669, 712, 717, 718, 730, 731, 734; 2/15, 26, 47, 50, 54, 71, 72, 139, 154, 192, 198, 226, 251-253, 315, 317, 427, 455, 488; 3/65, 139, 168, 186, 322; 4/29, 34, 36, 49, 50, 60, 116, 117, 157, 203, 261, 278-280, 287, 376; 5/41, 64, 126, 193, 210; 7/18, 38, 53, 121, 329, 499, 503; 8/63, 104, 131, 424, 541.

⁴⁰⁸ Bu rivayetlerden biri Muhammed b. Bekr > Vekî' kanalıyla, biri de Muhammed b. Bekr > Ebû Kâmil kanalıyla nakledilmiştir. bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/559; 2/187.

⁴⁰⁹ Altuntaş, Cessâs'ın Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden hadis naklederken aradaki ravî hocasının Muhammed b. Bekr olduğunu söylemiş ve bu isnad ile yaklaşık elli hadis nakledildiğini belirtmiştir. Ayrıca Altuntaş bu durumu, Cessâs'ın hocası aracılığıyla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden rivayet hakkına sahip olduğuna işaret kabul etmiştir. bk. Altuntaş, *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)*, 209, 210. Altuntaş'ın yaptığı bu tespitler doğru olmakla birlikte Muhammed b. Bekr > Ebû Dâvûd kanalıyla nakledilen yaklaşık elli hadis olduğunu belirtmesi eksik bir tespittir. Çünkü Cessâs, Muhammed b. Bekr > Ebû Dâvûd kanalıyla seksen iki hadis nakletmiştir.

⁴¹⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 6/178, 183-185, 320; 7/10, 11, 22, 25, 27, 30-32, 38, 39, 145, 223, 229, 239, 250, 254, 256, 272, 356, 504; 8/8.

⁴¹¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/503, 7/145, 356; 8/424.

⁴¹² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/14; 6/147, 179.

⁴¹³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/289.

amacıyla kullandığı ortaya çıkmaktadır. Muhaddislerin ıstılahı çerçevesinde Cessâs'ın, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivayetleri nakletmesi durumuna baktığımızda bunun vicâde metoduna tekabul ettiği görülmektedir.

Vicâde, râvinin, karşılaşmadığı veya karşılaşp hadis almadığı bir hocanın el yazısı kitabını bulup ondan hadis rivayet etmesidir. Hadis usûlü âlimleri vicâde yöntemiyle alınan rivayetlerin haddesenâ, ahberenâ gibi lafızlarla nakledilmesini uygun görmemiş, vicâdeyi belli edecek şekilde “vecedtü/kara'tü bi-hatti fülân” ve “vecedtü fi kitâbi fülânin bi-hattihî” gibi lafızlarla nakledilmesini uygun görmüşlerdir.⁴¹⁴ Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayet lafızlarını kullanarak hadisi doğrudan işitmeyip vicâde yöntemiyle aldığını göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Cessâs, *Sünen*'de bulunmasının yanı sıra bizzat Muhammed b. Bekr'den aldığı hadisleri “haddesenâ” kalıbıyla nakletmiş, *Sünen*'de bulunan ancak bizzat işitmediği hadisleri “huddisnâ an”, “semi'nâ Sünen”,⁴¹⁵ “ruviye lena an” ve “kâle” lafızlarıyla zikretmiştir.

Cessâs'ın, Ebû Dâvûd'dan naklettiği rivayetlerde, rivayet lafızlarını bir amaç doğrultusunda kullandığı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda şerhinde naklettiği ve tez konumuz kapsamında tespit ettiğimiz muallak rivayetleri Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden almış olma ihtimali mümkün gözükmemektedir. Zira ondan almış olsaydı diğerlerinde yaptığı gibi söz konusu muallak rivayetlerde de “huddisnâ an”, “semi'nâ Sünen”, “ruviye lena an” ve “kâle” gibi lafızlar kullanırdı.

Burada benzerlik arzeden rivayetlerin aktarımına geçmeden önce benzerliği tespit yöntemimiz hakkında bilgi verilmesi uygun olacaktır. Cessâs'ın Tahâvî'den naklettiği tahmin edilen rivayetler tespit edilirken öncelikle rivayetlerin metin kısımlarının aynı lafızlardan oluşmasına veya aynı mânada birleşmesine dikkat edilmiştir. Bu şartı sağlayan rivayetlerin sened kısımları incelenerek râvilerinin uyumlu olup olmadığı kontrol edilmiş râvileri ve metinleri uyumlu olan rivayetler gruplandırılmıştır. Sened kısmında en az sahâbi râvisi aynı olmak üzere sonraki

⁴¹⁴ İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 178-181; Gümüş, *Hadis Usulünün Gelişimi*, 271.

⁴¹⁵ Cessâs “semi'nâ Sünen” kalıbıyla İbn Kâni'den ve Ebû Dâvûd'dan nakilde bulunmuştur. Sırasıyla bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefi*, 6/251; 2/14; 6/147; Araştırdığımız kadarıyla rivayet lafızlarında “semi'nâ” kalıbından sonra eser isminin ifade edilmesi hadis kaynaklarında mevcut değildir. bk. İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 128-180; Aşık, “Tahammül”, 39/380-382. Kanaatimize göre Cessâs, “Sünen'den işittim” ifadesiyle “Sünen kitabından aldım/ vecedtü fi kitâbi Sünen” mânasını kastetmiştir. .

tabakalarında ortak râvisi olan rivayetler sahâbi râvisi aynı olanlar başlığında ele alınmıştır. Ayrıca muhadramundan kabul edilen kişiler de sahâbi râvisi aynı olanlar başlığına dâhil edilmiştir. Cessâs'ın sened kısmından tâbiîn veya diğer tabaka râvilerinden başlayarak naklettiği rivayetler ise ilgili başlıklarda zikredilmiştir.

2.2.2.1. Sahâbi Râvisi Aynı Olan Rivayetler

Bu başlık altında Cessâs'ın, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* eserinden naklettiğini düşündüğümüz rivayetler incelenecektir. Her iki eserde zikredilen rivayetlerin sened ve metinleri aktarılacak, metinler aynı ise yalnızca birinin tercümesi aktarılacaktır. Rivayetlerin sened ve metinlerinin Arapça'sı tamamıyla verildiği için sened kısmı uygun görülen râviden itibaren tercüme edilecektir.

2.2.2.1.1. Metni Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى موسى بن إسماعيل عن حماد بن سلمة عن عاصم بن المنذر عن عبيد بن عبد الله عن أبيه أن النبي ﷺ قال: إذا كان الماء قَلْتَيْنِ لم ينجس.⁴¹⁶

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: ثنا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، أَنَّ عَاصِمَ بْنَ الْمُنْذِرِ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: كُنَّا فِي بُسْتَانٍ لَنَا أَوْ بُسْتَانٍ لِعَبِيدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ صَلَاةُ الظُّهْرِ، فَقَامَ إِلَى بَرِّ الْبُسْتَانِ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ، وَفِيهِ جِلْدُ بَعِيرٍ مَيِّتٍ، فَقُلْتُ: أَتَتَوَضَّأُ مِنْهُ وَهَذَا فِيهِ؟ فَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: أَخْبَرَنِي أَبِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا كَانَ الْمَاءُ قَلْتَيْنِ لَمْ يَنْجُسْ»⁴¹⁷

Musa b. İsmail > Hammad b. Seleme > Âsım b. el-Münzir kendilerine haber vererek şöyle demiştir: Bizler bize ait -yahut Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'e ait- bir bahçede iken öğle namazı vakti girdi. Bahçedeki kuyuya gitti, oradan abdest aldı. Onun içinde ölmüş bir devenin derisi vardı. Ben ona: Bu deri içindeyken bu kuyudan

⁴¹⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/253, 254.

⁴¹⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/16.

nasıl abdest alırsın? deyince, Ubeydullah: Babamın bana haber verdiğiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.): “Su iki kulle olduğunda (artık) necis olmaz,” buyurdu, dedi.⁴¹⁸

Cessâs içerisine necâset düşmesi durumunda iki kulle (kulleteyn) su ile ondan azı veya fazlası arasında necasetin etkisi açısından bir fark olmayacağını ifade eder ve konuyu çeşitli rivayetlerle açıklar. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, içerisine necâset düşmesi durumunda iki kulle suyu ayırıcı bir sınır olarak kabul eden bir görüşün delil olarak kullandığı rivayeti nakleder. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda kulleteyn hakkında yedi rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin sened kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği sened kısmının aynı olduğu müşâhede edilmektedir. Ayrıca Cessâs’ın rivayetinın metin kısmıyla Tahâvî’nin metninin “إِذَا كَانَ الْمَاءُ قَلْتَيْنِ لَمْ يَنْجَسْ” olan son kısmı örtüşmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin metninden konusuyla ilgili kısmı taktî’ ederek nakletmiştir.⁴¹⁹ Bu rivayeti, Cessâs’ın Tahâvî’nin eserinde bulunduğu gibi muhalif görüşün delili olarak vermesi ve senedlerinde beş ortak râvinin bulunması hadisle ilgili kanaatimizi desteklemektedir.

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وَحَدِيثُ الْعَلَاءِ بْنِ سَلِيمَانَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.⁴²⁰

[Söz konusu mevzuyla alakalı bir diğer rivayet: مَنْ مَسَّ فَرْجَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ] Alâ’ b.

Süleyman’ın, Zührî > Sâlim > İbn Ömer (r.a.) > Hz. Peygamber (s.a.v.) tarikiyle aktardığı hadistir.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: ثنا الْعَلَاءُ بْنُ سَلِيمَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ مَسَّ فَرْجَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ»⁴²¹

⁴¹⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 1/58.

⁴¹⁹ Hadis kaynaklarında bu hadis Cessâs’ın naklettiği şekilde değil; Tahâvî’nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmiştir. bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/21; Benzer mânada hadis için bk. Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 33; Tirmizî, “Tahâret”, 50; Nesâî, “Tahâret”, 44.

⁴²⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/395, 396.

⁴²¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/74.

Alâ b. Süleyman > Zührî > Sâlim > o babasından > Peygamber şöyle buyurdu: “Kim fercine dokunursa abdest alsın.”

Cessâs, hades ve istincâ konusunu işlerken erkeklik organına dokunmanın abdesti bozmadığını savunur. Erkeklik organına dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiğini bildiren rivayetlerin çok zayıf olduğunu vurgulayan Cessâs, bu rivayetleri tek tek inceler. Söz konusu rivayetlerden biri, İbn Ömer’den (r.a.) muallak senedle naklettiği hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda ferce dokunup abdest alınması hakkında on iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin sened kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği sened kısmının örtüştüğü ve metinlerinin aynı olduğu görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılamış ve rivayeti zayıf kabul ettiği için⁴²² tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. Bu rivayeti, Cessâs’ın Tahâvî de olduğu gibi delil olamayacak rivayetler kapsamında nakletmesi, her iki rivayetin metninin aynı olması ve sened zincirinde dört râvinin aynı tabakada bulunması kanaatimizi desteklemektedir.

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

روى محمد بن فضيل عن العمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: «إن للصلاة أولاً وآخرًا، وإن أول وقت الظهر حين تزول الشمس، وإن آخر وقتها حين يدخل وقت العصر»⁴²³

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا ربيعُ المودَّن، قال: ثنا أسدٌ، قال: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ لِلصَّلَاةِ أَوَّلًا وَآخِرًا، وَإِنَّ أَوَّلَ وَقْتِ الظُّهْرِ حِينَ تَزُولُ الشَّمْسُ، وَإِنَّ آخِرَ وَقْتِهَا، حِينَ يَدْخُلُ وَقْتُ الْعَصْرِ»⁴²⁴

Muhammed b. Fudayl > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Namazların ilk ve son vakti

⁴²² el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî, 1/391.

⁴²³ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî, 1/498.

⁴²⁴ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 1/149.

vardır. Öğle namazının ilk vakti, güneş batıya meylettiği [zevâl] zamandır. Son vakti ise ikindinin girdiği vakittir.”⁴²⁵

İkinci namazının vakti hususu Ebû Hanife ve diğer imamlar arasında ihtilaflıdır. Ebû Hanife’nin görüşü doğrultusunda meseleyi temellendirmeye çalışan Cessâs, ikinci namazının vaktinin öğle namazı çıkınca girdiğini, güneş battığında ise çıktığını Kur’ân ve sünnetten çeşitli delillerle temellendirmeye çalışır. Dayandığı delillerden biri, Ebû Hüreyre’den (r.a.) naklettiği merfû ve muallak bir hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda ikinci namazının vakti hakkında sekiz rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmının örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.⁴²⁶ İki rivayetin metinlerinin aynı olması ve sened zincirinin tebeu’t-tâbiîn kısmından itibaren aynı olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وقد روى محمد بن بشر عن سعيد بن أبي عروبة عن قتادة عن أنس قال: قال رسول الله ﷺ: « لا يغرنكم

أذان بلال، فإن في بصره شيئاً »⁴²⁷

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا فَهْدٌ قَالَ: ثنا شِهَابُ بْنُ عَبَّادٍ الْعَبْدِيُّ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ عَنْ

أَنْسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: « لَا يَغُرَّنْكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ فَإِنَّ فِي بَصَرِهِ شَيْئاً »⁴²⁸

Muhammed b. Bişr, Said b. Ebi Arûbe > Katade kanalıyla Enes’ten (r.a.) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bilâl’in (r.a.) okuduğu ezan sizi aldatmasın. Çünkü onun gözünde [fecrin doğup doğmadığını ayırt etme hususunda] bir kusur vardır.”⁴²⁹

⁴²⁵ Tirmizî, “Salât”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/94; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dâru’t-Tâc, 1409), 1/281; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/492.

⁴²⁶ Cessâs’ın söz konusu rivayeti öğle namazının vakti konusunu işlerken yalnızca sahâbi râvisini zikredip metnin öğle namazı ile ilgili kısmını taktî’ ederek manen naklettiği görülmektedir. bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/495.

⁴²⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/560.

⁴²⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/140.

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/234; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/275.

Vakti girmeden hiçbir namazın ezanının okunmayacağını ifade eden Cessâs, savunduğu bu görüşü kıyas delilinin yanı sıra çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Bilâl'in (r.a.) gözünde kusur bulunması ve dolayısıyla onun okuduğu ezanın insanları yanıltmaması hakkındaki merfû ve muallak hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metni ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmının da örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. Rivayetlerin sened kısmında aynı tabakada dört râvinin olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حديث الزهري عن ابن أكيمة الليثي عن أبي هريرة أن النبي ﷺ انصرف من صلاة جهر فيها القراءة، فقال: «هل قرأ منكم معي أحد آتفا؟ قال رجل: نعم يا رسول الله! فقال رسول الله: «إني أقول: ما لي أنزع القرآن» قال: فانتهى الناس عن القراءة مع رسول الله ﷺ فيما جهر فيه رسول الله بالقراءة من الصلوات حين سمعوا ذلك منه⁴³⁰.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

يونس قد حدثنا قال: أنا ابن وهب أن مالكاً حدثه عن ابن شهاب، عن ابن أكيمة الليثي، عن أبي هريرة: أن رسول الله ﷺ انصرف من صلاة جهر فيها بالقراءة، فقال: «هل قرأ منكم معي أحد آتفا؟ فقال رجل: نعم يا رسول الله فقال رسول الله ﷺ: «إني أقول ما لي أنزع القرآن؟» قال: فانتهى الناس عن القراءة مع رسول الله ﷺ فيما جهر فيه رسول الله ﷺ بالقراءة، من الصلوات، حين سمعوا ذلك منه⁴³¹.

Zühri'nin İbn Ükeyme el-Leysî vasıtasıyla Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle rivayet etti: “Hz. Peygamber (s.a.v.) açıktan kıraat yaptığı bir namazı bitirince ‘Biraz önce sizden biri, benimle birlikte kıraatte bulundu mu?’ diye sordu. Bir kişi ‘Ey Allah’ın Rasûlü, evet’ diye cevap vermesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Ben de kendi kendime neden Kur’an [kıraati] hususunda benimle çekişmeye giriliyor dedim.”

⁴³⁰ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/655.

⁴³¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/217.

[Zührî] dedi ki: “Ashâb Hz. Peygamber’in bu sözünü işittikten sonra açıktan Kur’an okuduğu namazlarda onunla birlikte kıraatte bulunmaya son verdiler.”⁴³²

Kişinin imamın arkasındayken kıraat sorumluluğu başlığında imama tâbi olanın kıraatte bulunmaması gerektiğini savunan Cessâs, görüşünü desteklemek üzere âyet, hadis ve sahâbe kavli kapsamında deliller aktarır. Bu delillerden biri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), arkasında kıraatte bulunanlara böyle yaparak kendisiyle çekişmeye girdiklerini söylediği muallak rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında üç rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinin tâbiîn tabakasından itibaren aynı olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 6.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وروى عطاء عن عائشة قالت: «كان رسول الله ﷺ في السفر يؤخر الظهر ويعجل العصر، ويؤخر المغرب ويقدم العشاء». ⁴³³

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: ثنا الْحَسَنُ بْنُ بِشْرٍ، قَالَ: ثنا الْمُعَاوِيَةُ بْنُ عِمْرَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ بْنِ زِيَادٍ الْمُؤَصِّلِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي السَّفَرِ، يُؤَخِّرُ الظُّهْرَ وَيُقَدِّمُ الْعَصْرَ، وَيُؤَخِّرُ الْمَغْرِبَ وَيُقَدِّمُ الْعِشَاءَ». ⁴³⁴

Atâ b. Ebi Rebâh > Âişe’den (r.anhâ) şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) yolculukta öğleyi geciktirir, ikindiye öne alır (ilk vaktinde kılar), akşamı geciktirir, yatsıyı öne alırdı(ilk vaktinde kılardı).⁴³⁵

Arafat ve Müzdelife dışında namazların birleştirilmesinin ancak sûri cem’ şeklinde caiz olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi âyet ve çeşitli rivayetlerle

⁴³² Ebû Dâvûd, “Salât”, 136; Tirmizî, “Salât”, 117; İbn Mâce, “İkâmet”, 13; Nesâî, “İftitâh”, 28; İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, 1406), “Salât”, 44.

⁴³³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî*, 2/105.

⁴³⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/164.

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/488; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/209, 210.

temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) yolculuk esnasında öğle ve akşamı vaktin sonuna kadar geciktirdiği, ikindi ve yatsıyı ise öne alarak ilk vaktinde kıldığı hakkındaki hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında on rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 7.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى قتادة عن عكرمة عن ابن عباس قال: من شاء كبر سبعا، ومن شاء تسعا، وإحدى عشرة، وثلاث عشرة⁴³⁶.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ قَالَ: ثنا رَوْحٌ قَالَ: ثنا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ شَاءَ كَبَّرَ سَبْعًا، وَمَنْ شَاءَ كَبَّرَ تِسْعًا، وَإِحْدَى عَشْرَةَ وَثَلَاثَ عَشْرَةَ⁴³⁷.

Katâde > İkrime > İbn Abbas'dan (r.a.) şöyle rivayet etti: "Dileyen yedi tekbir alır, dileyen dokuz, dileyen onbir ve dileyen onüç tekbir alır."⁴³⁸

Bayram namazının nasıl kılınacağını açıklayan Cessâs, bayram namazında kaç tekbir alınacağına dair çeşitli rivayetler nakleder. Bu rivayetlerden biri, bayram namazında dileyenin yedi, dokuz, onbir veya onüç tekbir alabileğinden bahseden rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda bayram namazında dileyenin yedi, dokuz, onbir veya onüç tekbir alabileği hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinin tâbiîn tabakasından itibaren aynı devam etmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

⁴³⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 2/152, 153.

⁴³⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/347.

⁴³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, el-Evsat, nşr. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyad: Dâru't-Tayba, 1405), 4/279. Yedi tekbir alınabileceği hariç diğer tekbirler bulunmaktadır.

Örnek 8.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى شعبة عن حصين بن عبد الرحمن عن أبي مالك الغفاري النبي ﷺ «أنه صلى على قتلى أحد وعلى حمزة، يؤتى بتسعة وعاشرهم حمزة، فيصلي عليهم ﷺ، ثم يحملون، ثم يؤتى بتسعة، فيصلي عليهم وحمزة مكانه، حتى صلى عليهم رسول الله ﷺ». ⁴³⁹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثنا آدَمُ بْنُ إِيَّاسٍ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مَالِكٍ الْغِفَارِيَّ، قَالَ: «كَانَ قَتْلَى أَحَدٍ يُؤْتَى بِتِسْعَةٍ وَعَاشِرُهُمْ حَمْزَةُ، فَيُصَلَّى عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ يُحْمَلُونَ، ثُمَّ يُؤْتَى بِتِسْعَةٍ، فَيُصَلَّى عَلَيْهِمْ وَحَمْزَةُ مَكَانَهُ، حَتَّى صَلَّى عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ». ⁴⁴⁰

Şu'be > Husayn b. Abdurrahman > Ebû Malik el-Gıfârî: Uhud şehitlerinden onuncuları Hamza olmak üzere dokuz kişi getirilirdi. Rasûlullah (s.a.v.) onların cenaze namazlarını kıldırıdıktan sonra onlar kaldırılıyor ve başka dokuz kişi daha getiriliyordu. Allah Rasûlü onların da cenaze namazını kıldırıyordu. Hamza ise olduğu yerde bırakılıyordu. Rasûlullah (s.a.v.) hepsinin namazını kıldırınca kadar bu böyle devam etti. ⁴⁴¹

Cenaze namazı bölümünde şehid olan kimsenin yıkanmaksızın sadece namazının kılınacağını belirten Cessâs, konu hakkında mezhebin görüşünü destekleyen çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Uhud şehitlerinin cenaze namazını kıldırmasını anlatan rivayettir. ⁴⁴² Söz konusu rivayeti muallak nakleden Cessâs, senedin yalnızca sahâbi ve tâbi râvilerini zikreder. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Uhud şehitlerinin cenaze namazını kıldırması hakkında yedi rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde aynı tabakada üç ortak râvinin bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.

⁴³⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Haneffî, 2/199.

⁴⁴⁰ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/503.

⁴⁴¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 3/206.

⁴⁴² Buhârî, "Megâzî", 24; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 31; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 4/10.

Örnek 9.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وعن أنس أيضاً: «أن النبي ﷺ كان يتوضأ بالمكوك، ويغتسل بخمسة مكأى»⁴⁴³

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثنا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، قَالَ: أَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرِ، سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَتَوَضَّأُ بِالْمَكُوكِ، وَيَغْتَسِلُ بِخَمْسِ مَكَايٍ»⁴⁴⁴

Şu'be > Abdullah b. Abdullah b. Cübeyr > Enes b. Malik (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.v.) bir mekkûk⁴⁴⁵ ile abdest alır, beş mekkûk ile de gusledirdi.⁴⁴⁶

Cessâs zekât bölümünde fitır sadakası başlığında sâ'ın şer'î ölçüsü hakkında çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest ve gusül alırken kullandığı suyun miktarı hakkındaki muallak rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest ve gusül alırken kullandığı suyun miktarı hakkında on yedi rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki sahâbi râvisinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 10.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

فإن قيل: روى عكرمة عن ابن عباس أنه قال: «قدمت غير المدينة، فاشترى منها النبي ﷺ متاعاً، فباعه بريح أواقي فضة، فتصدق بها على أرامل بني عبد المطلب، ثم قال: لا أعود أن أشتري بعدها شيئاً، وليس

ثمنه عندي»⁴⁴⁷

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁴⁴³ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Haneffî, 2/360.

⁴⁴⁴ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 2/51.

⁴⁴⁵ Eski bir hacim ölçüsü olan mekkûk, bir buçuk sâ'a tekabül etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Mekkûk", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/579, 580.

⁴⁴⁶ Müslim, "Hayız", 50; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 44; Tirmizî, "Sefer", 39; Nesâî, "Tahâret", 59.

⁴⁴⁷ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Haneffî, 2/387.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَدِمْتُ عِيرَ الْمَدِينَةِ، فَاشْتَرَى مِنْهَا النَّبِيُّ ﷺ مَتَاعًا فَبَاعَهُ بِرِنَحٍ أَوَاقٍ فِضَّةً، فَتَصَدَّقَ بِهَا عَلَى أَرَامِلَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، ثُمَّ قَالَ: لَا أَعُودُ أَنْ أَشْتَرِيَ بَعْدَهَا شَيْئًا أَبَدًا وَلَيْسَ ثَمَنُهُ عِنْدِي

448

Simâk b Harb > İkrime > İbn Abbas (r.a.) :Medine’ye bir erzak kervanı gelmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) ondan bir miktar eşya satın aldı ve onu gümüş birkaç ukiye kâr ile sattı. Bunu Abdulmuttaliboğullarının dul kadınlarına tasadduk ettikten sonra: “Bundan sonra bedeli yanımda bulunmadıkça asla hiçbir şey satın almayacağım” dedi.⁴⁴⁹

Cessâs zekat bölümünde Haşımoğullarına zekât vermenin caiz olmadığını belirtir ve mezhebin bu görüşünü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, Haşımoğullarına zekat vermeyi caiz kabul eden görüş sahiplerinin delil getirdiği rivayeti naklederek tartışır. Rasûlullah’ın (s.a.v.) Abdulmuttaliboğulları’nın kadınlarına tasaddukta bulunduğunu haber veren bu rivayetin, muallak senedle nakledildiği görülmektedir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının bir lafız farklılığıyla⁴⁵⁰ aynı olduğu ve sened kısmındaki sahâbi ve tâbiî râvilerinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 11.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

فإن قيل: روى أبو حمزة السكري عن عبد العزيز بن رفيع عن ابن أبي مليكة عن ابن عباس عن رسول الله

ﷺ قال: «الشريك شفيع، والشفعة في كل شيء». ⁴⁵¹

Şerhu Meâni’l-âsâr:

⁴⁴⁸ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 2/3.

⁴⁴⁹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 2009, 3/243,244.

⁴⁵⁰ İki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Tahâvî’nin metninde bulunan أبدا lafzı, Cessâs’ın zikrettiği metinde bulunmamaktadır. Hadisin mahiyetini değiştirmeyecek bu farklılık, hadis kaynaklarında da Cessâs’ın naklettiği şekilde “أبدا” lafzı olmadan bulunduğu ve tahrir edildiği görülmektedir. bk. Ebû Dâvûd, “Büyû”, 9; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 4/6, 7.

⁴⁵¹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî, 3/342.

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا نُعَيْمٌ، قَالَ: ثنا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى، عَنْ أَبِي حَمَزَةَ السُّكَّرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الشَّرِيكُ شَفِيعٌ وَالشُّفْعَةُ فِي كُلِّ شَيْءٍ»⁴⁵².

Ebû Hamza Sükkerî > Abdulaziz b. Rafî' > İbn Ebi Müleyke > İbn Abbas'dan (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Ortak, şüf'a hakkına sahiptir ve şüf'a her şeyde olur.”⁴⁵³

Şüf'a bölümünde ev ve arazi dışındaki mallarda şüf'a olmadığını belirten Cessâs, bu görüşü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, şüf'a hakkının gayrimenkuller dışında menkul mallarda da olabileceğini iddia eden bir görüşün öne sürdüğü rivayeti nakleder. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda şüf'a hakkının her tür malda bulunduğu hususunda iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde aynı tabakada dört râvinin ortak bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 12.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وَاحْتِجَّ مِنْ خَيْرِهِ فِيهِنَّ بِحَدِيثِ مَعْمَرٍ عَنِ الزَّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ «أَنَّ غِيلَانَ بْنَ سَلَمَةَ أَسْلَمَ وَتَحْتَهُ عَشْرُ نِسْوَةٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: خُذْ مِنْهُنَّ أَرْبَعًا»⁴⁵⁴

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ قَالَ: ثنا بَكْرُ بْنُ خَلْفٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الشَّامِيُّ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الزَّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، «أَنَّ غِيلَانَ بْنَ سَلَمَةَ، أَسْلَمَ وَتَحْتَهُ عَشْرُ نِسْوَةٍ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: خُذْ مِنْهُنَّ أَرْبَعًا»⁴⁵⁵

⁴⁵² et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/125.

⁴⁵³ Tirmizî, “Ahkâm”, 33.

⁴⁵⁴ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî, 4/353.

⁴⁵⁵ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/252.

Ma'mer > Zühri > Salim > İbn Ömer'in (r.a.) rivayet ettiğine göre, Gaylân b. Seleme on kadın ile evliyken müslüman oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona: “Onlardan dördünü seç” dedi.⁴⁵⁶

Cessâs nikah bölümünde iki kız kardeşle evli olan gayrimüslim birinin sonradan müslüman olması hâlinde, kız kardeşlerden birini, beş kadınla evli olan gayrimüslimin ise bunlardan dördünü seçmesi gerektiğini ifade eder ve bu görüşü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Söz konusu rivayetlerden biri, on kadın ile evli olan kişinin müslüman olması durumunda kendisine sunulan hükmü bildiren hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda on kadın ile evli olan kişi hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı olduğu⁴⁵⁷ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinin tâbiîn tabakasından itibaren aynı devam etmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 13.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

ويدل عليه: حديث عبد الرحمن بن حبيب بن أزدك عن عطاء بن أبي رباح عن يوسف بن ماهك عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: «ثلاث جدhen جد وهزلهن جد: الطلاق، والنكاح، والرجعة»⁴⁵⁸

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا الْوُحَاظِيُّ، قَالَ: ثنا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَبِيبٍ بْنُ أَرْدَكٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رِبَاحٍ يَقُولُ: أَخْبَرَنِي يُوسُفُ بْنُ مَاهَكَ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «ثَلَاثٌ جِدْهِنَّ جِدٌّ، وَهَزَلُهُنَّ جِدٌّ، النَّكَاحُ، وَالطَّلَاقُ، وَالرَّجْعَةُ»⁴⁵⁹

Ata b. Ebi Rebâh > Yusuf b. Mâhek, Ebû Hüreyre'yi (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu naklederken dinlemiştir: “Üç şeyin ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir. Nikâh, talak ve ric'at.”⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Tirmizî, “Nikâh”, 33; İbn Mâce, “Nikâh”, 40; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/251.

⁴⁵⁷ Cessâs'ın naklettiği metinde “منهم” kısmı, Tahâvî'de “منهن” olarak bulunmaktadır. Kanaatimize göre bu farklılık metnin mahiyetini değiştirecek öneme sahip değildir.

⁴⁵⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, 5/7.

⁴⁵⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/98.

⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 9; Tirmizî, “Talâk”, 8; İbn Mâce, “Talâk”, 13.

Cessâs boşama bölümünde mükrehin⁴⁶¹ boşamasının hukuken geçerli olduğunu ifade eder ve bu görüşünü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Söz konusu rivayetlerden biri, muallak senedle naklettiği “boşamanın şakasının da ciddi olduğu” rivayetidir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda boşamanın şakasının da ciddi olduğu hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin⁴⁶² metin kısmı ile Cessâs’ın naklettiği metin kısmının aynı olduğu⁴⁶³ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde aynı tabakada dört râvinin ortak bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 14.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وروى سفيان عن منصور عن إبراهيم عن عبيد بن نضلة عن المغيرة بن شعبة «أن امرأتين ضربت إحداهما الأخرى بعمود الفسطاط، فقتلتها، ف قضى رسول الله ﷺ بالدية على عاقلة القاتلة، وقضى فيما في بطنها بالغيرة»⁴⁶⁴.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرِ قَالَ: ثنا الْفَرِّايُّبِيُّ قَالَ: ثنا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبْدِ بْنِ نُضَلَّةِ الْخُزَاعِيِّ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ «أَنَّ امْرَأَتَيْنِ ضَرَبَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِعَمُودِ الْفُسْطَاطِ فَقَتَلَتْهَا. فَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْأُخْرَى عَلَى عَصَبَةِ الْقَاتِلَةِ وَقَضَى مَا فِي بَطْنِهَا بِغَرَّةٍ وَالْغَرَّةُ عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ. فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ أَغْرَمَ مَنْ لَا طَعِمَ وَلَا شَرِبَ وَلَا صَاحَ وَلَا اسْتَهْلَ وَمِثْلُ ذَلِكَ يُطْلُ. فَقَالَ سَجْعٌ كَسَجْعِ الْأَعْرَابِ»⁴⁶⁵.

Süfyan > Mansur > İbrahim > Ubeyd b. Nadla el-Huzâî > el-Mugîre b. Şu’be’den rivayet ettiğine göre, iki kadından biri diğerine çadır direğini vurmuş ve onu

⁴⁶¹ Cebir ve tehdit kullanarak kişiyi rızâ göstermeyeceği bir söz veya davranışa zorlamak anlamında bir fıkıh terimidir. Bu şekilde zorlanan kimseye mükreh denir. Detaylı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, “İkrah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/30-37.

⁴⁶² Tahâvî’de bulunan iki rivayetten metni açık olarak zikredilen rivayeti tercih ettik. Söz konusu iki rivayet Abdurrahman b. Hubeyb’de birleşmektedir. Diğer rivayet için bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/98.

⁴⁶³ ح النكاح ve الطلاق lafızları arasında sıralanış açısından farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığın metnin mânasına etkisi yoktur.

⁴⁶⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 5/420.

⁴⁶⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/188.

öldürmüştü. Rasûlullah (s.a.v.), ‘öldüren kadının asabesinin diyet ödemesine ve ölenin karnındaki cenin için de bir gurre ödenmesine hükmetti...’⁴⁶⁶

Cessâs, kısas ve diyet bölümünde Ebû Hanife’nin kılıç, mızrak ve ok gibi silah olarak üretilmiş aletler dışındaki şeylerle gerçekleştirilen kasıtlı öldürmeleri kasta benzer öldürme olarak kabul ettiğini ifade eder ve bu tür öldürmede ona göre kısas değil ağırlaştırılmış diyet gerektiğini belirtir. Cessâs konu hakkında çeşitli rivayetler aktararak Ebû Hanife’nin bu görüşünü temellendirmeye çalışır. Söz konusu rivayetlerden biri, bir kadının kalasla başka bir kadına vurup öldürdüğünü haber veren hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında beş rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının birtakım lafız farklılıklarıyla⁴⁶⁷ aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde peşpeşe beş râvinin ortak olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 15.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وروى أبو نعيم قال: حدثنا سفيان عن عطاء بن أبي مروان عن أبيه قال: «أتى علي بالنجاشي قد شرب الخمر في شهر رمضان، فضربه ثمانين، ثم أمر به إلى السجن، ثم أخرجه من الغد، فضربه عشرين، ثم قال:

إنما جلدتك هذه العشرين لإفطارك في شهر رمضان، وجرتك على الله.»⁴⁶⁸

Şerhu Meâni’l-âsâr:

⁴⁶⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 5/138.

⁴⁶⁷ Cessâs’ın metninde عاقلة olarak geçen lafız, Tahâvî’nin metninde عَصِيَّة kelimesine karşılık gelmektedir. Bu farklılığın dışında Cessâs’ın metni aynen Tahâvî’nin metninde bulunmaktadır. İki rivayette aynı olan kısımların altı çizili olup Tahâvî’nin naklettiği metin Cessâs’ın naklettiği metinden daha uzun olduğu görülmektedir. Kanaatimize göre bu lafız farklılıkları Cessâs’ın konusuyla ilgili kısımları metinden taktî ederek manen nakletmesinden kaynaklanmaktadır. Zira hadis kaynaklarında bu rivayet Tahâvî’nin naklettiği şekilde tahrir edilmiş olup, Cessâs’ın zikrettiği hâlde bulunmamaktadır. bk. Müslim, “Kasâme”, 34-36; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 19; Nesâî, “Kasâme”, 40; Dârimî, “Diyât”, 21; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/370.

⁴⁶⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî*, 6/378.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: ثنا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَرْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَى عَلِيٌّ
بِالنَّجَاشِيِّ قَدْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي رَمَضَانَ فَضْرَبَهُ ثَمَانِينَ ثُمَّ أَمَرَهُ إِلَى السِّجْنِ ثُمَّ أَخْرَجَهُ مِنَ الْغَدِ فَضْرَبَهُ عَشْرِينَ
ثُمَّ قَالَ إِنَّمَا جَلَدْتُكَ هَذِهِ الْعَشْرِينَ، لِإِفْطَارِكَ فِي رَمَضَانَ، وَجَرَأَتِكَ عَلَى اللَّهِ⁴⁶⁹.

Ebû Nuaym > Süfyan > Ata b. Ebi Mervân > babasından, onun şöyle dediğini rivayet etti: Hz. Ali'ye (r.a.) Ramazan ayında içki içmiş Necâşî getirildi. Ona seksen celde vurdu sonra o kişinin hapse atılmasını emretti. Ertesi gün onu çıkardı ve ona yirmi celde vurdu. Sonra şöyle dedi: “Bu yirmi celdeyi sana Ramazan ayında oruç tutmadığın ve Allah’a karşı cüretkârlık gösterdiğin için vurdum.” dedi.⁴⁷⁰

İçecekler bölümünde şarap içmenin haddinin seksen celde olduğunu ifade eden Cessâs, konu hakkında birçok rivayet aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Ali'nin (r.a.) hamr içen birine seksen celde vurup hapse atmasıyla ilgili hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Ali'nin (r.a.) şarap içen birine seksen celde vurup hapse atması hakkında beş rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının küçük bir lafız farklılığıyla⁴⁷¹ birlikte aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde aynı tabakada dört râvinin ortak bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 16.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى سفیان وحجاج عن أبي نجیح عن أبيه عن ابن عباس قال: ما قاتل رسول الله ﷺ قوماً حتى

يدعوهم⁴⁷².

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁴⁶⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/153.

⁴⁷⁰ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Dâru't-Te'sîl, 1437), 8/530.

⁴⁷¹ İki rivayette altı çizili olan kısımlar aynıdır. Cessâs'ın naklettiği metinde رمضان olarak ifade edilmiştir. Kanaatimize göre buraya kısım Tahâvî'nin naklettiği rivayette sadece رمضان olarak ifade edilmiştir. Kanaatimize göre buraya شهر lafzını Cessâs eklemiştir. Hadis kaynaklarında bu rivayetin شهر lafzı olmadan tahrir edilmesinin yanı sıra Hanefî ulemânın yalnızca Ramazan demeyi hoş görmeyip, “Ramazan ayı” olarak denilmesini uygun görmesi bu kanaatimizi desteklemektedir. Detaylı bilgi için bk. eş-Şeybânî, *el-Asl*, 2/144; es-San'ânî, *el-Musannef*, 8/530.

⁴⁷² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/17.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَزِيمَةَ، قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «مَا قَاتَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَوْمًا، حَتَّى يَدْعُوهُمْ»⁴⁷³.

Süfyan > İbn Ebi Necîh > babası > İbn Abbas'dan (r.a.), onun şöyle dediğini rivayet etti: “Rasûlullah (s.a.v.) hiçbir kavimle onları İslâm'a davet etmeden savaşmamıştır.”⁴⁷⁴

Siyer ve cihad bölümünde düşmanın savaşa başlamadan önce İslâm'a davet edilmesi gerektiğini ifade eden Cessâs, konu hakkında çeşitli deliller zikreder. Bu delillerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm'a davet etmeden savaşmadığı hakkındaki rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm'a davet etmeden savaşmadığına dair on rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metnin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü⁴⁷⁵ görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde peşpeşe dört râvinin ortak olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 17.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

رَوَى الْحَجَّاجُ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ مَقْسَمٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا قَالَ: «أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْرَ بِالْشَّطْرِ، ثُمَّ أَرْسَلَ ابْنَ رَوَاحَةَ فَقَاسَمَهُمْ»⁴⁷⁶.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا رَيْعُ الْمُؤَدِّنُ، قَالَ: ثنا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْرَ بِالْشَّطْرِ، ثُمَّ أَرْسَلَ ابْنَ رَوَاحَةَ، فَقَاسَمَهُمْ»⁴⁷⁷.

⁴⁷³ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/207.

⁴⁷⁴ es-San'ânî, el-Musannef, 5/472; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 3/486; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 9/181.

⁴⁷⁵ Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedinde Haccâc ve Süfyan bulunurken; Tahâvî'de yalnızca Süfyan yer almaktadır. Tahâvî bu rivayetin senedi ve metnini verdikten sonra aynı metnin farklı isnadlarını da alt alta zikretmiştir. Bu farklı isnadların Haccâc'dan itibaren ilk rivayetin senediyle aynı devam ettiği görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs, Tahâvî'nin naklettiği rivayetin altındaki senedde bulunan Haccâc'ı, rivayetin senediyle birlikte zikretmiştir. Hadis kaynaklarında mezkûr rivayetin Haccâc ve Süfyan ile birlikte bulunmayıp Tahâvî'nin naklettiği şekilde bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir. bk. es-San'ânî, el-Musannef, 5/472; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 3/486; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 9/181.

⁴⁷⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 7/70.

⁴⁷⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/246.

Haccâc, Hakem > Meksem > İbn Abbâs'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet etmiştir: "Rasûlullah (s.a.v.) Hayber arazisini elde edilecek ürünün yarısı karşılığında ahalisine verdi. Daha sonra İbn Revâha'yı gönderdi ve o da söz konusu araziye onlar arasında taksim etti."⁴⁷⁸

Cessâs siyer ve cihad bölümünde devlet başkanının ele geçirdiği düşman toprakları üzerindeki tasarruf yetkisini incelediği yerde mezhebin görüşünü âyet ve rivayetlerle temellendirmeye çalışır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayber arazisi üzerindeki tasarruflarından bahseden rivayet bunlardan biridir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayber arazisi üzerindeki tasarrufu hakkında on iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metnin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü⁴⁷⁹ görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 18.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى محمد بن إسحاق عن الزهري عن عروة عن المسور بن مخرمة ومروان بن الحكم قالاً: «خرج رسول الله ﷺ عن الحديبية يريد زيارة البيت، وساق معه الهدى، وكان الهدى سبعين بدنة، وكان الناس سبعمائة رجل، وكان كل بدنة عن عشرة.»⁴⁸⁰

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا فَهْدٌ قَالَ: ثنا يُونُسُ بْنُ بُهْلُولٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنِ الْمَسُورِ بْنِ مَخْرَمَةَ، وَمُرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَا: «خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْحَدَيْبِيَّةِ يُرِيدُ زِيَارَةَ الْبَيْتِ، وَسَاقَ مَعَهُ الْهَدْيَ، وَكَانَ الْهَدْيُ سَبْعِينَ بَدَنَةً، وَكَانَ النَّاسُ سَبْعِمِائَةَ رَجُلٍ، وَكَانَتْ كُلُّ بَدَنَةٍ عَنْ عَشْرَةٍ.»⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Buhârî, "İcâre", 22; Müslim, "Müsakat", 1, 2; Ebû Dâvûd, "Büyû", 34.

⁴⁷⁹ Cessâs'ın sened zincirinde "مقسم" isimli râvinin, Tahâvî'nin naklettiği sened zincirinde "القاسم" isimli râviye karşılık geldiği görülmektedir. Bu râvilerin kim olduğu araştırıldığında Meksem ile Kasım'ın aynı kişi olduğu ve Kasım/Meksem adlarının eş anlamlı olarak kullanıldığı tespit edilmektedir. Meksem b. Bücre, İbn Abbas'ın (r.a.) azatlı kölesi ve güvenilir bir râvi olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/461, 462.

⁴⁸⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/329, 330.

⁴⁸¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/174.

Muhammed b. İshâk > Zührî > Urve kanalıyla el-Misver b. Mahreme ve Mervân b. el-Hakem'den şöyle dediklerini rivayet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) Hudeybiye senesi Kâbe’yi ziyaret kastıyla yola çıktı ve beraberinde hedy kurbanları da götürdü/sevketti. Hedy kurbanları yetmiş deveden oluşuyordu. Kâfiledeki insanlar ise yedi yüz kişiydi. Bu durumda her bedene on kişi adına olmaktadır.”

Cessâs kurban bölümünde deve ve sığırın yedi kişi adına kurban edilebileceğini belirtir ve bu hükmü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, devenin on kişi adına kurban edilebileceğini iddia eden görüş sahibinin delil olarak ileri sürdüğü rivayeti nakleder. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hudeybiye senesinde beraberindeki yetmiş hedy kurbanı hakkındaki rivayetin, muallak senedle nakledildiği görülür. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında dört rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının birtakım lafız farklılıklarıyla⁴⁸² aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü müşâhede edilmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinin tâbiîn tabakasından itibaren aynı olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 19.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

فإن قيل: روى همام عن قتادة عن أبي المليح بن أسامة عن أبيه أن رجلا أعتق شقصا له في مملوك، فأعتقه النبي ﷺ، وقال: ليس لله شريك⁴⁸³.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: ثنا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَجُلًا أَعْتَقَ شَقْصًا لَهُ فِي مَمْلُوكٍ، فَأَعْتَقَهُ النَّبِيُّ ﷺ، كُلَّهُ عَلَيْهِ، وَقَالَ: «لَيْسَ لِلَّهِ شَرِيكٌ»⁴⁸⁴.

⁴⁸² İki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Cessâs’ın naklettiği rivayet metninde وكان lafzı Tahâvî’nin naklettiği metinde وَكَانَتْ olarak bulunmaktadır. Tahâvî’nin naklettiği rivayet metninde عَامَ الْحَدِيثِ lafızlarıyla bulunan kısım Cessâs’ın metninde عن الحديث olarak bulunmaktadır. Araştırdığımız kadarıyla hadis kaynaklarında bu hadis, Cessâs’ın naklettiği şekilde değil; Tahâvî’nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmiştir. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 31/212.

⁴⁸³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 8/262, 263.

⁴⁸⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/107.

Hemmâm > Katâde > Ebu'l-Melîh > babasından rivayet ettiğine göre, bir adam bir köledeki payını hürriyetine kavuşturmuştu. Hz. Peygamber (s.a.v.), o kölenin tamamını, onun tarafından karşılanmak üzere azad etti ve: “Allah’ın hiçbir ortağı yoktur” buyurdu.⁴⁸⁵

Cessâs köle azadı konusunu işlerken müşterek kölede, ortaklardan birinin kendi payını azat etmesi hâlinde, azat edilmemiş hisse için kölenin çalışarak bedelini diğer ortağa ödemesi gerektiğini ifade eder ve meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, kölenin kısmen hürriyete kavuşturulması hâlinde artık başkasının bir ortaklığı olamayacağını iddia eden görüş sahibinin delil olarak ileri sürdüğü rivayeti nakleder. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir payı hürriyete kavuşmuş kölenin tamamını hürriyete kavuşturduğunu haber veren söz konusu rivayetin, muallak senedle nakledildiği görülür. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir payı hürriyete kavuşmuş kölenin tamamını hürriyete kavuşturması hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin⁴⁸⁶ metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının bir lafız farklılığıyla⁴⁸⁷ birlikte aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü müşahade edilmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde aynı tabakada dört râvinin ortak bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 20.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وروى عبد الرحيم بن سليمان الرازي عن إسماعيل بن إبراهيم بن المهاجر عن أبيه عن مجاهد عن عبد

الله بن عمر أن النبي ﷺ قال: « لا يحل بيع بيوت مكة، ولا إجارتها »⁴⁸⁸.

Şerhu Meâni’l-âsâr:

⁴⁸⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 4/583.

⁴⁸⁶ Tahâvî’de bulunan iki rivayetten metni açık olarak zikredilen rivayeti tercih ettik. Söz konusu iki rivayet Hemmâm’da birleşmektedir. Diğer rivayet için bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/107.

⁴⁸⁷ Tahâvî’nin metninde bulunan كَلَّه عَلَيْهِ lafızları Cessâs’ın metninde bulunmamaktadır. Cessâs’ın bu lafızları hazfetmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca söz konusu hadisin, kaynaklarda farklı lafızlarla bulunması, hadisin iki türlü de zikredildiğini göstermektedir. bk. Ebû Dâvûd, “İtk”, 4.

⁴⁸⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 8/555, 556.

حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ قَالَ: ثنا يُونُسُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ
 بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «لَا يَحِلُّ بَيْعُ بُيُوتِ مَكَّةَ وَلَا
 إِجَارَتُهَا»⁴⁸⁹

Abdurrahim b. Süleyman er-Râzî > İsmail b. İbrahim b. Muhâcir > babası > Mücâhid > Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.): “Mekke evlerinin satılması ve kiraya verilmesi helal değildir” buyurdu.⁴⁹⁰

Dinde yapılması mekruh görülen fiiller bölümünde Mekke arazisinin satılmasının mekruh olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi âyet ve rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Mekke evlerinin kiralanmasının veya satılmasının helal olmadığı hakkındaki muallak senedli hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Mekke evlerinin kiralanmasının veya satılmasının helal olmadığı hakkında altı rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinde peşpeşe beş râvinin ortak olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

2.2.2.1.2. Metni Kısmen Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى الأعمش عن حبيب بن أبي ثابت عن عروة عن عائشة: «أن النبي ﷺ أمر فاطمة بنت أبي حبيش
 أن تتوضأ لكل صلاة»⁴⁹¹

A'meş, Habîb b. Ebî Sâbit > Urve senediyle Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.), Fâtıma bnt. Ebî Hubeyş'e (r.a.) her namaz için abdest almasını emretti.”

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁴⁸⁹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/48.

⁴⁹⁰ İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 3/329.

⁴⁹¹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Haneffî, 1/475.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ يُونُسَ السُّوسِيُّ قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ عِيسَى قَالَ: ثنا الْأَعْمَشُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حَبِيشٍ أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ؛ إِنِّي أُسْتَحَاضُ فَلَا يَنْقَطِعُ عَنِّي الدَّمُّ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَدَعَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا ثُمَّ تَغْتَسِلَ وَتَتَوَضَّأَ لِكُلِّ صَلَاةٍ، وَتُصَلِّيَ وَإِنْ قَطَرَ الدَّمُّ عَلَى الْحَصِيرِ قَطْرًا. ⁴⁹²

Yahyâ b. Îsâ > A‘meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Urve’dan, onun Âişe’dan (r.a.) rivayet ettiğine göre, Ebu Hubeyş kızı Fatıma, Rasûlullah’a (s.a.v.) gelerek: Ey Allah’ın Resûlü! Ben istihaza kanı görüyorum ve kanım bir türlü kesilmiyor, dedi. Bunun üzerine ona: Hayız dönemine rastlayan günlerinde namazı terk etmesini, sonra da gusledip her bir namaz için abdest almasını ve kan, namaza durduğu hasır üzerine damla damla aksa dahi namaz kılmasını emretti. ⁴⁹³

İstihâza ile ilgili hükümler başlığında özür kanaması gören kadının her namaz vakti için abdest alması gerektiğini ifade eden Cessâs, bu görüşü delillendirmek amacıyla çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Fâtıma bnt. Ebî Hubeyş’e (r.a.) her namaz için abdest almasını emrettiği rivayettir. Cessâs söz konusu rivayeti muallak senedle nakleder. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Fâtıma bnt. Ebî Hubeyş’e (r.a.) her namaz için abdest almasını emretmesi hakkında beş rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu ⁴⁹⁴ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve delil olarak kullandığı kısmı taktîf ederek nakletmiştir. Cessâs’ın naklettiği sened ve metnin, Tahâvî’nin rivayetinin içerisinde yer alması ve hadis kaynaklarında ilgili hadisin Cessâs’ın naklettiği şekilde değil de, Tahâvî’nin rivayetine benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir. ⁴⁹⁵

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

⁴⁹² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/102.

⁴⁹³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 1/322.

⁴⁹⁴ Cessâs’ın naklettiği rivayetin metni Tahâvî’nin naklettiği rivayetin metni içerisinde bulunmaktadır. Kanaatimize göre Cessâs vurgulamak istediği kısmı taktîf ederek nakletmiştir.

⁴⁹⁵ bk. Buhârî, “Vudû”, 63; Müslim, “Hayz”, 62; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 107; Tirmizî, “Tahâret”, 93; İbn Mâce, “Tahâret”, 115; Nesâî, “Hayz”, 3.

وروى عن معمر عن ابن طاوس عن عكرمة بن خالد عن المطلب بن أبي وداعة «أن النبي ﷺ سجد في

النجم بمكة»⁴⁹⁶

Ma‘mer, İbn Tâvûs > İkrime b. Hâlid senediyle Muttalib b. Ebî Vedâ‘a’nın (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke’de Necm sûresinde secde yaptı.”

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: ثنا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثنا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ وَدَاعَةَ، قَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَرَأَ النَّجْمَ بِمَكَّةَ، فَسَجَدَ، فَلَمْ أَسْجُدْ مَعَهُ لِأَنِّي كُنْتُ عَلَى غَيْرِ الْإِسْلَامِ، فَلَنْ أَدْعَاهَا أَبَدًا»⁴⁹⁷

İbn Mübarek > Ma‘mer > İbn Tâvûs > İkrime b. Halid > Muttalib b. Vedâa’dan, onun şöyle dediğini rivayet etti: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mekke’de iken Necm suresini okuyup secde ettiğini gördüm. Ben o zaman Müslüman olmadığım için onunla beraber secde etmedim. O secdeyi yapmayı asla terk etmeyeceğim.

Cessâs, Kur’an’daki secde âyetlerinin sayısının on dört olduğunu birçok rivayet aktararak ispatlamaya çalışır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mekke’de Necm sûresini okuduğunda secde ettiği bilgisini içeren hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında bir tane rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁴⁹⁸ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılamış ve rivayetin metninden konusuyla doğrudan ilgili kısmı taktî‘ ederek manen nakletmiştir. İki rivayetin senedinin Ma‘mer’den itibaren aynı devam etmesi ve hadis kaynaklarında ilgili hadisin Cessâs’ın naklettiği şekilde değil de, Tahâvî’nin rivayetine benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.⁴⁹⁹

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

⁴⁹⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî, 1/727.

⁴⁹⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 1/353.

⁴⁹⁸ Cessâs’ın naklettiği rivayetin metni Tahâvî’nin naklettiği rivayetin metninde bulunmaktadır. Kanaatimize göre Cessâs vurgulamak istediği kısmı taktî‘ ederek manen nakletmiştir.

⁴⁹⁹ bk. Buhârî, “Sücûd”, 1; Nesâî, “İftitâh”, 49; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 29/423.

وفي حديث أبي واقد الليثي عن أبي أروى قال: «كنت أصلي العصر مع النبي ﷺ ثم أمشي إلى ذي الحليفة، فأتهم قبل أن تغيب الشمس. وهي على فرسخين من المدينة»⁵⁰⁰.

Ebû Vâkîd el-Leysî, Ebû Ervâ'dan (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ben Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ikinci namazını kılıyordum. Sonra da Zülhuleyfe'ye doğru yürüyor ve güneş batmadan oraya varıyordum.” Zülhuleyfe, Medine'ye iki fersah uzaklıkta yer almaktadır.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

فَمِنْ ذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: ثنا وَهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: ثنا أَبُو وَاقِدٍ اللَّيْثِيُّ، قَالَ: ثنا أَبُو أَرْوَى قَالَ: «كُنْتُ أَصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ الْعَصْرَ بِالْمَدِينَةِ ثُمَّ آتَيْتُ الشَّجَرَةَ ذَا الْحَلِيفَةِ، قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ، وَهِيَ عَلَى رَأْسِ فَرَسَخَيْنِ»⁵⁰¹.

Vüheyb b. Hâlid > Ebu Vâkîd el-Leysî > Ebu Ervâ şöyle dedi: Ben Medine'de Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte ikinci namazını kılar, sonra da güneş batmadan önce eş-Şecere'ye -yani Zülhuleyfe'ye- giderdim. Burası ise (Medine'den) iki fersah uzaklıktadır.

İkinci namazını güneşin sararmadığı bir zamana kadar geciktirmenin müstehap olduğunu ifade eden Cessâs, bu görüşü çeşitli delillerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, “Ben Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ikinci namazını kılıyordum. Sonra da Zülhuleyfe'ye doğru yürüyor ve güneş batmadan oraya varıyordum.” rivayetinden hareketle ikinci namazını daha erken bir vakitte kılmanın müstehap olduğunu iddia eden bir görüşe yer verir. Söz konusu rivayeti muallak olarak nakleden Cessâs, senedin yalnızca sahâbi râvilerini zikreder. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda ikindinin erken kılınması hakkında on bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın naklettiği rivayetin metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵⁰² ve sened kısmındaki sahâbi râvilerinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs

⁵⁰⁰ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/516.

⁵⁰¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/191.

⁵⁰² İki rivayette altı çizili lafızlar aynıdır. Altı çizili olmayan lafızları ise birbirinin müradifi olarak yorumlamak mümkündür. Kanaatimize göre bu lafız farklılıkları, Cessâs'ın rivayeti manen aktarmasından kaynaklanmaktadır. İlgili rivayet bağlamında hadis kaynaklarını araştırdığımızda benzer mânada hadisleri tespit etmekle birlikte iki rivayetin kaynaklara göre benzerliğini mukayese edecek bir rivayet tespit edememekteyiz. bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 31/367; İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 1/288; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, 22/369.

mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

روى جابر بن عبد الله عن عمر بن الخطاب قال: هَشَشْتُ يَوْمًا، فَقَبِلْتُ وَأَنَا صَائِمٌ، فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي صَنَعْتُ الْيَوْمَ أَمْرًا عَظِيمًا، قَبِلْتُ وَأَنَا صَائِمٌ. فَقَالَ: «أَرَأَيْتَ إِنْ تَمَضَّمْتُ مِنَ الْمَاءِ؟» فَقَالَ: إِذَا لَا يَضُرُّ. قَالَ: «فَصِم.»⁵⁰³

Câbir b. Abdullah'ın Ömer b. Hattâb'dan (r.anhümâ) rivâyet ettiği şu haberdur: Ömer (r.a.) şöyle demiştir: “Bir gün arzularım uyandı ve oruçlu iken karımı öptüm. Peşinden hemen Rasûlullah'a (s.a.v.) vardım ve ona şöyle dedim: ‘Ben bugün kötü bir iş yaptım, oruçlu iken karımı öptüm.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), ‘Söyle bakalım, bu durumda ağzını suyla çalkalasaydın bir şey olur muydu?’ dedi. Ben de ‘Bu durum oruca zarar vermez.’ dedim. O da ‘Öyleyse orucunu tutmaya devam et.’ buyurdu.”

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا رَبِيعُ الْمُؤَدِّنُ قَالَ: ثنا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ قَالَ: ثنا اللَّيْثُ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَّجِّ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّهُ قَالَ: «هَشَشْتُ يَوْمًا فَقَبِلْتُ وَأَنَا صَائِمٌ فَاتَّيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ فَعَلْتُ الْيَوْمَ أَمْرًا عَظِيمًا قَبِلْتُ وَأَنَا صَائِمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرَأَيْتَ لَوْ تَمَضَّمْتَ بِمَاءٍ وَأَنْتَ صَائِمٌ؟ فَقُلْتُ: لَا بَأْسَ بِذَلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَفِيمَ؟»⁵⁰⁴

Câbir b. Abdullah > Ömer b. Hattâb'dan (r.anhümâ) rivâyet ettiğine göre, Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Bir gün canım çekti ve oruçlu iken (eşimi) öptüm. Sonra Rasûlullah'a (s.a.v.) giderek: Bugün çok büyük bir iş yaptım. Oruçlu iken (eşimi) öptüm, dedim. Rasûlullah (s.a.v.): “Oruçlu iken ağzını su ile çalkalasan sence ne olur?” diye sordu. Ben: Bunda bir sakınca yoktur deyince, Hz. Peygamber (s.a.v.): “O halde neden endişeleniyorsun ki?” dedi.⁵⁰⁵

Oruçlu kimsenin kendisinden emin olması hâlinde karısını öpmesinin caiz olduğunu ifade eden Cessâs, bu görüşü çeşitli rivayetlerle temellendirmeye çalışır. Söz konusu rivayetlerden biri, Hz. Ömer'in (r.a.) oruçluyken hanımını öpmesiyle ilgili

⁵⁰³ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî, 2/426.

⁵⁰⁴ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 2/89.

⁵⁰⁵ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 3/476.

muallak hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Ömer'in (r.a.) oruçluyken hanımını öpmesi hakkında bir tane rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın naklettiği rivayetin metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵⁰⁶ ve sened kısmındaki sahâbi râvilerinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وعن ابن عباس أيضاً [وروي في حديث ابن عباس عن النبي]: أن رجلاً قال: يا رسول الله! إني قد اكتتبت في غزوة كذا، وقد أردت أن أحج امرأتي، فقال: «احجج مع امرأتك»⁵⁰⁷.

Yine İbn Abbâs'tan (r.anhümâ) şöyle nakledilmiştir: “Bir kişi, ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ben filan gazveye katılmak için yazılmıştım. Ancak eşime hac yaptırmayı da istiyorum.’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ‘O halde hanımınla hac yap.’ buyurdu.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: ثنا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو سَمِعَ أَبَا مَعْبِدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ يَقُولُ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَّاسَ فَقَالَ: «لَا تُسَافِرْ امْرَأَةً إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ وَلَا يَدْخُلْ عَلَيْهَا رَجُلٌ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ. فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إني قَدْ اكَتَبْتُ فِي غَزْوَةٍ كَذَا وَكَذَا وَقَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَحْجَّ بِامْرَأَتِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ احْجَّجْ مَعَ امْرَأَتِكَ»⁵⁰⁸.

Amr > İbn Abbas'ın azadlısı Ebu Ma'bed'i şöyle derken dinlemiştir: İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.) insanlara hutbe verirken: “Hiçbir kadın, beraberinde mahremi bulunmadıkça yolculuğa çıkmasın. Yanında mahremi bulunmadıkça hiçbir erkek de bir kadının yanına girmesin” buyurdu. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkarak: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben şu şu gazveye çıkmak üzere yazıldım ancak eşime hac yaptırmak da istemişim deyince, Rasûlullah (s.a.v.): ‘O halde hanımınla hac yap.’ buyurdu.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Her iki rivayet metninde altı çizili kısımlar aynıdır. Altı çizili olmayan lafızlar ise birbirinin müradıfidir. Mânayı etkileyecek mahiyette olmayan bu lafız farklılıkları, kanaatimize göre Cessâs'ın rivayeti manen aktarmasından kaynaklanmaktadır. Zira hadis kaynaklarında bu hadis, Tahâvî'nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmiştir. bk. Ebû Dâvûd, “Savm”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/285, 286; Dârimî, “Savm”, 21.

⁵⁰⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/484.

⁵⁰⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/112.

⁵⁰⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 3/542.

Haccın kadına farz olmasının şartları başlığında Kâbe'ye sefer müddeti uzaklıkta bulunan kadının yanında mahremi olmadan hac yapamayacağını ifade eden Cessâs, görüşünü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) gazveye yazılan sahâbiye savaşa katılmak yerine eşiyle hac yapmasını emrettiği muallak senedli rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Rasûlullah'ın (s.a.v.) gazveye yazılan sahâbiye eşiyle hac yapmasını söylemesi hakkında üç rivayet⁵¹⁰ naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın naklettiği rivayetin metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵¹¹ ve sened kısmındaki sahâbi râvisinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve konusuyla ilgili kısmı rivayetin metninden taktî' ederek manen nakletmiştir. Cessâs'ın naklettiği metnin, Tahâvî'nin rivayetin içinde yer alması ve hadis kaynaklarında ilgili hadisin Cessâs'ın naklettiği şekilde değil de, Tahâvî'nin rivayetine benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵¹²

Örnek 6.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

روى أبو سفيان عن عمرو بن حريش عن عبد الله بن عمرو «أن رسول الله ﷺ أمره أن يجهز جيشاً، فنفت الإبل، فأمره أن يأخذ على قلاص الصدقة، فكان يأخذ البعير بالبعيرين، إلى إبل الصدقة»⁵¹³.

Ebû Süfyan, Amr b. Harîş kanalıyla Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) ona bir ordu hazırlamasını emretti. Lakin (elde olan develer) ordunun hazırlanması için yeterli olmadı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ona, bedeli genç zekât develerinden ödenmek üzere borç deve almasını emretti. Abdullah b. Amr da (r.anhâ) bu doğrultuda zekât develerinden ödenmek üzere bir deveyi iki deve karşılığında borç alıyordu.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁵¹⁰ Tahâvî'nin eserinde bulunan üç rivayetin metni ve sahâbi râvileri aynı olup senedlerinin baş kısmı farklıdır. Cessâs'ın alıntıladığını düşündüğümüz rivayetin üçünün de olması mümkün gözükmele birlikte biz eserde metni açık olarak zikredilen rivayeti tercih ettik. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 2/112.

⁵¹¹ İki rivayette altı çizili lafızlar aynıdır. Cessâs'ın rivayette vurgulamak istediği kısmı nakledip rivayetin kalan kısmını hazfettiğini düşünmekteyiz.

⁵¹² Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 138; Müslim, "Hac", 424; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404), 4/394.

⁵¹³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 3/130.

وَحَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ: ثنا الْخَصِيبُ، قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ جَبْرِ، عَنْ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حَرِيشٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَرَهُ أَنْ يُجَهَّزَ جَيْشًا، فَنفَذَتِ الْإِبِلُ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ فِي قِلَاصٍ (جَمْعُ قُلُوصٍ: النَّاقَةُ الشَّابَّةُ) الصَّدَقَةَ، فَجَعَلَ يَأْخُذُ الْبَعِيرَ بِالْبَعِيرَيْنِ إِلَى إِبِلِ الصَّدَقَةِ، ثُمَّ نُسَخَ ذَلِكَ⁵¹⁴.

Müslim b. Cübeyr > Ebû Süfyan > Amr b. Harîş > Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) ona bir ordu hazırlamasını emretti. Lakin (elde olan develer) ordunun hazırlanması için yeterli olmadı. Bunun üzerine ona zekât zamanında toplanacak genç develerden ödenmek üzere borç deve almasını emretti. O da toplanacak zekât develerinden ödenmek üzere bir deveyi iki deve karşılığında borç aldı. Daha sonra bu nesh edildi.

Cessâs alışveriş bölümünde hayvanlarda selemin⁵¹⁵ caiz olmadığını ifade eder ve meseleyi çeşitli delillerle temellendirir. Daha sonra benimsediği görüşe itiraz olarak sunulması muhtemel bir rivayete yer verir. Bu rivayet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Abdullah b. Amr'a zekât develerinden ödenmek üzere borç deve almasını emrettiği hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında bir tane rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵¹⁶ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened kısmında peşpeşe üç râvinin aynı olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 7.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

⁵¹⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/60.

⁵¹⁵ Vadeli malın peşin bir bedel karşılığında satışını ifade eden selem hakkında detaylı bilgi için bk. Bilal Aybakan, "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402-405.

⁵¹⁶ İki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Cessâs'ın naklettiği rivayet metninde على قِلاص lafzıyla bulunan kısım Tahâvî'nin naklettiği metinde في قِلاص şeklinde bulunmaktadır. Yine Cessâs'ın naklettiği metinde فكان يأخذ ile başlayan cümle Tahâvî'de فَجَعَلَ يَأْخُذْ lafızlarıyla başlamaktadır. Tahâvî'nin naklettiği metinde bulunan ثُمَّ نُسَخَ ذَلِكَ lafızlar ise Cessâs'ın naklettiği metinde bulunmamaktadır. Bu lafız farklılıkları hadis kaynaklarında da görülmektedir. bk. Ebû Dâvûd, "Büyü", 15; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/35-37.

وروى عروة عن عائشة أن زوج بريرة كان عبداً، ولو كان حراً لما خيرها رسول الله ﷺ.⁵¹⁷

Urve > Âişe'den (r.anhâ) naklen şöyle rivayet etti: Berîre'nin kocası bir köleydi. Eğer hür olsaydı, Rasûlullah (s.a.v.) (evliliğe devam hususunda) Berîre'ye muhayyer bırakmazdı.⁵¹⁸

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، قَالَ: ثنا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «كَانَ زَوْجُ بَرِيرَةَ عَبْدًا، وَلَوْ كَانَ حُرًّا، لَمْ يُخَيَّرْهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ»⁵¹⁹

Hişâm b. Urve > babası > Âişe'den, (r. anhâ) onun şöyle dediğini rivayet etti: Berîre'nin kocası köleydi. Eğer hür olsaydı, Rasûlullah (s.a.v.) onu istediğini seçmekte serbest bırakmazdı.⁵²⁰

Cessâs nikâh bölümünde, evli cariyenin azat edilmesi hâlinde nikâhını feshetme hakkının bulunduğunu ifade eder ve bunu çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, azat edildiğinde evliliğe devam konusunda muhayyer bırakılan Berîre ile ilgili muallak senedli rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda, Berîre'nin kocasının köle olduğu hakkında dört rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵²¹ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

Örnek 8.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وروى ابن أبي ذؤيب عن سعيد المقبري عن أبي شريح الكعبي قال: قال النبي ﷺ في خطبته يوم فتح مكة: «من قَتَلَ قَتِيلًا فَأَهْلَهُ بَيْنَ خَيْرَتَيْنِ: بَيْنَ أَنْ يَأْخُذُوا الْعَقْلَ، وَبَيْنَ أَنْ يَقْتُلُوا»⁵²²

⁵¹⁷ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî, 4/376, 377.

⁵¹⁸ Ebû Dâvûd, "Talâk", 20.

⁵¹⁹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/82.

⁵²⁰ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 4/519.

⁵²¹ Cessâs'ın rivayetinde لما خيرها lafızları Tahâvî'nin naklettiği metinde لم يُخَيَّرْهَا lafızlarıyla geçmektedir. Bu lafız farklılığının mânayı etkilemediği veya eseri istinsah edenlerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Araştırdığımız kadarıyla hadis kaynaklarında bu hadis Tahâvî'nin naklettiği لم lafızıyla tahric edilmiştir. bk. Ebû Dâvûd, "Talâk", 20; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 42/227.

⁵²² el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî, 5/353, 354.

İbn Ebî Zî'b > Saîd Makburî > Ebû Şureyh Ka'bi'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'nin fethi günü hutbesinde şöyle buyurdu: Kim birini (kasten) öldürürse, öldürülenin velileri diyet alma veya kısas isteme arasında muhayyerdir.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: ثنا مُسَدَّدٌ، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ الْمُقْبَرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا شَرِيحٍ الْكَعْبِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي خُطْبَتِهِ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ «أَلَا إِنَّكُمْ مَعَشَرَ خُرَاعَةٍ قَتَلْتُمْ هَذَا الْقَتِيلَ مِنْ هَذِهِ الْوَيْلِ وَإِنِّي عَاقِلُهُ فَمَنْ قَتَلَ لَهُ بَعْدَ مَقَالَتِي قَتِيلٌ فَأَهْلُهُ بَيْنَ خَيْرَتَيْنِ بَيْنَ أَنْ يَأْخُذُوا الْعَقْلَ وَبَيْنَ أَنْ يَقْتُلُوا»⁵²³

İbn Ebi Zî'b > Said Makburî > Ebu Şureyh Ka'bi'yi şöyle derken dinledim: Rasûlullah (s.a.v.) Mekke fethedildiği gün hutbesinde şöyle buyurdu: “Size gelince ey Huzâalılar topluluğu! Huzeylilerden şu adamı öldürdünüz. İşte ben de onun diyetini ödüyorum. Bundan dolayı her kimin bir adamı öldürülürse onun yakınları iki şeyden birisini tercih etmekte serbesttir. Onun diyetini de alabilirler, (katilin) öldürülmesini de isteyebilirler.”⁵²⁴

Kısas ve diyet bölümünde müslüman ile gayrimüslim zimmî arasında kısasın gerektiğini belirten Cessâs, mezhebin görüşünü âyet ve rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, öldürülenin velisinin diyet veya kısastan birini seçme hakkına sahip olduğuyla ilgili hadistir. Söz konusu hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda öldürülen kişinin velilerinin kısas ve diyetten birini seçmekte serbest olduğu hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵²⁵ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü müşahade edilmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened kısmının tebeu't-tâbiîn tabakasından itibaren aynı devam etmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

⁵²³ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/174.

⁵²⁴ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 5/109.

⁵²⁵ İki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Cessâs'ın naklettiği rivayet metni من قَتَلَ قَتِيلًا lafızları hariç aynen Tahâvî'nin naklettiği metinde bulunmaktadır. Tahâvî'nin naklettiği metnin baş kısmının daha uzun olduğu görülmektedir. Cessâs'ın hadiste vurgulamak istediği kısmı doğrudan naklettiği ve hadisin baş kısmını taktî' ederek manen naklettiğini söylemek mümkündür. Araştırdığımız kadarıyla hadis kaynaklarında bu hadis, Cessâs'ın naklettiği şekilde değil; Tahâvî'nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmiştir. bk. Ebû Dâvûd, “Diyât”, 4; Tirmizî, “Diyât”, 13; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 45/137.

Örnek 9.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

روى إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة عن أبي المنذر مولى أبي ذر عن أبي أمية المخزومي «أن النبي ﷺ أتى بلص قد اعترف اعترافاً، ولم يوجد معه متاع، فقال رسول الله ﷺ: ما إخالك سرقت، قال: بلى، وأعاد عليه مرتين أو ثلاثاً، وأمر به، ففقطعه يده.⁵²⁶

İshak b. Abdullah b Ebû Talha > Ebû Zer'in azatlısı Ebu'l-Münzir > Ebu Ümeyye Mahzûmî'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah'a (s.a.v.) hırsızlık yaptığını itiraf eden, bununla birlikte (çaldığı) mal yanında bulunmayan bir hırsız getirildi. Rasûlullah (s.a.v.) (hırsıza hitâben): “Senin çaldığını zannetmiyorum” dedi. Hırsız “Çaldım.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) hırsıza yönelik bu sözlerini iki veya üç kere tekrarladı. (Hırsız her defasında suçunu itiraf edince) Rasûlullah (s.a.v.) emir verdi ve eli kesildi.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَجَّاجِ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَوْنِ الزُّبَيْرِيِّ قَالَا: ثنا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَبِي الْمُنْذِرِ مَوْلَى أَبِي ذَرٍّ عَنْ أَبِي أُمَيَّةَ الْمَخْزُومِيِّ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَتَى بِلِصٍّ اعْتَرَفَ اعْتِرَافًا وَلَمْ يَوْجَدْ مَعَهُ الْمَتَاعُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا إِخَالُكَ سَرَقْتَ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَعَادَهَا عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَمَرَ بِهِ فَقُطِعَ. ثُمَّ جِيءَ بِهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: قُلْ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ قَالَ: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ تُبْ عَلَيْهِ»⁵²⁷

İshak b. Abdullah b Ebû Talha > Ebû Zer'in azatlısı Ebu'l-Münzir > Ebu Ümeyye Mahzûmî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) hırsızlık yaptığını itiraf etmekle birlikte yanında çaldığı belirtilen malın bulunmadığı bir hırsız getirildi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ona: “Senin çaldığını zannetmiyorum” dedi. Adam: Hayır, Ey Allah'ın Rasulü! (Çaldım), dedi. Allah Rasulü (s.a.v.) söylediklerini iki ya da üç defa tekrarladı. Adam yine: Hayır, Ey Allah'ın Rasulü! (Çaldım), dedi. Bunun üzerine Allah Rasulü emir verdi ve onun eli kesildi. Daha sonra hırsız getirildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona: “Allah'tan mağfiret diler ve ona tövbe ederim de” dedi. Adam: Allah'tan mağfiret diler ve ona tövbe ederim, dedi. Sonra (Allah Rasulü): “Allah'ım! Tövbesini kabul et” diye dua etti.⁵²⁸

⁵²⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî, 6/187.

⁵²⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/168, 169.

⁵²⁸ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 5/94.

Cessâs hadler bölümünde zina itirafında bulunan kişinin ikrârından rücû' etmesi veya rücû'dan önce kaçması hâlinde takip edilmeyeceğini ifade eder ve meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. İkrârından rücû' edebileceğinin sıhhatine delil olarak zikrettiği rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), hırsızlığını itiraf eden birine itirafından dönmesi yönünde birkaç defa telkinde bulunduğu hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında altı rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵²⁹ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. Cessâs'ın naklettiği sened kısmının, Tahâvî'nin sened kısmında aynen yer alması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 10.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

بحديث الزهري عن عروة عن عائشة: «أن النبي ﷺ دخل علي مسرورا، تبرق أسارير وجهه، فقال: أما علمت أن مجززا المدلجي دخل آتفا، فرأى أسامة وزيدا في قطيفة قد بدت أقدامهما، فقال: إن هذه الأقدام بعضها ببعض»⁵³⁰.

Zühri > Urve > Hz. Aişe'den (r. anhô) rivayet ettiği hadis: Hz. Peygamber (s.a.v.) yüzünde sevinç ışıltıları parlayarak mutlu bir şekilde yanıma geldi ve: Az önce Müdlicoğullarından Mücezziz'in, Üsâme ile Zeyd'i (r.anhüm) bir kadifenin/örtünün içinde ayakları gözükrken görüp "Bu ayaklar birbirlerindendir." dediğini bilmiyor musun? buyurdu.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁵²⁹ Cessâs'ın naklettiği rivayet metni "يده" lafzı hariç aynen Tahâvî'nin naklettiği metinde bulunmaktadır. Tahâvî'nin metninde altını çizmediğimiz kısımlar Cessâs'ın metninde yer almamaktadır. Kanaatimize göre Cessâs hadisin konusuyla doğrudan ilgili kısmını nakletmiş, hadisin kalan kısmını taktî' etmiştir. Hadis kaynaklarında mezkûr hadisin Tahâvî'nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir. bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 8; Nesâî, "Kat'us-sârik", 3; İbn Mâce, "Hudûd", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 37/184; Dârimî, "Hudûd", 6.

⁵³⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 8/228.

حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: ثنا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَسْرُورًا، تَبَرَّقَ أَسَارِيرُ وَجْهِهِ، فَقَالَ: «أَلَمْ تَرَيَ أَنَّ مُجَرَّزًا، نَظَرَ آفِنًا إِلَى زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ وَأُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، فَقَالَ: إِنَّ بَعْضَ هَذِهِ الْأَقْدَامِ، مِنْ بَعْضٍ»⁵³¹

Zühri > Urve > Hz. Aişe'den (r.anhâ) , onun şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah (s.a.v.) sevinerek ve yüzünde sevinç parıltıları ile yanıma girdi ve şöyle dedi: “Sen Mücezziz’in, Zeyd b. Harise ile (oğlu) Üsâme b. Zeyd’e bakıp: Bu ayaklar birbirlerindendir, dediğini görmedin mi?”⁵³²

Cessâs davalar ve deliller bölümünde nesebin sübutu konusunda kâifin⁵³³ sözü doğrultusunda hüküm vermenin caiz olmadığını belirtir ve bunu âyet ve hadislerle temellendirmeye çalışır. Cessâs bu konuda karşıt görüş olarak sunulan rivayetlere de yer vererek onları naslara aykırı olmayacak şekilde yorumlamaya çalışır. Muhaliflerin kâifin sözüne itibar edileceğine dair delil getirdiği rivayetlerden biri, Mücezziz isimli kişinin Üsâme b. Zeyd ve Zeyd b. Hârise’nin (r.anhüm) ayaklarına bakması hakkındaki rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda Mücezziz isimli kişinin Üsâme b. Zeyd ve Zeyd b. Hârise’nin (r.anhüm) ayaklarına bakması hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin⁵³⁴ metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵³⁵ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened kısmının tâbiîn tabakasından itibaren aynı devam etmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

⁵³¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/160.

⁵³² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 6/332.

⁵³³ Doğan çocuğun organlarına bakarak nesebini tesbit etme işine kıyâfe, bu işle meşgul olanlara kâif denir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Serhan Tayşi, “Kıyâfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/507.

⁵³⁴ Tahâvî’nin naklettiği iki rivayetin senedi de Zühri’den itibaren aynı olup metin kısımları da aynı mânada birleşmektedir. Burada Cessâs’ın naklettiği metin ile daha fazla aynı lafzı bulunan rivayeti aktarmayı tercih ettik. Cessâs’ın söz konusu bu iki rivayeti cem’ edip manen aktardığını söylemek de mümkündür. Rivayet için bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 4/160.

⁵³⁵ İki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Altı çizili olmayan lafızların ise bir önceki dipnotta bahsettiğimiz üzere Tahâvî’nin aktardığı diğer rivayette bulunduğu görülmektedir. Hadis kaynaklarında bu hadis, çeşitli lafızlarla nakledilmiştir. bk. Buhârî, “Menâkıb”, 22; Müslim, “Radâ”, 38; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 31; Tirmizî, “Velâ”, 5; Nesâî, “Talâk”, 21; İbn Mâce, “Ahkâm”, 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 43/72.

2.2.2.1.3. Metni Benzer Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

فمنها: حديث محمد بن ثابت العبدى عن نافع عن ابن عمر أن رجلا سلم على النبي ﷺ وهو في بعض سكك المدينة، فلم يرد عليه حتى ضرب يديه على الحائط، ومسح بهما وجهه، ثم ضرب ضربة أخرى، فمسح ذراعيه، ثم رد على الرجل السلام، وقال: إنه لم يمنعني أن أرد عليك السلام إلا أنني لم أكن على

طهر⁵³⁶

Bu rivayetlerden biri, Muhammed b. Sâbit el-Abdî'nin Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den (r.anhümâ) naklettiği şu hadistir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine yollarından birinde iken bir sahâbî ona selam verdi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.), eliyle duvara vurarak bununla yüzünü meshedip sonra tekrar elini duvara vurarak bununla da kollarını meshedene kadar bu kişinin selamına karşılık vermedi. İşini bitirdikten sonra ise sahâbînin selamını aldı ve şöyle buyurdu: ‘Senin selamını almamı engelleyen tek şey, tahâret üzere olmayışımı.’”

Şerhu Meâni'l-âsâr:

وَحَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرِ وَسَلِيمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَا: ثنا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ: ثنا نَافِعٌ قَالَ: انْطَلَقْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فِي حَاجَةٍ لِابْنِ عُمَرَ، فَقَضَى حَاجَتَهُ، فَكَانَ مِنْ حَدِيثِهِ يَوْمَئِذٍ أَنَّهُ قَالَ: «مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَكَّةٍ مِنَ السَّكَّكِ، وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ حَتَّى كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السَّكَّةِ، فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ، فَتَيَمَّمَ لَوَجْهِهِ، ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَتَيَمَّمَ لِدِرَاعَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ رَدَّ وَقَالَ: أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ لَسْتُ بِطَاهِرٍ»⁵³⁷

Yahyâ b. Hassân > Muhammed b. Sabit el-Abdî > Nâfi' şöyle dedi: İbn Ömer (r.anhümâ) ile birlikte, bir ihtiyacı dolayısıyla İbn Abbas'ın (r.anhümâ) yanına gittik. İbn Ömer (r.anhümâ) ihtiyacını gördü. O gün konuştukları arasında şunlar da vardı: Bir adam yollardan birisinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanından geçti. Rasûlullah (s.a.v.) o sırada küçük ya da büyük abdestini yapıp çıkmıştı. Adam ona selam verdi. Rasûlullah (s.a.v.) onun selamını almadı. Adam neredeyse sokakta kaybolup gidecekti. Rasûlullah (s.a.v.) ellerini duvara vurup yüzü için teyemmüm yaptı. Bir defa daha

⁵³⁶ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fî'l-fikhi 'l-Hanefî, 1/417.

⁵³⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni 'l-âsâr, 1414, 1/85.

vurup kolları için teyemmüm etti. Sonra selamı alarak şunları ekledi: “Senin selamını almamı engelleyen tek husus, benim abdestsiz oluşum idi.”⁵³⁸

Cessâs teyemmümün yapılış şeklini açıklarken konuyla ilgili çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, İbn Ömer’den (r.anhümâ) muallak senedle naklettiği hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun İbn Ömer’den (r.anhümâ) teyemmümün yapılışı hakkında altı rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin sened kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği sened kısmının örtüştüğü ve metin kısımlarının aynı mânada birleştiği görülmektedir. Rivayeti meşhûr kabul ettiği için tam senedini zikretmeyen Cessâs, kanaatimize göre mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılamaş ve metni manen nakletmiştir. Söz konusu rivayetin hadis kaynaklarında ilgili rivayetin Cessâs’ın naklettiği şekilde değil de; Tahâvî’nin naklettiği rivayete benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵³⁹

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وفي حديث شعبة عن قتادة عن أنس قال: «صليت خلف رسول الله ﷺ وأبي بكر وعمر وعثمان، فكانوا

لا يجهرون بسم الله الرحمن الرحيم»⁵⁴⁰

Şu‘be’nin Katâde’den rivayet ettiği hadiste Enes’in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Rasûlullah’ın (s.a.v.) ve Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın (r.anhüm) arkalarında namaz kıldım. Onlar besmeleyi açıktan okumazlardı.”

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: «صَلَّيْتُ خَلْفَ النَّبِيِّ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ، فَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا مِنْهُمْ يَجْهَرُ بِ

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾»⁵⁴¹

Şu‘be > Katade > Enes b. Malik’i şöyle derken dinledim: Ben Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Ebu Bekir, Ömer ve Osman’ın (r.anhüm) arkasında namaz kıldım. Onlardan hiçbirisinin “Bismillahirrahmanirrahim”i açıktan okuduklarını işitmedim.⁵⁴²

⁵³⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 1/274, 275.

⁵³⁹ bk. Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 122; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/325; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1/331.

⁵⁴⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî*, 1/585.

⁵⁴¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/202.

⁵⁴² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 1/606.

Cessâs kıraatin açıktan yapıldığı namazlarda besmelenin açıktan okunmayacağını temellendirmeye çalıştığı yerde delil olarak birçok rivayet aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın (r.anhüm) namazda besmeleyi açıktan okumadıklarını haber veren muallak senedli rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın besmeleyi açıktan okumadıkları hakkında on iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin sened kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği sened kısmının örtüştüğü ve metin kısmının aynı mânada birleştiği görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. Her iki rivayetin sened kısmında aynı tabakada ortak üç râvinin bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁴³

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

فروى عمرو بن عبيد عن الحسن عن أنس أن النبي ﷺ مازال يقنت في صلاة الغداة إلى أن فارق الدنيا

544

Amr b. Ubeyd, Hasan [el-Basrî] kanalıyla Enes'in (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) dünyadan ayrılincaya kadar sabah namazında kunut yapmaya devam etti."

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ عَبِيدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: «صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمْ يَزَلْ يَقْنُتْ فِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ، حَتَّى فَارَقْتُهُ، وَصَلَّيْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَلَمْ يَزَلْ يَقْنُتْ فِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ، حَتَّى فَارَقْتُهُ»⁵⁴⁵

Amr b. Ubeyd > Hasan > Enes b. Malik'den (r.a.), onun şöyle dediğini rivayet etti: Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte namaz kıldım. Ben ondan ayrılincaya kadar sabah namazında hep kunut yaptım. Ömer b. Hattab (r.a.) ile birlikte de namaz kıldım. Ondan ayrılincaya kadar o da sabah namazında hep kunut yaptı.

⁵⁴³ Hadis kaynaklarında bu hadis farklı lafızlarda rivayet edilmiştir. Hem Cessâs'ın hem Tahâvî'nin naklettiği rivayet metniyle benzer hadisler bulunmaktadır. bk. Müslim, "Salât", 50; Nesâî, "İftitâh", 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 20/219.

⁵⁴⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî*, 1/670.

⁵⁴⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni 'l-âsâr*, 1414, 1/243.

Cessâs vitir dışındaki namazlarda kunut yapılmayacağını ispat bağlamında delil olarak çeşitli rivayetlere yer verir. Bu rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) sabah namazında kunut yapması hakkındaki muallak hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Rasûlullah'ın (s.a.v.) sabah namazında kunut yapması hakkında dokuz rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı mânada birleştiği ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. Cessâs'ın, Hz. Enes'ten (r.a.) gelen ve kendi içinde gruplandığı bu rivayetlerin sırasıyla Tahâvî'nin eserinde bulunması ve her iki rivayetin sened zincirinde üç râvinin ortak olması bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁴⁶

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وقال عمران بن حصين: «ما رأيت النبي ﷺ في السفر إلا ركعتين، وصلى بمكة ركعتين، وقال: أتموا فإننا قوم سفر»⁵⁴⁷.

İmrân b. Husayn (r.a.) şöyle dedi: Rasûlullah'ı yolculuktayken namazları hep iki rekat kılarken gördüm. (Mekke fethinde) Mekke'de namazı iki rekat kıldırdı ve (seferi olmayan Mekke halkına yönelik) sonra şöyle buyurdu: (Siz) namazınızı tamamlayın (dört rekât olarak kılın), çünkü biz seferî bir topluluğuz.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: ثنا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: ثنا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ: أَنَّ فَتًى، سَأَلَ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ، عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي السَّفَرِ فَعَدَلَ إِلَى مَوْضِعِ الْعَوَقَةِ فَقَالَ: إِنَّ هَذَا الْفَتَى، سَأَلَنِي عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي السَّفَرِ فَاحْفَظُوهَا عَنِّي: مَا سَافَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَفَرًا إِلَّا صَلَّى رَكَعَتَيْنِ حَتَّى يَرْجِعَ، وَأَقَامَ بِمَكَّةَ زَمَنَ الْفَتْحِ ثَمَانِ عَشْرَةَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ يَقُولُ: «يَا أَهْلَ مَكَّةَ، قُومُوا فَصَلُّوا رَكَعَتَيْنِ أُخْرَاوَيْنِ، فَإِنَّا قَوْمٌ سَفَرٌ» ثُمَّ غَزَا حُنَيْنًا وَالطَّائِفَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْجِعْرَانَةِ فَأَعْتَمَرَ مِنْهَا

⁵⁴⁶ Hadis kaynaklarında bu hadis farklı lafızlarda rivayet edilmiştir. Hem Cessâs'ın hem Tahâvî'nin naklettiği rivayet metniyle benzer hadisler bulunmaktadır. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/95; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/372; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/287.

⁵⁴⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/93.

فِي ذِي الْقَعْدَةِ ثُمَّ غَزَوْتُ مَعَ أَبِي بَكْرٍ، وَاعْتَمَرْتُ مَعَ عُمَرَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، وَمَعَ عُثْمَانَ صَدْرًا مِنْ إِمَارَتِهِ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ إِنَّ عُثْمَانَ بَعْدَ ذَلِكَ صَلَّى أَرْبَعًا بَيْنِي⁵⁴⁸.

Ebu Nadra'nın rivayet ettiğine göre, genç bir delikanlı İmrân b. Husayn'a, Rasûlullah'ın (s.a.v.) yolculuktaki namazı hakkında soru sordu. İmrân bunun üzerine el-Avka'da bir yere yöneldi. (Orada) dedi ki: Bu genç bana Rasûlullah'ın (s.a.v.) yolculuk halindeki namazı hakkında soru sordu. Şimdi onun yolculuktaki namazını benden iyice belleyin. Rasûlullah (s.a.v.) bir yolculuğa çıktığında (dört rekâtlık farzları) dönünceye kadar hep ikişer rekât olarak kılardı. Mekke fethedildiğinde, Mekke'de onsekiz gün ikamet etti. Kendisi ikişer rekât kılar, namazını bitirdikten sonra da: "Ey Mekke halkı! Siz (selam vermeden) ayağa kalkın ve iki rekât daha kılın. Çünkü bizler seferde olan bir topluluğuz," derdi. Daha sonra Huneyn ve Taif gazvelerine çıktı. Yine namazlarını ikişer rekât olarak kıldı. Ardından Ci'râne'ye döndü. Zilkade ayında oradan umre için ihrama girdi. Sonra Ebu Bekr (r.a.) ile birlikte gazveye çıktım. Ömer (r.a.) ile birlikte umre yaptım. (Dört rekâtlı farzları hep) ikişer rekât olarak kıldı(lar). (Sefer esnasında) Osman (r.a.) ile birlikte bulundum. Halifeliğinin ilk dönemlerinde ikişer rekât olarak kıldı. Daha sonra ise Osman (r.a.) Minâ'da dörder rekât olarak kılmaya başladı.⁵⁴⁹

Cessâs sefer müddeti bir mesafeye yolculuğa çıkanın namazını bölümünde yolcunun namazını kısaltması gerektiğini ifade eder ve mezhebin görüşünü Kur'ân, sünnet, akıl ve icmâ delilleriyle temellendirmeye çalışır. Cessâs'ın delil olarak kullandığı rivayetlerden biri, İmrân b. Husayn'ın (r.a.), Rasûlullah'ın (s.a.v.) seferdeyken namazları iki rekat kıldığına dair rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında bir tane rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı mânada birleştiği ve sened kısmındaki râvinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin metnini taktî' ederek manen nakletmiştir. Hadis kaynaklarında ilgili rivayetin Cessâs'ın naklettiği şekilde değil de, Tahâvî'nin naklettiği rivayete benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/417.

⁵⁴⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 2/591.

⁵⁵⁰ bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/99; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/194.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وفي حديث الزهري عن أبي سلمة عن جابر بن عبد الله: «أن الأسلمي شهد على نفسه أربع شهادات، فسأله

النبي ﷺ بعد ذلك، فقال: أبك جنون؟ قال: لا، قال: أحصنت؟ قال: نعم، فأمر به فرجم⁵⁵¹.

Zühri > Ebû Seleme > Cabir b. Abdullah'ın (r.a.) rivayet ettiği hadiste: Eslemli bir adam (zina ettiğine dair) dört defa kendi aleyhine şahitlik etti. Bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ona “Sen deli misin?” buyurdu. Adam: Hayır, dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Hiç evlendin mi/muhsan mısın?” buyurdu. Adam: Evet, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) emretti ve o kişi recmedildi.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، «أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَسْلَمَ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ، فَتَنَادَاهُ فَحَدَّثَهُ أَنَّهُ زَنَى فَأَعْرَضَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَتَنَحَّى لِشِقِّهِ الَّذِي أَعْرَضَ قَبْلَهُ، فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ زَنَى، وَشَهِدَ عَلَى نَفْسِهِ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ. فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ هَلْ بِكَ جُنُونٌ؟ قَالَ: لَا قَالَ فَهَلْ أَحْصَنْتِ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَأَمَرَ

بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُرْجَمَ بِالْمُصَلَّى فَلَمَّا أَذْلَقَتْهُ الْحِجَارَةُ جَمَزَ حَتَّى أُدْرِكَ بِالْحَرَّةِ فَقُتِلَ بِهَا رَجُلًا⁵⁵²»

Zühri > Ebû Seleme > Cabir b. Abdullah'dan (r.a.) rivayete göre, Eslemlilerden bir adam Rasûlullah (s.a.v.) mescitte iken yanına geldi. Ona seslenerek zina ettiğini söyledi. Rasûlullah (s.a.v.) ondan yüzünü başka tarafa çevirdi. Adam yüzünü döndüğü tarafa geçti ve ona zina ettiğini haber verip kendi aleyhine dört defa şahitlikte bulundu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) onu çağırarak: “Sende bir delilik var mı?” diye sordu. Adam: Hayır, dedi. Allah Rasûlü: “Peki evlendin mi?” diye sordu. Adam: Evet, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) namazgâhta recmedilmesini emretti. Taşlar onun canını yakınca hızla koşmaya başladı. Nihayet el-Harre'de ona yetişildi ve o, taşlanarak orada öldürüldü.⁵⁵³

Cessâs hadler bölümünde zina suçunun ispatı için şahitlerin zina olayına kinâye olmaksızın sârih lafızlarla şahitlik etmelerinin gerektiğini veya zina eden kişinin farklı meclislerde dört kez suçunu itiraf etmesi gerektiğini ifade eder ve meseleyi çeşitli

⁵⁵¹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî, 6/179.

⁵⁵² et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/142.

⁵⁵³ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 5/26, 27.

rivayetlerle temellendirir. İtirafın dört defa yapılması gerektiği hususunda delil olarak kullandığı rivayetlerden biri, Eslemli birinin zina ettiğine dair dört defa ikrârda bulunması hadisidir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Eslemli birinin zina ettiğine dair dört defa ikrârda bulunması hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı mânada birleştiği⁵⁵⁴ ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin metnini taktî' ederek manen nakletmiştir. İki rivayetin senedinin tâbiîn tabakasından itibaren aynı olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

⁵⁵⁴ Hadis kaynaklarında ilgili hadis Cessâs'ın naklettiği hâlde kısa değil; Tahâvî'nin naklettiği hâliyle tahrir edimiştir. bk. Buhârî, “Ahkâm”, 19; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 23; Tirmizî, “Hudûd”, 5.

Tablo 1. Sahâbî Râvisi Aynı Olan Rivayetler

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
1	1/230	1/24	1/252	1/17	1/215	1/133
2	1/243	1/12	1/280	1/23	1/219,220	1/96
3	1/243	1/11	1/283	1/18,19	1/251	1/17
4	1/246	1/13	1/289	1/433	1/280	1/23
5	1/253	1/15	1/475	1/202	1/417	1/85
6	1/253	1/15	1/499	1/150	1/417,418	1/113
7	1/253,254	1/16	1/504	1/211	1/537,538	1/303,304
8	1/277	1/19	1/512	1/187	1/549	1/130
9	1/312	1/41	1/516	1/191	1/575	1/196
10	1/317	1/30	1/537	1/303	1/583	1/198
11	1/392	1/74	1/575,576	1/196	1/585	1/202
12	1/395	1/75	1/581	1/199	1/603	1/223
13	1/395,396	1/74	1/588	1/204	1/604	1/224
14	1/396	1/74	1/611,612	1/232	1/618	1/256
15	1/397	1/73	1/621	1/257	1/619	1/231
16	1/405	1/60	1/623	1/259	1/630	1/264
17	1/405	1/56	1/632	1/266	1/670	1/243
18	1/414	1/111	1/653,654	1/217	2/13	1/439-442
19	1/450,451	1/81	1/657	1/215	2/26	1/434
20	1/456	1/97	1/670	1/244	2/38	1/108
21	1/492	1/147	1/671	1/245	2/93	1/417
22	1/498	1/149	1/715	1/430	2/93	1/416
23	1/499	1/150	1/727	1/353	2/96	1/427,428
24	1/499	1/151	1/728	1/362	2/103	1/160
25	1/500,501	1/153	2/8	1/274,275	2/131	1/365
26	1/504	1/211	2/17,18	1/433	2/178	1/330
27	1/507	1/147	2/25	1/434	2/181	1/332,333
28	1/511	1/188	2/92	1/415	2/199	1/503
29	1/511,512	1/188	2/95	1/422	2/200	1/505,506
30	1/512	1/185	2/103	1/160	2/200	1/502,503
31	1/512	1/185	2/105	1/162	2/212	1/490
32	1/513	1/186	2/106	1/163	2/214	1/497
33	1/515	1/191	2/106	1/161	2/227	4/292
34	1/515	1/190	2/107	1/163	3/64	4/18
35	1/516	1/189,190	2/107	1/161	3/64	4/19
36	1/517,518	1/192	2/136	1/336	4/53	4/133
37	1/522	1/157	2/136	1/119	4/53,54	4/133
38	1/522	1/157	2/137	1/335	4/355	3/253
39	1/522	1/156	2/138	1/282	4/438,439	3/50

Tablo 1. (Devam). Sahâbî Râvisi Aynı Olan Rivayetler

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
40	1/525	1/178	2/179	1/330	5/294	3/67
41	1/526	1/176	2/185	1/325	5/353	3/174
42	1/533	1/399	2/213	1/514	5/354	3/195
43	1/548	1/130	2/347	2/43	5/355	3/192
44	1/552	1/134	2/348	2/42	6/179	3/142
45	1/552	1/134	2/389,390	2/9	6/377,378	3/157
46	1/552,553	1/134,135	2/391	4/372	6/378	3/158
47	1/557	1/136	2/426	2/89	6/378	3/152,153
48	1/560	1/140	2/428	2/88	6/379	3/154
49	1/574,575	1/195	2/484	2/112	6/380	3/154
50	1/575	1/195	3/36	4/72	7/16,17	3/207
51	1/576	1/196	3/46,47	4/30	7/71	3/207
52	1/576,577	1/196,197	3/47	4/34	7/166	3/256
53	1/580,581	1/198	3/100	4/8	7/284	4/205
54	1/586	1/203	3/130	4/60	7/286	4/209
55	1/586	1/200	3/152	4/103	7/329	4/175
56	1/586	1/199	3/166	4/165	8/84	4/144
57	1/587	1/201	3/343	4/120	8/84	4/144
58	1/587	1/199	3/344	4/124	8/86	4/144,145
59	1/599,600	1/224	3/422	4/110	8/225	4/161
60	1/600	1/224	4/29	4/78,79	8/279	4/157
61	1/600,601	1/224	4/376,377	3/82	8/348	3/21
62	1/603	1/222	4/354	3/255	8/522	4/234
63	1/603,604	1/224	4/354	3/255	8/530	4/244
64	1/611	1/235	4/376	3/82	8/530	4/245,246
65	1/617,618	1/255	5/294,296	3/69		
66	1/620	1/256	5/353,354	3/174		
67	1/630	1/261	5/355	3/192		
68	1/631	1/265	5/392	3/174		
69	1/652	1/217	5/420	3/187		
70	1/655	1/217	5/420	3/187		
71	1/670	1/244	5/420,421	3/188		
72	1/672,673	1/246	6/150	3/140		
73	1/674	1/253	6/179	3/143		
74	1/677	1/280	6/184	3/142		
75	1/683	1/207,208	6/187	3/168,169		

Tablo 1. (Devam). Sahâbî Râvisi Aynı Olan Rivayetler

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
76	1/683,684	1/207	6/272,273	3/171		
77	1/696	1/474	6/367	4/220		
78	1/725	1/358	6/377	3/153		
79	1/725	1/361	6/381	3/153		
80	1/727	1/353	7/18	3/208		
81	2/25	1/435	7/54	3/229		
82	2/92	1/421	7/57	3/226		
83	2/95,96	1/415	7/57	3/227		
84	2/105	1/164	7/60	3/240		
85	2/135	1/336	7/155	3/264		
86	2/152	4/347	7/167	3/256		
87	2/154	4/349	7/224,225	4/183		
88	2/155	4/343	7/283	4/204		
89	2/155,156	4/343	7/284	4/207		
90	2/156	4/344	7/287	4/203		
91	2/179	1/331	7/315,316	4/181		
92	2/199	1/503	7/326	4/179		
93	2/199	1/503	7/328	4/176,177		
94	2/212	1/491	7/347	4/177		
95	2/360	2/50	7/353	4/170		
96	2/360	2/51	7/353,354	4/168		
97	2/387	2/4	8/228	4/160		
98	2/387	2/3	8/313	3/33		
99	2/389	2/7	8/521	4/232		
100	2/390	2/20				
101	2/390	4/371				
102	2/391	2/20				
103	2/434	2/98,99				
104	2/460	2/97				
105	2/515	2/160				
106	3/17	4/64				
107	3/38	4/6				
108	3/101	4/11				
109	3/128	4/60				
110	3/150	4/99				
111	3/341	4/120				

Tablo 1. (Devam). Sahâbî Râvisi Aynı Olan Rivayetler

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
112	3/342	4/125				
113	3/347,348	4/121				
114	3/348	4/122				
115	3/417	4/112				
116	3/417	4/107				
117	4/30	4/78				
118	4/353	3/252				
119	4/262	3/11				
120	5/7	3/98				
121	5/420	3/188				
122	6/148	3/138				
123	6/246	3/163				
124	6/258	3/168				
125	6/271,272	3/171				
126	6/291,292	3/170				
127	6/370	4/214				
128	6/378	3/153				
129	6/379	3/152				
130	6/380	3/154				
131	6/381	3/153				
132	7/17	3/207				
133	7/18	3/208				
134	7/18	3/208				
135	7/70	3/246				
136	7/70	3/246				
137	7/71	3/346				
138	7/71,72	3/251				
139	7/232,233	3/95				
140	7/278	4/190				
141	7/283	4/204				
142	7/285	4/206				
143	7/286,287	4/207				
144	7/302,303	2/172				
145	7/328	4/178				
146	7/329,330	4/174				
147	7/330	4/175				

Tablo 1. (Devam). Sahâbî Râvisi Aynı Olan Rivayetler

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
148	7/330	4/175				
149	7/332	4/184				
150	7/332	4/184				
151	7/332	4/184				
152	7/332	4/185				
153	7/335	4/171				
154	7/356	4/169				
155	7/419	3/130				
156	7/470	3/133				
157	8/80	3/191				
158	8/83	4/144				
159	8/262,263	3/107				
160	8/316,317	3/133,114				
161	8/352	3/111				
162	8/521	4/233				
163	8/542	1/492				
164	8/555,556	4/48				

2.2.2.2. Tâbiûn Râvisi Aynı Olan Rivayetler

2.2.2.2.1. Metni Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

فإن أحمد بن يونس قد روى عن أبي بكر بن عياش عن حصين عن مجاهد قال: «صليت خلف ابن عمر،

فلم يرفع يديه إلا في التكبيرة الأولى من الصلاة»⁵⁵⁵

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: ثنا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ:

«صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عُمَرَ فَلَمْ يَكُنْ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِلَّا فِي التَّكْبِيرَةِ الْأُولَى مِنَ الصَّلَاةِ»⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî, 1/605.

⁵⁵⁶ et-Tahâvî, Şerhu Meâni 'l-âsâr, 1414, 1/225.

İbn Ebî Dâvud > Ahmed b. Yûnus > Ebû Bekr b. Ayyâş > Husayn > Mücâhid'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İbn Ömer’in (r.anhümâ) arkasında namaz kıldım. Başlangıç tekbiri dışında ellerini kaldırmadı.”⁵⁵⁷

Rükûda ellerin kaldırılmayacağı başlığında rükûa eğilirken tekbir alınmakla birlikte ellerin kaldırılmayacağını ifade eden Cessâs, mezhebin görüşünü ispatlamak amacıyla çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri İbn Ömer’in ilk tekbir dışında elini kaldırmaması hakkındaki muallak hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda İbn Ömer’in ilk tekbir dışında elini kaldırmaması hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının küçük bir lafız farklılığı⁵⁵⁸ dışında aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. Cessâs’ın naklettiği sened ve metnin, Tahâvî’nin rivayetinin içerisinde aynen yer alması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

وروى شعبة عن الحسن بن عمران عن ابن عبد الرحمن بن أبزي عن أبيه «أنه صلى مع النبي ﷺ فكان لا يتم التكبير.»⁵⁵⁹

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عِمْرَانَ قَالَ: ثنا أَبُو خَيْثَمَةَ قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عِمْرَانَ عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ: «أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَكَانَ لَا يُتِمُّ التَّكْبِيرَ»⁵⁶⁰

Yahyâ b. Hammâd > Şu‘be > Hasen b. İmrân > İbn Abdurrahman b. Ebzâ kanalıyla babası Abdurrahmân b. Ebzâ’dan rivayet ettiğine göre “(babası Abdurrahman) Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte namaz kılmış, fakat Rasûlullah (s.a.v.) tekbiri tamamlamamış.”⁵⁶¹

⁵⁵⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/214.

⁵⁵⁸ Cessâs’ın naklettiği rivayet metni “يَكُنْ” lafzı hariç aynen Tahâvî’nin eserindeki metninde bulunmaktadır. Cessâs’ın Arap diline daha uygun gördüğü için veya metnin anlamını etkilemediği için bu lafzı hazfettiği söylenebilir.

⁵⁵⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/599.

⁵⁶⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/220.

⁵⁶¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 138; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/70.

Cessâs rûkûda ellerin kaldırılmayacağı görüşünü çeşitli rivayetlerle temellendirmeye çalışır. Bu rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) namaz kılarken rûkûda tekbir aldığı anda ellerini kaldırmadığını haber veren muallak hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Rasûlullah'ın (s.a.v.) namazında tekbiri tamamlamadığı hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birebir aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İki rivayetin sened zincirinin Şu'be'den itibaren aynı râvilerden oluşması bu görüşümüzü desteklemektedir.

2.2.2.2.2. Metni Kısmen Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وقال إبراهيم النخعي: «أول من قنت هاهنا في الفجر علي، وكانوا يرون أنه إنما فعل ذلك لأنه كان محارباً،

فكان يدعو على أعدائه في القنوت في الفجر والمغرب». ⁵⁶²

İbrâhim en-Nehaî şöyle söylemiştir: “Sabah namazında kunut yapan ilk kişi Ali'dir. (r.a.) Onlar Ali (r.a.) savaşta olduğu için kunut yaptığı kanaatindeydiler. Çünkü o, sabah ve akşam namazlarında düşmanlarına kunutta beddua ediyordu.”

Şerhu Meâni'l-âsâr:

رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ قَدْ حَدَّثَنَا قَالَ: ثنا يُونُسُ بْنُ عَدِيٍّ قَالَ: ثنا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ مُعِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ لَا يَقْنُتُ فِي الْفَجْرِ، وَأَوَّلُ مَنْ قَنَتَ فِيهَا عَلِيٌّ، وَكَانُوا يَرَوْنَ أَنَّهُ إِنَّمَا فَعَلَ ذَلِكَ لِأَنَّهُ كَانَ مُحَارِبًا» ⁵⁶³

Muğîre > İbrahim dedi ki: Abdullah (b. Mesud) sabah namazında kunut yapmazdı. Bu namazda (bize namaz kıldırırken) kunut yapan ilk kişi Ali'dir.(r.a.) Onunla beraber namaz kılanların görüşüne göre o, bunu savaşta olduğu için yapıyordu.⁵⁶⁴

⁵⁶² el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî, 1/674.

⁵⁶³ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/252.

⁵⁶⁴ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 2/105.

حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: ثنا مُحَرِّزُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثنا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «إِنَّمَا كَانَ عَلِيٌّ يَفْتُ فِيهَا هَاهُنَا لِأَنَّهُ كَانَ مُحَارِبًا، فَكَانَ يَدْعُو عَلَى أَعْدَائِهِ فِي الْقُنُوتِ فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرِبِ»⁵⁶⁵

Muğîre > İbrahim dedi ki: Ali'nin (r.a.) bu namazın burasında kunut yapmasının sebebi savaşta oluşudur. O sabah ve akşam namazlarında kunutta düşmanlarına beddua ederdi.⁵⁶⁶

Vitir dışındaki namazlarda kunut yapılmayacağını ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu bağlamda muhalifler tarafından ileri sürülen bazı rivayetlere de yer verir. Söz konusu rivayetlerden biri, Hz. Ali'nin (r.a.) savaşırken sabah namazlarında kunut yaptığı hakkındaki muallak hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Ali'nin (r.a.) savaşırken sabah namazlarında kunut yaptığı hakkında altı rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, iki tanesinin İbrahim en-Nehaî'den nakledildiği ve metinlerinin Cessâs'ın zikrettiği metin ile örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayetleri doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve iki rivayetin metnini cem' ederek manen nakletmiştir. Hadis kaynaklarında ilgili hadisin, Tahâvî'nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁶⁷

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وقال مجاهد في الإقامة واحدة: «إنه شيء استخفه الأمراء»⁵⁶⁸

Mücâhid kâmetin tekli okunması hakkında şöyle demiştir: “Kâmetin bu şekilde okunuşu, yöneticilerin [yoğunluk sebebiyle işi hızlandırmak amacıyla] yaptıkları bir kısaltmadır.”

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ قَالَ: ثنا فِطْرُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي الْإِقَامَةِ مَرَّةً مَرَّةً إِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ اسْتَخَفَّهُ الْأُمَرَاءُ»⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/252.

⁵⁶⁶ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 2/105.

⁵⁶⁷ İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 7/269.

⁵⁶⁸ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/557.

⁵⁶⁹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/136.

Fatar b. Halife > Mücahid'den, onun, kametin birer birer getirilmesi, sonradan gelen emirlerin işi çabuklaştırmak için yaptıkları bir şeydir, dediğini rivayet etmektedir.

Kametin yapılışı hakkında mezhebin görüşünü temellendirmek amacıyla çeşitli rivayetler aktaran Cessâs'ın zikrettiği rivayetlerden biri de kâmet cümlelerinin tekli okunuşunun yöneticilerin zaman kazanmak için yaptıkları bir uygulama olmasıyla ilgili muallak hadistir. Söz konusu hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda kâmetin tekli okunuşunun yöneticilerin yaptıkları bir uygulama olması hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların⁵⁷⁰ bulunduğu ve sened kısmındaki tâbiî râvilerinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayeti manen nakletmiştir. Hadis kaynaklarında ilgili hadisin, Tahâvî'nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁷¹

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وقال مجاهد: أخرجت إلينا عائشة عساً فقالت: كان النبي ﷺ يغتسل بمثل هذا قال مجاهد: «فحزرتة ثمانية أرطال، تسعة أرطال، عشرة أرطال»⁵⁷².

Mücahid şöyle dedi: Hz. Âişe (r.anhâ) elinde büyük bir bardakla/sürahi yanımıza geldi ve şöyle dedi: 'Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ölçekteki bir kap ile guslederdi.' Mücâhid şöyle dedi: "Tahminimce o ölçek (sürahi) sekiz, dokuz veya on rıtla denkti."

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ شُجَاعٍ، وَسَلِيمَانُ بْنُ بَكَّارٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ الرَّمَادِيُّ، قَالُوا: ثنا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ مُوسَى الْجُهَنِيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى عَائِشَةَ، فَاسْتَسْقَى بَعْضُنَا فَأَتَى بِعُسٍّ، قَالَتْ عَائِشَةُ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَغْتَسِلُ بِمِثْلِ هَذَا «قَالَ مُجَاهِدٌ فَحَزَرْتُهُ فِيمَا أَحْزُرُ، ثَمَانِيَةَ أَرْطَالٍ، تِسْعَةَ أَرْطَالٍ، عَشْرَةَ أَرْطَالٍ»⁵⁷³.

⁵⁷⁰ Her iki rivayet metninde altı çizili lafızlar aynıdır. Altı çizili olmayan lafızlar ise birbirinin müradifidir.

⁵⁷¹ bk. es-San'ânî, *el-Musannef*, 2/167.

⁵⁷² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî*, 2/361.

⁵⁷³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni 'l-âsâr*, 1414, 2/48.

Mûsâ el-Cühenî'den, o Mücahid'den, onun şöyle dediğini rivayet etti: Biz Âişe (r.anhâ)'nın huzuruna girdik. Bizden birimiz su istedi, ona büyükçe bir çömlek getirildi. Âişe (r.anhâ): "Peygamber (s.a.v.) bu kabı dolduracak kadar su ile yıkanırды" dedi. Mücahid dedi ki: "Ben onu, sekiz rıtl, dokuz rıtl, on rıtl gelir diye tahmin ettim."⁵⁷⁴

Cessâs zekât bölümünün fıtır sadakası başlığında sâ'ın şer'î ölçüsünün tespiti hususunda çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, yalnızca tâbiî râvisini zikrederek naklettiği Hz. Âişe'nin (r.anhâ), Rasûlullah'ın (s.a.v.) yıkandığı kabın ölçüsü hakkında bilgi verdiği hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında on bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁵⁷⁵ ve sened kısmındaki tâbiî râvisinin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır. İlgili hadisin kaynaklarda Cessâs'ın naklettiği şekilde değil de, Tahâvî'nin naklettiğine benzer şekilde tahrir edilmiş olması bu görüşümüzü desteklemektedir.⁵⁷⁶

2.2.2.2.3. Metni Benzer Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وقال الشعبي: «في الدجاجة سبعون دلوًا».⁵⁷⁷

Şa'bî şöyle demiştir: "(Kuyuya düşen) tavuk için yetmiş kova (su çıkarılır)."⁵⁷⁸

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁵⁷⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 3/361.

⁵⁷⁵ Cessâs'ın naklettiği rivayette altı çizili yerler, Tahâvî'nin zikrettiği metinde aynen bulunmaktadır. Tahâvî'nin metninde altını çizmediğimiz فَاَسْتَسْقَى بَعْضُنَا فَأَتَى بِغَيْسٍ lafızları, Cessâs'ın metninde أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةَ عَسًا lafızlarına karşılık gelmektedir. Kanaatimize göre bu farklılık Cessâs'ın metni taktî' ederek manen nakletmesinden kaynaklanmaktadır.

⁵⁷⁶ bk. Nesâî, "Tahâret", 144; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/292.

⁵⁷⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/267.

⁵⁷⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/149.

وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا هُذُّ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ: ثنا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ النَّخَعِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَبْرَةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: سَأَلْنَاهُ عَنِ الدَّجَاةِ تَقَعُ فِي الْبُئْرِ فَتَمُوتُ فِيهَا، قَالَ: «يُنَزَّحُ مِنْهَا سَبْعُونَ دَلْوًا»⁵⁷⁹

Abdullah b. Sebre el-Hemdânî'den, o Şa'bî'den rivayet etmiş ve demiştir ki: Biz ona, kuyuya düşüp de kuyunun içinde ölen tavuğun durumunu sorduk. Şa'bî: O kuyudan yetmiş kova su çekilir, dedi.

Cessâs, içerisinde serçe ve benzeri hayvanların ölmesi durumunda kuyunun temizlenmesi için çekilecek su miktarı konusunu işlerken meseleyi hükme bağlamak amacıyla çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, kuyuya düşen tavuk hakkında yalnızca tâbiî râvisini zikrettiği muallak bir hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda kuyuya düşüp ölen tavuk hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, birinin sened kısmının örtüştüğü ve metin kısmının aynı mânada birleştiği görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî'den alıntılanmış ve rivayeti manen nakletmiştir.

2.2.2.3. Diğer Tabakalarında Ortak Râvisi Bulunan Rivayetler

2.2.2.3.1. Metni Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

قال سفيان الثوري عن المغيرة: قلت لإبراهيم: حديث وائل بن حجر، أنه رأى النبي ﷺ يرفع يديه إذا ركب، وإذا رفع رأسه من الركوع؟ فقال: إن كان وائل بن حجر رآه مرة يفعل ذلك، فقد رآه عبد الله خمسين مرة لا يفعل ذلك⁵⁸⁰.

Süfyân es-Sevrî Muğîre'den naklen şöyle demiştir: “İbrâhim (en-Nehaî)'ye Vâil b. Hucr'un (r.a.), Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rükûa eğilirken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırdığını gördüğü yönündeki rivayeti hakkında sordum.” Bunun üzerine İbrâhim şöyle dedi: “Eğer Vâil b. Hucr (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) böyle yaptığı

⁵⁷⁹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/17.

⁵⁸⁰ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî, 1/600.

bir defa gördü ise Abdullah (b. Mes'ûd) böyle yapmadığını (ellerini kaldırmadığını) elli defa görmüştür.”

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: ثنا مُؤَمِّلٌ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: قُلْتُ لِإِبْرَاهِيمَ: حَدِيثُ وَائِلٍ «أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ، يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ، وَإِذَا رَكَعَ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ؟» فَقَالَ: إِنْ كَانَ وَائِلٌ رَأَى مَرَّةً يَفْعَلُ ذَلِكَ، فَقَدْ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ خَمْسِينَ مَرَّةً، لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ⁵⁸¹.

Süfyân es-Sevrî Muğîre'den naklen şöyle demiştir: “İbrâhim (en-Nehaî)’ye Vâil b. Hucr’un (r.a.), Hz. Peygamber’i (s.a.v.) namaza başlarken, rükûa eğilirken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırdığını gördüğü yönündeki rivayeti hakkında sordum.” Bunun üzerine İbrâhim şöyle dedi: “Eğer Vâil b. Hucr (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) böyle yaptığını bir defa gördü ise Abdullah (b. Mes'ûd) böyle yapmadığını (ellerini kaldırmadığını) elli defa görmüştür.”

Namazda rükûa eğilirken tekbir alınacağını ancak bu esnada ellerin kaldırılmayacağını ifade eden Cessâs, mezhebin görüşünü çeşitli rivayetler aktararak ispatlamaya çalışır. Bu rivayetlerden biri, muhalifler tarafından delil olarak kullanılan Vâil b. Hucr’un (r.a.), Hz. Peygamber’i (s.a.v.) rükûa eğilirken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırırken gördüğüne dair rivayetin tâbîi tarafından yapılan yorumuyla ilgili muallak rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda mezkûr konu hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının küçük bir farklılıkla⁵⁸² birlikte aynı olduğu ve sened kısmındaki râvilerin örtüştüğü görülmektedir. Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti doğrudan Tahâvî’den alıntılamış ve rivayetin tam senedini nakletme ihtiyacı duymamıştır.

2.2.2.4. Genel Değerlendirme

Cessâs’ın eserinde naklettiği muallak rivayetlerin sened kısımlarının, Tahâvî’nin Şerhu Meâni'l-âsâr’ında aynen bulunduğu ve metin kısımlarının da aynı

⁵⁸¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/224.

⁵⁸² Cessâs’ın naklettiği metin, Tahâvî’nin naklinde aynen bulunmaktadır. Tahâvî’nin naklettiği rivayette bulunan إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ lafızlar, Cessâs’ın rivayetinde bulunmamaktadır. Cessâs aynı başlık altında iftitâh tekbirinde ellerin kaldırılacağına dair rivayetler nakletmiştir. Bu bağlamda onun mezkûr rivayette konusuyla doğrudan ilgili kısımları naklettiğini söylemek mümkündür.

lafızlarla veya benzer lafızlarla yer aldığı görülmektedir. Hadis kaynaklarında bakıldığında söz konusu rivayetlerin ekseriyetle Tahâvî'nin naklettiği şekilde tahrir edildiği müşahade edilmiştir. Bu durumun sebebi Cessâs'ın naklettiği muallak rivayetleri kimi zaman taktî' etmesi ve çoğunlukla mânen nakletmesi olabilir.

Tablo 2. Tâbiûn/Diğer Tabakasında Ortak Râvisi Bulunan Rivayetler

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
1	1/599	1/220	1/557	1/136	1/267	1/17
2	1/604	1/225	1/585	1/202	1/632	1/266
3	1/627	1/257	1/674	1/252	2/95	1/425
4	1/673	1/250	2/224	1/485	2/361	2/51,52
5	1/673,674	1/251	2/361	2/48		
6	6/40	3/202	3/151	4/102		
7	8/86	4/148				
8	1/254 (D)	1/16				
9	1/618 (D)	1/256				
10	1/600(D)	1/224				

2.2.3. Cessâs'ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî'deki Rivayetlerle Benzerliği

Bu başlık altında Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de senedini tam olarak aktardığı rivayetler ile Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ındaki benzer rivayetler zikredilecektir.

2.2.3.1. Metni Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا عبد الباقي بن قانع قال: حدثنا محمد بن شاذان الجوهري قال: حدثنا معلى بن منصور قال: حدثنا ابن لهيعة عن بكير بن الأشج أن أبا السائب مولى هشام بن زهرة حدثه أنه سمع أبا هريرة يقول: قال رسول الله ﷺ: « لا يغتسل أحدكم في الماء الدائم وهو جنب ».⁵⁸³

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁵⁸³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî l-fikhi'l-Hanefî*, 1/231.

حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشَجِّ حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا السَّائِبِ مَوْلَى هِشَامِ بْنِ زُهْرَةَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَغْتَسِلُ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ». فَقَالَ: كَيْفَ يَفْعَلُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ فَقَالَ: يَتَنَاوَلُهُ تَنَاوُلًا.⁵⁸⁴

Bukeyr b. el-Eşec > Hişâm b. Zühre'nin mevlâsı Ebû Sâib, o Ebû Hüreyre'yi (r.a.) şöyle derken işitmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sizden biri cünüp iken durgun suda gusletmesin. Ebu’s-Saib ona: Peki nasıl yapar Ebû Hüreyre? deyince, Ebû Hüreyre: Onu avuçlayarak alır, dedi.”.⁵⁸⁵

Kullanılmış suyla abdest almanın hükmünü işleyen Cessâs, bu suyla abdest almanın caiz olmadığına delil olarak çeşitli rivayetler nakleder. Bu rivayetlerden biri, hocası Abdülbâki b. Kâni‘den naklettiği cünüpken durgun suda gusletmemek hakkındaki hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda cünüpken durgun suyun içinde gusletmemesiyle ilgili on rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metnin birtakım lafız farklılığıyla⁵⁸⁶ birlikte aynı olduğu ve isnad zincirinde üç râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Bukeyr b. el-Eşec'de birleşmektedir. Her iki rivayet de Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حَدَّثَنَا دَعْلَجُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَعْقُوبَ الْقَاضِي قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عِيسَى بْنِ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ الْحَصِينِ الْحَبْرَانِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْبِقَالِ -وَهُوَ سَعِيدُ بْنُ الْمَرْزَبَانِ- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ اِكْتَحَلَ فُلْيُوتَرٍ، وَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ، وَمَنْ لَا، فَلَا حَرَجَ، وَمَنْ اسْتَجَمَرَ فُلْيُوتَرٍ، وَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ، وَمَنْ لَا: فَلَا حَرَجَ»⁵⁸⁷.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁵⁸⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/14.

⁵⁸⁵ Buhârî, “Vudû”, 68; Müslim, “Tahâret”, 95, 96; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 36.

⁵⁸⁶ Tahâvî'nin naklettiği metinde yer alan “يَتَنَاوَلُهُ تَنَاوُلًا” lafızları Cessâs'ın naklettiği metinde bulunmamaktadır.

⁵⁸⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/351.

يُونُسُ، قَدْ حَدَّثَنَا، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ يُونُسَ، قَالَ: ثنا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ حُصَيْنِ الْحُبْرَانِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ اِكْتَحَلَ، فَلْيُوتِرْ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ، وَمَنْ لَا، فَلَا حَرَجَ وَمَنْ اسْتَجَمَرَ، فَلْيُوتِرْ، مَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَحْسَنَ، وَمَنْ تَخَلَّلَ فَلْيَلْفِظْ وَمَنْ لَاكَ بِلِسَانِهِ فَلْيَبْتَلَعْ، مَنْ فَعَلَ هَذَا فَقَدْ أَحْسَنَ، وَمَنْ لَا، فَلَا حَرَجَ، وَمَنْ أَتَى الْغَائِطَ فَلْيَسْتَتِرْ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ إِلَّا كَثِيرًا يَجْمَعُهُ، فَلْيَسْتَتِرْ بِهِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَتَلَاَعَبُ بِمَقَاعِدِ بَنِي آدَمَ»⁵⁸⁸

Îsâ b. Yûnus > Sevr b. Yezîd > Husayn el-Hubrânî > Ebû Saîd > Ebû Hüreyre'den (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kim sürme çekerse, tek sayıda çeksin. Bu şekilde yapan güzel bir iş yapmış olur; böyle yapmayan kimseye de bir günah yoktur. Kim tuvaletten sonra temizlenirken taş kullanırsa, tek sayıda kullansın. Böyle yapan güzel bir iş yapmış olur. Yemekten sonra dişlerinin arasını temizleyen, kırıntıları dışarı çıkarsın. Dili(nin yardımı) ile çiğneyen, çiğnediğini yutsun. Böyle yapan güzel bir iş olur, yapmayan için de bir vebal yoktur. Kim tuvalete giderse, örtünmeye dikkat etsin. Şayet üst üste yığacağı kumdan başka bir şey bulamazsa, en azından onunla kendisini saklasın. Çünkü şüphesiz şeytan Ademoğlunun oturakları ile oynar.”⁵⁸⁹

İstincâ ve hades konusunu işlerken istincâda belirli bir sayının şart olmadığını ifade eden Cessâs, görüşünü destekleyici çeşitli rivayetler nakleder. Bu rivayetlerden biri, Da'lec b. Ahmed'den naklettiği temizlenirken tek sayıda taş kullanılmasıyla ilgili rivayettir. Söz konusu rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında sekiz rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metnin bir farklılıkla⁵⁹⁰ birlikte örtüştüğü ve sened kısımlarında beş râvinin aynı olduğu görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedi ile Tahâvî'nin naklettiği rivayetin senedi Îsâ b. Yûnus'da birleşmektedir. Her iki rivayette Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

⁵⁸⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/121, 122.

⁵⁸⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 1/374, 375; Hadisin tahriri için bk. Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 19; İbn Mâce, “Tahâret”, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/432.

⁵⁹⁰ Tahâvî'nin rivayeti Cessâs'ın rivayetine göre daha uzundur. Cessâs'ın naklettiği rivayetin metni tek sayıda sürme çekmek ve temizlenirken tek sayıda taş kullanmak konuları bulunmakta, Tahâvî'nin rivayetin metninde bu konularla birlikte farklı konular da bulunmaktadır.

حدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود قال: حدثنا موسى بن إسماعيل وداود بن شبيب قالا: حدثنا حماد بن سلمة عن أيوب عن نافع عن ابن عمر أن بلالاً أذن قبل طلوع الفجر، فأمره النبي ﷺ أن يرجع فينادي: ألا إن العبد نام. «زاد موسى في حديثه: فرجع فنَادَى: «ألا إن العبد نام.»»⁵⁹¹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ قَالَ: ثنا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ «أَنَّ بِلَالَ أَذَّنَ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَرْجِعَ فَنَادَى: أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ فَارْجِعْ فَنَادَى أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ»⁵⁹²

Mûsâ b. İsmâil > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > Nâfi‘ kanalıyla İbn Ömer’den (r.a.) rivayet ettiğine göre; “Bilâl (r.a.) sabah ezanını fecr-i sâdıktan önce okuyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) ona tekrar (ezan okuduğu yere) dönerek ‘Haberiniz olsun, kul uyudu.’ şeklinde insanlara seslenmesini emretmiştir.” Mûsâ hadisinde şu ziyâdeyi yapmıştır: “[Hz. Peygamber’in (s.a.v.) emri üzerine] Bilâl (r.a.) geri döndü ve ‘Haberiniz olsun, kul uyumuştur.’ diye insanlara seslendi.”⁵⁹³

Cessâs vakit girmeden ezan okunmayacağını delillendirmek üzere çeşitli rivayetler zikreder. Bu rivayetlerden biri, Bilâl’in (r.a.) fecr-i sâdıktan önce ezan okunması üzerine Rasûlullah’ın (s.a.v.) onu uyardığını haber veren merfû hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda Bilâl’in (r.a.) fecr-i sâdıktan önce ezan okuması ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) onu uyarması hakkında üç rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının birtakım lafız farklılıklarıyla⁵⁹⁴ birlikte aynı olduğu ve sened kısmında beş râvinin aynı tabakada bulunduğu görülmektedir. Cessâs’ın naklettiği rivayetin senedi ile Tahâvî’nin naklettiği rivayetin senedi Mûsâ b. İsmâil’de birleşmektedir. Her iki rivayette İbn Ömer’den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

⁵⁹¹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî, 1/558, 559.

⁵⁹² et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 1/139.

⁵⁹³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 41; Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, 1/566.

⁵⁹⁴ Cessâs’ın naklettiği metinde bulunan “زاد موسى في حديثه” lafızları, Tahâvî’nin naklinde bulunmamaktadır. Tahâvî’nin rivayetinde yer alan “قَدْ” lafzı ise Cessâs’ın naklinde bulunmamaktadır.

حدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود قال: حدثنا أحمد بن إبراهيم قال: حدثني محمد بن كثير يعني الصنعاني عن الاوزاعي عن ابن عجلان عن سعيد بن أبي سعيد عن أبيه عن أبي هريرة عن النبي ﷺ قال: «إذا وطئ أحدكم الأذى بخفيه، فطهورهما التراب»⁵⁹⁵.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: ثنا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِذَا وَطِئَ أَحَدُكُمْ الْأَذَى بِخَفِيهِ أَوْ بِنَعْلِهِ، فَطَهَرُوهُمَا التُّرَابَ⁵⁹⁶.

Muhammed b. Kesîr es-San'ânî > Evzâî > İbn Aclân > Saîd b. Ebû Saîd > babası > Ebû Hüreyre (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sizden biri ayakkabılarıyla veya mestleriyle necasete basarsa toprak onları temizler.”⁵⁹⁷

Cessâs namazın şartlarından necâsetten tahâret konusunu işlerken ayakkabı ve elbisedeki necasetin giderilmesi hususunda ayakkabıya bulaşan hayvan pisliği veya kuru meninin ovalamak suretiyle temizlenebileceğini; meninin yaş olması durumunda ise temizliğinin ancak yıkama yoluyla gerçekleşeceğini ifade eder. Cessâs elbisedeki yaş meninin de aynı şekilde ancak yıkanarak temizlenebileceğini belirtir ve delil olarak çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, ayakkabıya bulaşan necasetin toprağa sürtünmesiyle temizlendiğine dair hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda ayakkabıdaki necaseti toprağın temizleyeceği hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının bir lafız farklılığıyla⁵⁹⁸ birlikte aynı olduğu ve sened kısmında altı râvinin aynı tabakada bulunduğu görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedi ile Tahâvî'nin naklettiği rivayetin senedi Muhammed b. Kesîr'de birleşmektedir. Her iki rivayette Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

⁵⁹⁵ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 2/47.

⁵⁹⁶ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/51.

⁵⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 140.

⁵⁹⁸ Tahâvî'nin naklettiği metninde bulunan “أَوْ بِنَعْلِهِ” lafzı Cessâs'ın naklettiği metinde bulunmamaktadır.

حدثنا دعلج قال: حدثنا محمد بن عبد الله بن سليمان الحضرمي قال: حدثنا عبيد الله بن معاذ قال: حدثنا أبي قال: حدثنا شعبة عن يعلى بن عطاء عن علي البارقي الأزدي، عن ابن عمر، سمعت يحدث عن رسول الله ص أنه قال: «صلاة الليل والنهار مثنى مثنى»⁵⁹⁹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: ثنا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْبَارِقِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: وَأَرَاهُ قَدْ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «صَلَاةُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مَثْنَى مَثْنَى»⁶⁰⁰

Şu'be > Ya'lâ b. Atâ > Ali el-Bârıkî el-Ezdî > İbn Ömer (r.a.), Rasûllullâh'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: Gece ve gündüz namazları ikişer ikişerdir.⁶⁰¹

Namaz bölümünde kişinin geceleri dilediği kadar namaz kılabilceğini ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu bağlamda zikrettiği rivayetlerden biri, “iki rekatta bir oturarak kılmak” olarak yorumladığı gece ve gündüz kılınan nafile namazın ikişer rekat olduğunu bildiren hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda gece ve gündüz kılınan nafile namazın ikişer rekat olması hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının aynı olduğu ve sened kısmında dört râvinin aynı tabakada bulunduğu görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedi ile Tahâvî'nin naklettiği rivayetin senedi Şu'be'de birleşmektedir. Her iki rivayette İbn Ömer'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 6.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وحدثنا عبد الباقي قال: حدثنا حامد بن محمد قال: حدثنا شريح قال: حدثنا يزيد بن هارون قال: أخبرنا ابن أبي ذئب عن ابن شهاب عن أبي سلمة عن جابر عن النبي ﷺ قال: من أَمَرَ عَمْرَى، فَهِيَ لَهُ وَلِعَقْبِهِ بَتَاتًا، لَا يَجُوزُ لِلْمَعْطِيِّ فِيهَا شَرْطٌ وَلَا مَثْنَوِيَّةٌ⁶⁰².

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁵⁹⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 2/140.

⁶⁰⁰ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/334.

⁶⁰¹ Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 12; Tirmizî, “Sefer”, 28; İbn Mâce, “İkamet”, 172; Nesâî, “Kıyâmu'l-leyl”, 26; İmam Mâlik, “Salâtu'l-leyl”, 7; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 8/410.

⁶⁰² el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 4/35.

حَدَّثَنَا رَبِيعُ الْمُؤَدَّنُ، قَالَ: ثنا أَسَدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَعْمَرَ عُمَرَى فَهِيَ لَهُ وَلِعَقِبِهِ بَتَّةً لَا يَجُوزُ لِلْمُعْطَى فِيهَا شَرْطٌ وَلَا ثَنِيًا⁶⁰³

İbn Ebi Zi'b > Zühri > Ebû Seleme > Cabir b. Abdullah (r.a.) şöyle rivayet etti: Rasûlullah (s.a.v.): “Her kime umrâ yoluyla mal verilecek olursa bu mal onun ve onun soyuna aittir. Umrâyı veren kişinin o umrâ hakkında herhangi bir şart koşması ve bir istisnada bulunması caiz değildir.” diye hüküm vermiştir.⁶⁰⁴

Cessâs hibe bölümünde umrâ⁶⁰⁵ olarak verilen malın, artık o kimsenin malı olduğunu ifade eder. Bu bağlamda umrâ yapan kişinin, verdiği malın geri dönmesine dair koştuğu herhangi bir şartın geçersiz olduğunu belirten Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirmeye çalışır. Bu rivayetlerden biri, umrânın verilen kimseye ait olduğu ve umrâda herhangi bir şartın veya istisnanın câiz olmadığı hakkındaki hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda umrânın verilen kimseye ait olduğu ve umrâda herhangi bir şartın veya istisnanın câiz olmadığı hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının birtakım lafız farklılıklarıyla birlikte aynı olduğu⁶⁰⁶ ve sened kısmında dört râvinin örtüştüğü müşahade edilmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedi ile Tahâvî'nin naklettiği rivayetin senedi İbn Ebû Zi'b'de birleşmektedir. Her iki rivayette Cabir b. Abdullah'dan (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 7.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

فحدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود قال: حدثنا مسلم بن إبراهيم وموسى بن إسماعيل قالوا: حدثنا حماد بن سلمة عن قتادة عن الحسن عن سمرة عن النبي قال: «من ملك ذا رحم محرم: فهو حر.»⁶⁰⁷

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁶⁰³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/94.

⁶⁰⁴ Müslim, “Hibât”, 24-27; Nesâî, “Umrâ”, 3; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/287.

⁶⁰⁵ Umrâ, bağışlayanın veya bağışta bulunan kişinin hayatta olması kaydıyla yapılan bağış anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bk. Hacı Mehmet Günay, “Rukbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/218, 219.

⁶⁰⁶ İki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Cessâs'ın naklettiği metinde بتأتاً ve مثنوية lafızları Tahâvî'nin naklettiği metinde sırasıyla بَتَّةً ve ثَنِيًا lafızlarına karşılık gelmektedir. Tahâvî'nin metninde bulunan قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ifadesi ise Cessâs'ın naklettiği metinde bulunmamaktadır.

⁶⁰⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 8/424.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَصْبَهَانِيُّ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَجَّاجِ، وَعَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ غِيَاثٍ، قَالَا: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ مَلَكَ ذَا رَحِمٍ مَحْرَمٍ فَهُوَ حُرٌّ»

608

Hammâd b Seleme > Katâde > Hasen > Semüre şöyle rivayet etti: Rasûlullah (s.a.v.): “Kim mahrem bir akrabasına köle olarak sahip olursa o kişi hürdür.” buyurdu.⁶⁰⁹

Cessâs velâ bölümünde bir kimsenin mahrem akrabasına köle olarak sahip olması durumunda, o kişinin hür olacağını ifade eder. Konuyu rivayetler ekseninde işleyen Cessâs’ın delil olarak kullandığı rivayetlerden biri, Muhammed b. Bekr’den naklettiği hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda kişinin mahrem akrabasına köle olarak sahip olması hâlinde o kişinin hür olacağını ifade eden dokuz rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metnin aynı olduğu ve isnad zincirinde dört râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs’ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî’nin kullandığı rivayetin senedi Hammâd b Seleme’de birleşmektedir. Her iki rivayette Semüre’den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 8.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

حدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود السجستاني قال: حدثنا مسدد قال: حدثنا يحيى بن سعيد القطان عن ابن أبي ذئب قال: حدثني صالح مولى التوأمة عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: «من صلى على جنازة في المسجد: فلا شيء له»⁶¹⁰

Şerhu Meâni’l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثنا يَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي ذَيْبٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ صَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ فِي مَسْجِدٍ فَلَا شَيْءَ لَهُ»⁶¹¹

İbn Ebi Zi’b > Salih > Ebû Hüreyre (r.a.), Hz. Peygamber’den (s.a.v.), onun şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Mescitte cenaze namazını kılanın lehine hiçbir şey yoktur.”⁶¹²

⁶⁰⁸ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 3/109.

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, “İtk”, 7; Tirmizî, “Ahkâm”, 28; İbn Mâce, “İtk”, 5.

⁶¹⁰ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî, 8/541.

⁶¹¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 1/492.

⁶¹² Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 54; İbn Mâce, “Cenâiz”, 29.

Dinde yapılması mekruh görülen fiiller bölümünde mescidde cenaze namazı kılmanın mekruh olduğunu belirten Cessâs, konuyu çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Muhammed b. Bekr'den aldığı mescidde cenaze namazı kılmanın ecir olarak bir şey almayacağını ifade eden hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda mescidde cenaze namazı kılmanın ecir olarak bir şey almayacağı hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin⁶¹³ metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metnin aynı olduğu ve isnad zincirinde üç râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi İbn Ebi Zi'b'de birleşmektedir. Her iki rivayette Ebû Hüreyre'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

2.2.3.2. Metni Kısmen Aynı Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

فأما حديث ابن عباس ، فأخبرناه عبد الباقي بن قانع في الإجازة قال: حدثنا الحسين بن إسحاق قال: حدثنا محمد مصفى قال: حدثنا عمر بن سعيد عن ابن لهيعة عن قيس بن الحجاج عن حنش، عن ابن عباس عن ابن مسعود أنه خرج مع رسول الله ﷺ ليلة الجفن، فقال له رسول الله ﷺ: «أعطاك ماء يا ابن مسعود؟ قال: معي نبيذ في إداوة. قال رسول الله ﷺ: «صب علي منه»، فتوضأ رسول الله ﷺ وقال: «هو شراب،

وطهور»⁶¹⁴

İbn Abbas'ın (r.a.) naklettiği hadis: Abdülbâkî b. Kânî', Hüseyin b. İshâk > Muhammed b. Musaffâ > Ömer b. Saîd > İbn Lehî'a > Kays b. Haccâc > Haneş > İbn Abbas (r.a.) > İbn Mes'ûd (r.a.) senediyle bize şu hadisi nakletmiştir: İbn Mes'ûd, cin gecesi Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte çıkmıştı. Rasûlullah'ın (s.a.v.) “İbn Mes'ûd! Yanında su var mı?” sorusuna o, “Yanımdaki matarada nebîz var.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “Dök!” buyurarak nebîz ile abdest aldı. Ardından “(Bu nebîz) hem bir içecek hem de tertemiz bir sudur.” buyurdu.⁶¹⁵

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁶¹³ Tahâvî aynı metnin iki farklı senedini tahvîl hâ'sı ile belirtmiştir. Her iki senedin ortak râvisi İbn Ebi Zi'b'dir. Tahvîl hâ'sı hakkında detaylı bilgi için bk. Emin Aşıkutlu, “Tahvîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/440.

⁶¹⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/202.

⁶¹⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 37; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/128; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/323.

حَدَّثَنَا رَبِيعُ الْمُؤَدَّنُ قَالَ: ثنا أُسَدٌ قَالَ: ثنا ابْنُ لَهَيْعَةَ قَالَ: ثنا قَيْسُ بْنُ الْحَبَّاجِ، عَنْ حَنْشِ الصَّنَعَانِيِّ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ الْجِنِّ، فَسَأَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمَعَكَ يَا ابْنَ مَسْعُودٍ مَاءٌ؟ قَالَ: مَعِيَ نَبِيذٌ فِي إِدَاوَتِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَصِيبْ عَلَيَّ «فَتَوَضَّأَ بِهِ، وَقَالَ: «شَرَابٌ وَطَهُورٌ».⁶¹⁶

Rebîu'l-Müezzin > Esed > İbn Lehî'a > Kays b. Haccâc > Haneş > İbn Abbas'dan (r.a.) rivayet ettiğine göre, İbn Mesud, cin gecesi Rasûlullah (s.a.v.) ile çıkmıştı. Rasûlullah (s.a.v.) ona: “Ey İbn Mesud! Yanında su var mı?” diye sordu. İbn Mesud: Yanımdaki matarada nebiz var, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “Dök” dedi ve o nebiz ile abdest aldı, sonra da: “(Bu nebiz) hem bir içecektir, hem de kendisi ile abdest alınarak temizlenen bir sudur,” buyurdu.⁶¹⁷

Cessâs, hurma nebîzi ile abdest almanın caiz olduğu görüşüne sahip olan Ebû Hanife'nin, bu görüşüne dayanak olarak kullandığı rivayeti zikreder ve rivayetin Abdullah b. Mes'ûd'dan dört isnad ile nakledildiğini ifade eder. Cessâs bu haberlerin sened ve metinlerini de tek tek aktarır. Dört isnaddan biri olan İbn Abbâs'ın naklettiği hadisi, hocası Abdülbâkî b. Kânî''den alan Cessâs, aynı hadisin benzerinin de farklı bir isnad⁶¹⁸ ile mevcut olduğunu belirtir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda hurma nebîziyle abdest alma hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metni ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶¹⁹ ve sened kısımlarında beş râvinin örtüştüğü görülmektedir. Cessâs'ın naklettiği rivayetin senedi ile Tahâvî'nin naklettiği rivayetin senedi İbn Lehî'a'dan itibaren aynı râvilerden oluşmaktadır. Her iki rivayette İbn Mes'ûd'dan (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

⁶¹⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/94.

⁶¹⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 1/300.

⁶¹⁸ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, Ahmed b. Rişdeyn el-Mısrî > Yahyâ b. Bükeyr > İbn Ebî Lehî'a isnadıyla yukarıdaki hadisin benzerini nakletmiştir. Cessâs'ın metnini vermeksizin senedini zikrettiği bu hadisin senedi de İbn Lehî'a'dan itibaren aynı devam etmektedir. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/202, 203.

⁶¹⁹ İki rivayette altı çizili lafızlar birebir aynıdır. Altı çizili olmayan lafızlar ise aynı anlama sahiptir.

حدثنا عبد الباقي بن قانع قال: حدثنا أبو ميسرة محمد بن الحسن [...] قال: حدثنا محمد بن ثعلبة قال: حدثنا ابن سواء عن سعيد بن أبي عروبة عن معمر عن الزهري عن عبد الرحمن بن جرهد عن أبيه أن الرسول صلى الله عليه وسلم مر به وهو كاشف عن فخذه، فقال: «غطها، فإن الفخذ من العورة».⁶²⁰

Abdûlbâki b. Kâni' > Ebû Meysere Muhammed b. Hasan > Muhammed b. Sa'lebe > İbn Sevâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Ma'mer > Zührî > Abdurrahman b. Cerhed > babası isnadıyla naklettiği şu hadistir: “Cerhed’in uyluğu açık vaziyetteyken Hz. Peygamber (s.a.v.) onun yanına geldi ve ona ‘Oranı kapat! Çünkü uyluk [diz kapağı ile kalçası arası] avret yerlerindendir.’ buyurdu.”⁶²¹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ زُرْعَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جَرَّهَدٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الصُّفَّةِ، أَنَّهُ قَالَ: جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدِي، وَفَخَذِي مُنْكَشِفَةً فَقَالَ: «خَمِّرْ عَلَيْكَ، أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْفَخْذَ عَوْرَةٌ»⁶²²

Ebû Nadr > Abdurrahman b. Cerhed'den, o babasından -ki Suffa ashabından idi- onun şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (s.a.v.) uyluğum açıkken yanıma oturdu ve: “Üstünü ört, uyluğun avret olduğunu bilmiyor musun?” buyurdu.

Namazda setr-i avret şartı bağlamında erkeğin göbek ile diz kapağı arasının avret olduğunu belirten Cessâs, mezhebin görüşünü temellendirmek üzere çeşitli rivayetler zikreder. Söz konusu rivayetlerden biri hocası Abdûlbâki b. Kâni''den aldığı, Rasûlullah'ın (s.a.v.) Cerhed'e (r.a.) uyluğun avret olduğunu bildirdiği rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cerhed'e uyluğun avret olduğunu söylemesi hakkında dört rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶²³ ve isnad zincirinde iki râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Abdurrahman b. Cerhed'de birleşmektedir. Her iki rivayette Cerhed'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

⁶²⁰ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 1/695, 696.

⁶²¹ Tirmizî, “Edeb”, 40; Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 25/277.

⁶²² et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/475.

⁶²³ İki rivayette altı çizili lafızların aynı olduğu ve rivayetlerin bütün itibariyle aynı anlama sahip olduğu söylenebilir.

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا عبد الباقي بن قانع قال: حدثنا بشر بن موسى قال: حدثنا الحميدي قال: حدثنا بشر بن بكر عن الأوزاعي عن يحيى بن سعيد الأنصاري عن عمرة عن عائشة قالت: قال لي رسول الله ﷺ: «إذا رأيت المني يابساً فحُتِّه، وإن كان رطباً فاغسله»⁶²⁴

Abdülbâkî b. Kâni > Bişr b. Musa > el-Humeydî > Bişr b. Bekr > Evzâî > Yahyâ b. Saîd > Amre > Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) bana “Meni kuruysa kazıyarak gider, yaş ise yıkayarak temizle.” buyurdu.⁶²⁵

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: ثنا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كُنْتُ أَفْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ تَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، إِذَا كَانَ يَابِسًا، وَأَغْسِلُهُ أَوْ أُمْسَحُهُ، إِذَا كَانَ رَطْبًا» شَكََّ الْحُمَيْدِيُّ⁶²⁶.

Ahmed b. Abdullah > el-Humeydî > Bişr b. Bekr > Evzâî > Yahyâ b. Saîd > Amre > Hz. Âişe'den (r.anhâ) onun şöyle dediğini rivayet etti: “Eğer meni kuru ise onu Rasûlullah'in elbisesinden (çıkarmak için) ovalardım. Eğer yaş ise onu yıkar yahut silerdim.” Şüphe eden (ravilerden) el-Humeydî'dir.⁶²⁷

Namaz bölümünde necâsetten tahâret şartı bağlamında meninin necis olduğunu, yaş olması hâlinde yıkamanın, kuru olması hâlinde ise ovalamanın onu temizleyeceğini belirten Cessâs, bu görüşü çeşitli rivayelerle temellendirir. Delil olarak kullandığı rivayetlerden biri, meninin kuruyken ovalanarak giderilmesi, yaş olması hâlinde ise yıkanarak temizlenmesiyle ilgili hadistir. Söz konusu rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda meninin kuruyken ovalanarak temizlenmesi yaşken yıkanarak arındırılması hakkında dört rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶²⁸ ve isnad zincirinde altı râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı

⁶²⁴ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Haneî, 2/58.

⁶²⁵ Dârekutnî, es-Sünen, 1/226.

⁶²⁶ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/49.

⁶²⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 1/164.

⁶²⁸ İki rivayetin metinlerinde aynı lafızlar bulunmakta olup rivayetlerin genel anlamı aynıdır.

rivayetin senedi el-Humeydî'den itibaren aynı devam etmektedir. Cessâs'ın rivayeti Hz. Âişe'den (r.anhâ) merfû olarak; Tahâvî'nin rivayeti yine Hz. Âişe'den (r.anhâ) mevkûf olarak nakledilmiştir.

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا عبد الباقي بن قانع قال: حدثنا يزيد بن زريع قال: حدثنا شعبة عن قتادة عن عبد الرحمن بن سلمة عن عمه قال: أتيت النبي ﷺ يعني يوم عاشوراء، فقال: «صمت يومكم هذا؟ قالوا: لا. قال: «فأتموا يومكم هذا، واقضوا»⁶²⁹.

Abdülbâkî b. Kâni', Yezîd b. Zürey' > Şu'be > Katâde > Abdurrahman b. Seleme kanalıyla Abdurrahman'ın amcasından naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Âşûra günü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına vardım. Bana ‘Bugün oruç tuttunuz mu?’ dedi. Ben de ‘hayır’ dedim. Bunun üzerine ‘Bugünü oruçlu gibi tamamlayınız ve sonra onu kaza ediniz.’ buyurdu.”⁶³⁰

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: ثنا رَوْحٌ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَلَمَةَ الْخَزَاعِيِّ هُوَ ابْنُ الْمِنْهَالِ، عَنْ عَمِّهِ، قَالَ: غَدَوْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ صَبِيحَةَ يَوْمِ عَاشُورَاءَ، وَقَدْ تَغَدَّيْنَا، فَقَالَ: أَصُمْتُمْ هَذَا الْيَوْمَ؟ فَقُلْنَا: قَدْ تَغَدَّيْنَا، قَالَ: فَاتِمُوا بَقِيَّةَ يَوْمِكُمْ⁶³¹.

Abdurrahman b. Seleme b. el-Minhâl el-Huzâi'den, o amcasından, onun şöyle dediğini rivayet etti: Âşûre günü sabahı erken vakitte ve yemek yemiş olduğumuz halde Rasûlullah'ın huzuruna vardık. “Bugün oruç tuttunuz mu?” diye sordu. Biz: Yemegimizi yedik deyince, “Gününüzün geri kalanını tamamlayın” buyurdu.

Cessâs muayyen vakitli her oruçta niyetin fecr-i sâdıktan sonraya bırakılmasının caiz olduğunu ifade eder ve bu görüşü destekleyici çeşitli rivayetler aktarır. Delil olarak kullandığı rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) âşûra gününün oruçlu gibi tamamlanmasını emrettiği rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âşûra gününün oruçlu gibi tamamlanmasını söylemesi hakkında yedi rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler

⁶²⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî, 2/405.

⁶³⁰ Ebû Dâvûd, “Savm”, 64; İbn Mâce, “Sıyâm”, 41.

⁶³¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 2/73.

incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶³² ve isnad zincirinde dört râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Şu'be'de birleşmektedir. Her iki rivayet de Abdurrahman b. Seleme'nin amcasından (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود قال حدثنا موسى بن إسماعيل عن حماد بن سلمة عن يحيى بن سعيد وربيعة بن أبي عبد الرحمن عن يزيد مولى المنبعث عن زيد بن خالد الجهني أن رجلاً سأل النبي ﷺ عن اللقطة فقال: عرفها سنة، ثم أعرف وكاءها وعفاصها، فإن جاء صاحبها فعرف عفاصها وعددها، فادفعها إليه⁶³³.

Zeyd b. Hâlid el-Cuheni'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre bir adam Rasûlullah'a (s.a.v.) buluntu mal hakkında soru sordu. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: O malı bir sene ilân et/tanıt. Sonra onun bağını ve heybesini öğren. Eğer malın heybesini ve sayısını tanıyıp bilen (sahibi) kimse gelirse o malı kendisine verirsin.⁶³⁴

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ اللَّهْمِيُّ، قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنْ الضَّحَّاكِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنِ اللَّقْطَةِ فَقَالَ: «عَرَفَهَا سَنَةً فَإِنْ جَاءَ بَاغِيهَا فَأَدِّهَا إِلَى صَاحِبِهَا وَإِلَّا فَاعْرِفْ عِفَاصَهَا وَوَكَاءَهَا فَإِنْ جَاءَ بَاغِيهَا فَأَدِّهَا إِلَى بَاغِيهَا»⁶³⁵.

Zeyd b. Halid el-Cuhenî'den (r.a.) rivayete göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) buluntuya dair soru soruldu. O, şöyle buyurdu: “Onu bir yıl tanıt. Onu arayan (sahibi) gelecek olursa sen de onu sahibine eksiksiz öde. Aksi takdirde onun kesesini ve kesesinin bağını iyice belle. Onu arayan (sahibi) gelecek olursa sen de onu arayana (sahibine) eksiksiz ver.”⁶³⁶

⁶³² İki rivayette altı çizili olan lafızlar aynıdır. Her iki rivayet metninin aynı anlamda olduğunu söylemek mümkün olduğu gibi, Cessâs'ın naklettiği metinde bulunan واقضوا lafzının, Tahâvî'nin metninde bulunmaması rivayetleri birbirinden ayırtırmaktadır.

⁶³³ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 4/49.

⁶³⁴ Buhârî, “Lukata”, 4; Müslim, “Lukata”, 1, 2; Ebû Dâvûd, “Lukata”, 1; Tirmizî, “Ahkâm”, 35; İbn Mâce, “Lukata”, 2; Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 28/283.

⁶³⁵ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/138.

⁶³⁶ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 6/261.

Cessâs lukata bölümünde buluntu malın özelliklerinin iyice belenmesi ve bu özellikleri bilene malın teslim edilmesi gerektiğini çeşitli rivayetlerle temellendirmeye çalışır. Bu rivayetlerden biri, Muhammed b. Bekr'den aldığı, buluntu malın bir yıl ilan edilip sahibinin çıkması hâlinde ona verilmesi gerektiğine dair hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda buluntu malın bir yıl tanıtılması ve sahibi çıkarsa verilmesi gerektiği hakkında sekiz rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde içlerinden birinin⁶³⁷ metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶³⁸ ve sened kısmında sahâbi râvisinin örtüştüğü görülmektedir. Her iki rivayet Zeyd b. Hâlid'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 6.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا أبو الحسين عبد الرحمن بن سيماء المحسن قال: حدثنا عبد الله بن أحمد بن حنبل قال: سألت أبي عن حديث رواه شيخ عن الوليد بن مسلم عن الأوزاعي عن عطاء عن ابن عباس: أن رسول الله ﷺ قال: «إن الله تجاوز لأمتي عما استكروها عليه، وعن الخطأ، والنسيان»⁶³⁹.

Velid b. Müslim > Evzâi > Atâ > İbn Abbas, Rasûlullah'tan (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir: Şüphesiz Allah ümmetimin baskı altında, hata ile ve unutarak yaptıkları (işlerin günahını) affetmiştir.⁶⁴⁰

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا رَيْعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُؤَدِّنُ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ بَكْرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: تَجَاوَزَ اللَّهُ لِي عَنْ أُمَّتِي، الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانَ، وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ⁶⁴¹.

Evzâi > Atâ > Ubeyd b. Umeyr > o İbn Abbas'tan, şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah, benim için ümmetimin hatalı işlerini, unutarak yaptıklarını ve zorlanarak yaptırıldıkları işleri bağışladı.”⁶⁴²

⁶³⁷ Tahâvî'nin aktardığı bu rivayetlerin beş tanesinin sahâbi râvisi Zeyd b. Hâlid'dir. Cessâs'ın zikrettiği sened ile daha benzer senedler olmasına rağmen biz metin itibariyle benzeyen hadisi vermeyi tercih ettik. Diğer rivayetler için bk. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 4/134-138.

⁶³⁸ İki rivayette altı çizili olan lafızlar aynıdır. Her iki rivayet metninin aynı anlamda olduğunu söylenebilir.

⁶³⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Haneffî*, 5/9.

⁶⁴⁰ İbn Mâce, “Talâk”, 16.

⁶⁴¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/95.

⁶⁴² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 4/551.

Boşama bölümünde mükrehin boşamasının geçerli olduğunu ifade eden Cessâs, mezhebin görüşünü çeşitli delillerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, mükrehin boşamasının geçerli olmayacağını iddia eden görüş sahibinin delil olarak ileri sürdüğü bir rivayeti nakleder. Söz konusu rivayet, Allah'ın baskı altında yapılan işleri bağışladığını haber vermektedir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı konu hakkında bir tane rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶⁴³ ve sened kısmında üç râvinin⁶⁴⁴ ortak olduğu görülmektedir. Her iki rivayette Abdullah b. Abbas'dan (r.a.) merfu olarak nakledilmiştir.

Örnek 7.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حَدَّثَنَا عَنْ أَبِي دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ قَالَ: حَدَّثَنَا سَفْيَانُ بْنُ الزَّهْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ الصَّعْبِ بْنِ جَثَامَةَ «أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الذَّرَارِيِّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَبْتَئُونَ، فَيَصَابُ مِنْ ذَرَارِيهِمْ وَنِسَائِهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هُمْ مِنْهُمْ»⁶⁴⁵

Ebû Dâvûd > Ahmed b. Amr b. es-Serh > Süfyân > Zührî > Ubeydullah b. Abdillâh > İbn Abbâs (r.anhümâ) kanalıyla es-Sa'b b. Cessâme'den bize nakledildiğine göre es-Sa'b Hz. Peygamber'e (s.a.v.), kendilerine gece baskını yapılan müşriklerin çocukları ve onlardan baskın esnasında isabet alan çocuk ve kadınlar hakkında sormuş, Rasûlullah (s.a.v.) da "Onlar da müşriklerdendir." buyurmuştur.⁶⁴⁶

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْبَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الصَّعْبِ بْنِ جَثَامَةَ قَالَ: "سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَهْلِ الدَّارِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَبْتَئُونَ لَيْلًا، فَيَصَابُ مِنْ نِسَائِهِمْ وَصَبْيَانِهِمْ، فَقَالَ: «هُمْ مِنْهُمْ»⁶⁴⁷

⁶⁴³ Metinlerden birinin isim cümlesi birinin fiil cümlesi olması hasebiyle lafızlar arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır.

⁶⁴⁴ Cessâs'ın isnad zinciri Evzâî > Atâ > İbn Abbas şeklindeyken; Tahâvî'nin naklettiği isnad zincirinde Atâ ve İbn Abbas arasında Ubeyd b. Umeyr bulunmaktadır.

⁶⁴⁵ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 7/22.

⁶⁴⁶ Buhârî, "Cihâd", 142; Müslim, "Cihâd", 26-28; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121.

⁶⁴⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/222.

Yunus > Süfyân > Zührî > Ubeydullah b. Abdullah b. > İbn Abbas'tan, Sa'b b. Cessâme'den, onun şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah'a (s.a.v.) bir yerde bulunan müşrik kimselere geceleyin baskın yapıp kadınlarına ve çocuklarına da isabet ettirmenin hükmü sorulunca Allah Rasulü: "Onlar da onlardandır" buyurdu.⁶⁴⁸

Cessâs siyer ve cihad bölümünde düşman kalelerinin yakılması ve su ile tahrip edilmesi başlığında, düşman içerisindeki esirler ve aynı konumda bulunan diğer kişilerin savaş esnasında isabet almaları durumunu bir rivayet üzerinden işler. Söz konusu rivayet müşriklerin çocuklarının ve kadınlarının da müşriklerden olduğundan bahsetmektedir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda müşriklerin çocuklarının ve kadınlarının da müşriklerden olması hakkında üç rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶⁴⁹ ve sened kısmında beş râvinin ortak olduğu görülmektedir. Her iki rivayette Sa'b b. Cessâme'den (r.a.) merfu olarak nakledilmiştir.

Örnek 8.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود حدثنا موسى بن إسماعيل حدثنا حماد بن سلمة عن حبيب المعلم عن عطاء عن جابر أن رجلاً قام يوم فتح مكة فقال: يا رسول الله! إني نذرتُ لله إن فتح الله عليك مكة، أن أصلي في بيت المقدس ركعتين. قال النبي ﷺ: صلِّ هاهنا، فأعادها على النبي ﷺ مرتين أو ثلاثاً، فقال النبي ﷺ: شأنك إذن.⁶⁵⁰

Hammâd b. Seleme > Habîb > Atâ > Cabir'in rivayetine göre: Bir adam Mekke'nin fethi günü ayağa kalkarak: Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer Allah sana Mekke'yi fethetmeyi nasip ederse, Allah için Beytül-Makdis'te iki rekat namaz kılacağım diye adakta bulundum, dedi. Nebi (s.a.v.): "İşte burada kıl." buyurdu. Adam sözünü iki veya üç kez tekrarlayınca, Rasûlullah "O hâlde dilediğini yap." buyurdu.⁶⁵¹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

⁶⁴⁸ İbn Mâce, "Hudûd", 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 26/351.

⁶⁴⁹ İki rivayette altı çizili yerler aynıdır.

⁶⁵⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî*, 7/499, 500.

⁶⁵¹ Ebû Dâvûd, "Eymân", 20; Dârimî, "Nüzûr", 4.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَبَّاجِ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: ثنا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَبِيبِ الْمَعْلَمِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَوْمَ الْفَتْحِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِنِّي نَذَرْتُ - إِنْ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكَ مَكَّةَ - أَنْ أَصَلِّيَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ «صَلِّ هَاهُنَا فَأَعَادَهَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ شَأْنُكَ إِذَا»⁶⁵².

Ata > Cabir'den rivayet ettiğine göre, bir adam Mekke'nin fethedildiği günü: Ey Allah'ın Rasulü! Ben, Allah sana Mekke'yi fethetmeyi nasip ettiği takdirde Beytü'l-Makdis'te namaz kılmayı adamıştım, dedi. Rasulullah (s.a.v.) ona: “İşte burada namaz kıl” dedi. Adam sözünü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iki ya da üç defa tekrar edince Hz. Peygamber (s.a.v.): “O halde bildiğin gibi yap” dedi.⁶⁵³

Cessâs yemin, kefâret ve adaklar bölümünde kişinin muayyen bir mescitte namaz kılacağına dair yemin etmesi durumunda bu namazı başka mescitlerde kılabileceğini ifade eder ve konu hakkında çeşitli rivayetler nakleder. Bu rivayetlerden biri, Beytü'l-Makdis'te namaz kılmayı adayan kimse hakkındaki hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Beytü'l-Makdis'te namaz kılmayı adayan kimse hakkında bir rivayet naklettiği görülür. Bu rivayet incelendiğinde, metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmında aynı lafızların bulunduğu⁶⁵⁴ ve isnad zincirinde dört râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Hammâd b. Seleme'de birleşmektedir. Her iki rivayette Cabir'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

2.2.3.3. Metni Benzer Olan Rivayetler

Örnek 1.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

⁶⁵² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/125.

⁶⁵³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 4/631.

⁶⁵⁴ Her iki rivayette altı çizili yerler aynıdır. Cessâs'ın rivayetinde altı çizili olmayan مكة , قام ve ركعتين lafızları, Tahâvî'nin naklettiği metinde bulunmamaktadır. Hadis kaynaklarında mezkûr lafızların bulunduğu ve bulunmadığı rivayetler mevcuttur. Örnek için bk. Ebû Dâvûd, “Eymân”, 20; Dârimî, “Nüzûr”, 4.

حدثنا محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود قال: حدثنا إسحاق بن إسماعيل قال: حدثنا سفیان عن ابن عجلان عن عاصم بن عمر بن قتادة بن النعمان عن محمود بن لبید عن رافع بن خدیج قال: قال رسول الله ﷺ: «أصبحوا بالصبح، فإنه أعظم لأجوركم».⁶⁵⁵

Muhammed b. Bekir, Ebû Dâvûd > İshâk b. İsmâil > Süfyân > İbn Aclân > Âsım b. Ömer b. Katâde b. Nu‘mân > Mahmûd b. Lebîd senediyle Râfi‘ b. Hadîc’den (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle söylediğini aktarmaktadır: “Sabah namazını ortalık aydınlanınca kılınız. Çünkü böyle yapmanız, daha çok ecir almanızı sağlar.”⁶⁵⁶

Şerhu Meâni’l-âsâr:

عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ قَدْ حَدَّثَنَا، قَالَ: ثنا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَسْفِرُوا بِالْفَجْرِ فَكُلَّمَا أَسْفَرْتُمْ، فَهُوَ أَعْظَمُ لِلْأَجْرِ، وَقَالَ: لِأَجُورِكُمْ»⁶⁵⁷

Ebû Naîm > Süfyân es-Sevrî > Muhammed b. Aclân > Âsım b. Ömer b. Katâde > Mahmud b. Lebîd’den, onun Râfi‘ b. Hadîc’den rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sabah namazını ortalık aydınlanıncaya kadar kılın. Ne kadar aydınlığa bırakırsanız o, ecir -veya “ecirlerinizi” buyurdu- daha çok arttırır.”

Sabah namazının tağliste başlanıp isfârda bitirilmesinin müstehap olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Kişinin sabah namazını bu iki vakti bir araya getirecek şekilde kılamayacaksa isfârda kılmasının daha faziletli olduğunu belirten Cessâs, buna delil olarak merfû bir rivayet nakleder. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda sabah namazının isfârda kılınmasının faziletli olması hakkında altı rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının benzediği ve sened zincirinde beş râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs’ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî’nin kullandığı rivayetin senedi Süfyân’da birleşmektedir. Her iki rivayette Râfi‘ b. Hadîc’den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 2.

Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî:

⁶⁵⁵ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî, 1/523, 524.

⁶⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 8; Nesâî, “Mevakıt”, 27; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 28/496.

⁶⁵⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni’l-âsâr, 1414, 1/178.

وحدثنا أبو بكر محمد بن بكر قال: حدثنا أبو داود قال: حدثنا مسلم بن إبراهيم قال: حدثنا عباد بن راشد قال: حدثنا الحسن قال: حدثنا أحمر بن جزء صاحب النبي ﷺ «أن رسول الله ﷺ كان إذا سجد جافي عضديه عن جنبه، حتى ناوي له»⁶⁵⁸

Ebû Bekr Muhammed b. Bekr, Ebû Dâvûd > Müslim b. İbrâhim > Abbâd b. Râşid > Hasen > Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından Ahmer b. Cez' (r.a.) kanalıyla şöyle rivayette bulunmuştur: "Hz. Peygamber (s.a.v.) secde yaptığında pazularını böğründen uzaklaştırarak kollarını açardı. Öyle ki bunu [yaparken çektiği sıkıntı sebebiyle] kendisine acırdık."⁶⁵⁹

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: ثنا أَبُو نُعَيْمٍ، وَعَفَّانُ قَالَا: ثنا عَبَادُ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ: ثنا الْحَسَنُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَحْمَرُ صَاحِبُ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ كُنَّا لَنَاوِي لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِمَّا يُجَافِي يَدَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ إِذَا سَجَدَ⁶⁶⁰

Affân > Abbâd b. Râşid > Hasen > Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabisi Ahmer tahdis edip dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.) secde ettiği zaman kollarını böğürlerinden o kadar çok uzaklaştırırdı ki, buna biz bile (zorlanır diye) acırdık.

Cessâs secdenin şekli başlığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) secdedeki hâli hakkında çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) secde ettiği zaman kollarını böğründen çok fazla uzaklaştırması ve sahâbenin Hz. Peygamber'e eziyet verdiğini düşündükleri bu durumdan dolayı üzülmeleri hakkındaki hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda mezkûr konu hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin sened kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği sened kısmında üç râvinin aynı olduğu ve metinlerinin aynı anlamda birleştiği görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Abbâd b. Râşid'de birleşmektedir. Her iki rivayette Ahmer'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 3.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

⁶⁵⁸ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî, 1/619, 620.

⁶⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 158; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 19.

⁶⁶⁰ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 1/232.

فأما حديث عبد الله، فحدثناه دعلج بن أحمد قال: حدثنا محمد بن نعيم وعبد الله بن محد بن شيرويه قالوا: حدثنا إسحاق بن راهوية قال: حدثنا عبيد بن سعيد الأموي قال: حدثنا سفيان عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله عن رسول الله ﷺ قال: إذا شك أحدكم في الصلاة، فليتحرك الصواب، ثم ليسلم، ثم يسجد سجدتين⁶⁶¹.

Mansur > İbrahim > Alkame > Abdullah b. Mes'ûd, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etti: Sizden birisi namazda (hangi rekatta olduğuna dair) şüphe ederse doğrusunu araştırсын. (Araştırması neticesinde ulaştığı kanaati doğrultusunda namazını kılsın), sonra selam versin. Peşinden iki (sehv) secde yapsın.⁶⁶²

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا رَبِيعُ الْمُؤَدِّنُ، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: ثنا وَهَيْبٌ، قَالَ: ثنا مَنْصُورٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ، فَلَمْ يَدْرِ أَثَلَاثًا صَلَّى أَمْ أَرْبَعًا؟ فَلْيَنْظُرْ أُخْرَى ذَلِكَ إِلَى الصَّوَابِ، فَلْيَتِمَّهُ ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتِي السَّهْوِ وَيَتَشَهَّدَ وَيُسَلِّمْ»⁶⁶³

Mansur > İbrahim > Alkame > Abdullah, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etti: “Sizden birisi, namaz kılıp da üç rekât mı, dört rekât mı kıldığını bilemeyecek olursa, hangisinin doğruya daha yakın olduğuna baksın ve onu tamamladıktan sonra selam versin. Sonra da iki sehv secdesi yapıp teşehhüd etsin ve selam versin.”⁶⁶⁴

Namaz bölümünde sehv secdesinin selamdan sonra yapılacağını ifade eden Cessâs, mezhebin görüşünü çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazda yanılma hâlinde selâmdan sonra iki secde yapılmasını emrettiği hadistir. İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazda yanılma hâlinde selâmdan sonra iki secde yapılmasını emretmesi hakkında üç rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin sened kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği sened kısmında dört râvinin aynı olduğu ve metinlerinin aynı anlamda birleştiği görülmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Mansur'dan itibaren aynı

⁶⁶¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 2/14.

⁶⁶² Buhârî, “Salât”, 32; Dârekutnî, *es-Sünen*, “Salât”, 51.

⁶⁶³ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/434.

⁶⁶⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 3/14; Hadisin tahriri için bk. Müslim, “Mesâcid”, 82-90; İbn Mâce, “İkâmet”, 133.

devam etmektedir. Her iki rivayette Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 4.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وحدثنا عبد الباقي بن قانع قال: حدثنا علي بن محمد بن أبي الشوارب قال: حدثنا أبو الوليد الطيالسي قال: حدثنا الليث بن سعيد عن سعيد بن يزيد عن خالد بن أبي عمران عن حنش الصنعاني عن فضالة بن عبيد قال: «اشتريت يوم خيبر قلادة باثني عشر دينارا ذهباً وخرزاً، ففصلتها، فوجدت فيها أكثر من اثني عشر دينارا، فذكرت ذلك للنبي ﷺ، فقال: لا تباع حتى تفصل»⁶⁶⁵

Saîd b. Yezid > Halid b. Ebi İmrân > Haneş > Fedâle (r.a.) şöyle dedi: Hayber günü on iki dinara altın ve boncuktan oluşan bir gerdanlık satın aldım. Onu birbirinden ayırdığımda on iki dinardan fazla (altına sahip) buldum. Bundan Rasûlullah'a (s.a.v.) bahsettiğim de o “Onları birbirinden ayırmadığın sürece satma.” buyurdu.

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: ثنا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ أَبِي عِمْرَانَ، يُحَدِّثُ عَنْ حَنْشٍ، عَنْ فَضَالَةَ، قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرِ بَقْلَادَةً، فِيهَا خَرَزٌ مُعَلَّقَةٌ بِذَهَبٍ، ابْتِاعَهَا رَجُلٌ بِسَعٍ أَوْ بِتِسْعٍ. فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: «لَا، حَتَّى تُمَيِّزَ مَا بَيْنَهُمَا». فَقَالَ: إِنَّمَا أَرَدْتُ الْحِجَارَةَ فَقَالَ: «لَا، حَتَّى تُمَيِّزَ بَيْنَهُمَا»، فَردَّه⁶⁶⁶.

Saîd b. Yezid > Halid b. Ebi İmrân > Haneş > Fedâle (r.a.) şöyle rivayet etti: Hayber günü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) üzerinde altın ile bağlanıp asılmış boncuk bulunan bir gerdanlık getirildi. Bir adam bu gerdanlığı yedi ya da dokuz (dinar)a satın almıştı. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip bunu söyleyince Allah Rasûlü: “Onları birbirinden ayırmadığın sürece hayır, (satma)” dedi. Adam: Ben sadece taşları almak istemiştim deyince Allah Rasûlü: “Onları birbirinden ayırmadıkça olmaz” dedi. Bunun üzerine adam onu geri verdi.⁶⁶⁷

Cessâs büyû' bölümünde faiz konusunu işlerken, zeytinyağının tane zeytin karşılığında satımının caiz olmasının şartını, zeytinyağının, bedeli olan zeytinden elde

⁶⁶⁵ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fıkhi'l-Hanefî, 3/37.

⁶⁶⁶ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/72.

⁶⁶⁷ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 6/83.

edilecek yağdan daha çok olduğunun kesin olarak bilinmesi şeklinde belirler. Çünkü zeytinyağı ve zeytin aynı cinstir, bundan dolayı aralarında eşitlik bulunması gerekmektedir. Eşitlik de ancak mevcut yağın, zeytinden elde edilecek yağdan çok olması halinde gerçekleşir. Şöyle ki mevcut yağın bir kısmı zeytinden elde edilecek yağın karşılığı, bir kısmı da posasının karşılığı olur ve böylece eşitlik sağlanmış olur. Ancak muhaliflerin söz konusu işlemde bir tarafta yağ diğer tarafta ise posa ve yağ bulunması sebebiyle eşitliğin bulunmadığı iddiasını Cessâs, eşitliğin ancak bu şekilde sağlanabileceğini, diğer türlü faiz gerçekleşeceğini söyleyerek cevaplar. Cessâs bu bağlamda benimsediği görüşe zâhiren aykırı gibi gözüken Fedâle (r.a.) hadisini⁶⁶⁸ zikreder ve onu şöyle yorumlar: Burada Hz. Peygamber (s.a.v.) içinde altın ve diğer madenlerden yapılmış boncuklar bulunan gerdanlığın altın karşılığında satımını, içindeki altın miktarının bilinmemesi sebebiyle yasaklamıştır. Çünkü içindeki altın miktarı bilinmez ve ücreti olan altından daha fazla olursa bu takdirde eşitsizlik sebebiyle faiz cereyan eder. Ancak zeytin içindeki yağın miktarının tespiti işin uzmanlarınca bilinebilmekte ve zeytinyağı, karşılığında satılacak zeytinden elde edilecek yağdan çok olması halinde satım akdi caiz olmaktadır. Söz konusu Fedâle (r.a.) hadisi bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda onun bu konu hakkında sekiz rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın zikrettiği metin kısmının benzer olduğu ve sened kısmında dört râvinin ortak olduğu müşahade edilmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Saîd b. Yezîd'de birleşmektedir. Her iki rivayette Fedâle b. Ubeyd'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 5.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

وحدثنا عبد الباقي بن قانع قال: حدثنا محمد بن موسى بن حماد قال: حدثنا عبد الرحمن بن صالح قال: حدثنا ابن أبي زائدة عن إسماعيل بن أبي خالد عن قرة العجلي عن عبد الملك ابن أخي القعقاع ابن شور عن ابن عمر قال: كنا مع النبي ﷺ فذكر له شراب، فأتي بقدر منه، فلما قرب به إلى فيه: كرهه، فرده، فقال

⁶⁶⁸ Müslim, "Müsakât", 89, 90; Ebû Dâvûd, "Büyû", 13; Tirmizî, "Büyû", 32; Nesâî, "Büyû", 48.

له بعض القوم: أحرام هو يا رسول الله؟ فقال: ردوه، فأخذه منه، ودعا بماء فصبه عليه، ثم قال: أنظروا هذه الأسقية إذا اغتلمت، فاقطعوا متونها بالماء⁶⁶⁹.

İsmail b. Hâlid > el-Ka'ka b. Şevr'in kardeşinin oğlu Abdülmelik > İbn Ömer (r.a.) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) ile beraberdik. Bir içecekten bahsedildi ve ondan bir kadeh getirildi. Rasûlullah (s.a.v.) içeceği ağzına yaklaştırdı ondan hoşlanmadı ve onu geri verdi. Topluluktan bazıları “Bu haram mıdır ey Allah'ın Rasûlü (s.a.v.)?” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) içeceği geri istedi ve onu alıp su getirilmesini istedi. Suyu içeceğin üzerine döktükten sonra şöyle buyurdu: “Bu kaplara bakınız, içerisindeki içecek şiddetlenip alkolleştiğinde onların şiddetini su ile giderin.”⁶⁷⁰

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ قَالَ ثنا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ السَّلَامِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَخِي الْقَعْقَاعِ بْنِ شَوْرٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ شَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَتَى بِشَرَابٍ، فَأَدْنَاهُ إِلَيَّ فِيهِ، فَقَطَّبَ فَرَدَّهُ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحْرَامٌ هُوَ؟ فَردَّ الشَّرَابَ، ثُمَّ عَادَ بِمَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ، ذَكَرَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ: «إِذَا اغْتَلَمْتَ هَذِهِ الْأَسْقِيَّةَ، عَلَيْكُمْ، فَاكْشِرُوا مُتُونَهَا بِالْمَاءِ»⁶⁷¹

Leys > el-Ka'ka b. Şevr'in kardeşinin oğlu Abdülmelik > İbn Ömer'den (r.a.), onun şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah'a (s.a.v.) bir içecek getirildi. Ağzına yaklaştırdığına ve yüzünü ekşiterek onu geri çevirdiğine şahit oldum. Bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! O haram mıdır? dedi. O içeceği geri istedi. Sonra su getirilmesini istedi ve o suyu üzerine döktü. Bunu iki ya da üç defa söz konusu ettikten sonra şunları söyledi: “Bu içecek kaplarında (bulunanlar) sizin için şiddetlenip sertleştiği takdirde onları su ile kırım.”⁶⁷²

Cessâs içecekler bölümünde dört tanesi hariç tüm nebîzlerin helal olduğunu ifade eder. Haram olan nebîzler hamr, üçte ikisi buharlaşacak kadar kaynatılmamış üzüm suyu nebîzi, hurma nebîzi ve kuru üzüm nebîzidir. Cessâs üzüm suyu dışındaki nebîzlerin kaynatılması hâlinde haram olmaktan çıkacağını söyler ve meseleyi Kur'ân'dan ve sünnetten delillerle temellendirir. Bu delillerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şiddetlenip alkolleşen bir içeceğin su ile açılıp incelttilmesini emrettiği

⁶⁶⁹ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 6/363.

⁶⁷⁰ Nesâî, “Eşribe”, 48.

⁶⁷¹ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 4/219.

⁶⁷² et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 2009, 6/504.

rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şiddetlenip sertleşen bir içeceğin su ile kırılmasını söylemesi hakkında yedi rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin metin kısmı ile Cessâs'ın naklettiği metin kısmının aynı mânada birleştiği ve sened kısmında iki râvinin ortak oduğu müşahade edilmektedir. Cessâs'ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî'nin kullandığı rivayetin senedi Abdülmelik'de birleşmektedir. Her iki rivayette İbn Ömer'den (r.a.) merfû olarak nakledilmiştir.

Örnek 6.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî:

حدثنا أبو بكر محمد بن عمر المعروف بابن الجعابي قال: حدثنا محمد بن الحارث الواسطي حدثنا عبد الله بن عمر بن أبان حدثنا عبد الرحيم بن سليمان الثوري عن سماك بن حرب عن تميم بن طرفة قال: «أصاب العدو ناقة رجل من المسلمين، فاشتراها رجل من المسلمين، فعرفها صاحبها، فأتى النبي، فأمره أن يأخذها بالثمن الذي اشتراها به من العدو، وإلا خلى بينه وبينها.»⁶⁷³

İbnü'l-Ciâbî olarak bilinen Ebû Bekr Muhammed b. Ömer, Muhammed b. el-Hâris el-Vâsîti > Abdullah b. Ömer b. Ebân Abdurrahîm b. Süleyman > Süfyân es-Sevrî > Simâk b. Harb kanalıyla Temîm b. Tarfe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Düşman, Müslümanlardan birinin devesini yakalayıp ele koymuştu. Daha sonra başka bir müslüman onlardan bu deveyi satın aldı. Sonra sahibi bu deveyi [onun elinde görüp tanıdı] ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek meseleyi ona arzetti. Hz. Peygamber de (s.a.v.) ona, deveyi adamın satın aldığı fiyattan ondan almasını, aksi takdirde adamı rahat bırakmasını/kendi yoluna salıvermesini emretti.”⁶⁷⁴

Şerhu Meâni'l-âsâr:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرْفَةَ الطَّائِيِّ أَنَّ رَجُلًا أَصَابَ لَهُ الْعَدُوُّ بَعِيرًا، فَاشْتَرَاهُ رَجُلٌ مِنْهُمْ، فَجَاءَ بِهِ فَعَرَفَهُ صَاحِبُهُ، فَخَاصَمَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: إِنْ شِئْتَ أُعْطِيَتْهُ ثَمَنُهُ الَّذِي اشْتَرَاهُ بِهِ وَهُوَ لَكَ، وَإِلَّا فَهُوَ لَهُ.⁶⁷⁵

Temîm b. Tarafe et-Tâi'den rivayete göre, bir adama ait bir deveyi düşman ele geçirdi. Onlardan birisi o deveyi satın aldı. Deveyi alıp getirince sahibi o deveyi tanıdı. Onu

⁶⁷³ el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî, 7/145.

⁶⁷⁴ es-San'ânî, el-Musannef, “Cihâd”, 12; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, 2/254; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 18/364.

⁶⁷⁵ et-Tahâvî, Şerhu Meâni'l-âsâr, 1414, 3/263.

Rasûlullah’a (s.a.v.) dava edince Allah Rasûlû (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Dilersen ona deveyi satın aldığı değerini verir deveni alırsın, aksi takdirde deve onundur.”⁶⁷⁶

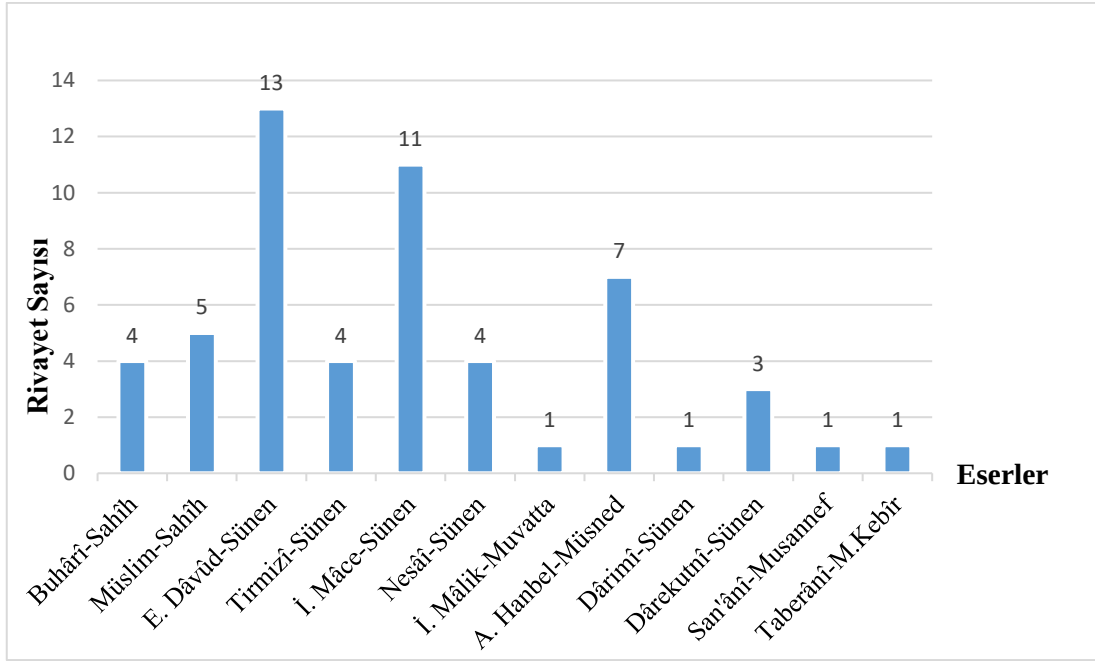
Siyer ve cihad bölümünde müslümanların düşman tarafından ele geçirilen mallarının, daha sonra müslümanlar tarafından ganimet olarak alınması başlığını ele alan Cessâs, dârülharp halkının galebe yoluyla ele geçirdikleri mallar üzerinde mülkiyet sahibi olduklarını Kitâb, sünnet, icmâ ve kıyas delilleriyle temellendirir. Bu delillerden biri, düşmanın müslümanlardan birinin devesini galebe yoluyla alıp sonra başka bir müslümanın bu deveyi satın alması hakkındaki rivayettir. İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda düşmanın müslümanlardan birinin devesini galebe yoluyla alıp sonra başka bir müslümanın bu deveyi satın alması hakkında iki rivayet naklettiği görülür. Bu rivayetler incelendiğinde, içlerinden birinin⁶⁷⁷ metin kısmı ile Cessâs’ın zikrettiği metin kısmının aynı mânada birleştiği ve sened zincirinde iki râvinin ortak olduğu görülmektedir. Cessâs’ın kullandığı rivayetin senedi ile Tahâvî’nin kullandığı rivayetin senedi Simâk b. Harb’de birleşmektedir. Her iki rivayette Temîm b. Tarfe’den merfû olarak nakledilmiştir.

2.2.2.4. Genel Değerlendirme

Tahâvî ve Cessâs’ın eserlerinde naklettiği hadislerin ekseriyetle ve birtakım sened ve metin farklılıklarıyla birlikte muteber kabul edilen hadis kaynaklarında tahrir edildiği görülmektedir.

⁶⁷⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 5/340.

⁶⁷⁷ Tahâvî iki rivayetten birinin senedi ve metnini açık bir şekilde zikretmiş, diğerinin yalnızca senedini vererek metninin benzer olduğunu ifade etmiştir. Zikrettiği iki rivayetin senedi de Simâk’ta birleşmekte olup biz senedi ve metni açık olanı tercih ettik. et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/263.

Şekil 1. “Cessâs’ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî’deki Rivayetlerle Benzerliği” Başlığı Altında Zikredilen Rivayetlerin Hadis Kaynaklarındaki Dağılımı

Tablo 3. Cessâs’ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî’deki Rivayetlerle Benzerliği

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
1	1/231	1/14	1/202	1/94	1/203	1/95
2	1/351	1/121,122	1/246,247	114	1/503	1/148
3	1/558,559	1/139	1/638,639	1/274	1/523,524	1/178
4	1/585	1/203	1/646,647	1/268,269	1/612	1/235
5	1/613	1/238	1/695,696	1/475	1/653	1/218
6	1/713	1/291	2/58	1/49	2/9	1/273
7	2/47	1/51	2/405	2/73	2/14	1/434
8	2/140	1/334	3/25	4/3	2/16	1/444
9	4/34	4/92	3/67	4/21,22	2/19,20	1/438
10	4/35	4/94	3/104,105	4/57	3/20	4/67
11	4/262	3/11	3/107	4/58	3/37	4/72
12	4/353	3/252	3/420	4/106	3/168	4/164
13	6/246	3/163	4/34	4/93	3/345	4/123
14	6/251	3/167	4/49	4/138	4/6	4/96,97
15	7/504	3/130	4/62,63	4/136	4/35	4/93
16	8/424	3/109	4/267	3/7	5/126,127	3/64
17	8/541	1/492	4/376	3/82	5/127	3/64
18			5/9	3/95	6/251	3/163

Tablo 3 (Devam). Cessâs'ın Senedini Tam Verdiği Rivayetlerin Tahâvî'deki Rivayetlerle Benzerliği

	Metni Aynı Olan R.		Metni Kısmen Aynı R.		Metni Benzer Olan R.	
	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.	Ş.M.T.	Ş.M.Â.
19			6/147,162	3/134,135	6/363	4/219
20			7/18,19	3/209	6/363	4/228
21			7/22	3/222	6/367,368	4/220
22			7/27,28	3/251	7/37,38	3/213
23			7/31,32	3/206,207	7/53,54	3/231
24			7/52	3/227,228	7/145	3/263
25			7/223	4/183	7/145	3/263
26			7/312	4/173	7/313	4/172
27			7/356	4/169	8/131	4/148
28			7/418	3/129		
29			7/499	3/125		
30			7/499,500	3/125		
31			8/352	3/112		
32			8/423	3/109		
33			8/529	4/287		
34			8/552	4/281		

2.3. Muhtevâ Açısından

2.3.1. Hadislerle İlgili Yorum Benzerlikleri

Bu başlık altında Tahâvî ve Cessâs'ın aynı hadis üzerine yaptıkları yorumlar incelenecek ve bu bağlamda tespit edilen benzerliklerden hareketle hadisleri yorumlama konusunda Cessâs'ın Tahâvî'den etkilenip etkilenmediği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Örnek 1. Akşam namazının ilk vaktinin, güneş battığı zaman olduğunu ifade eden Cessâs, konuyu çeşitli delillerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, *Ebû Temîm el-Ceyşânî*, *Ebû Basra el-Gıfârî*'den Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ikindi namazını kılıp şöyle dediğini rivayet etti: *Bu namaz kılma yükümlülüğü sizden öncekilere verildi fakat onlar bu namazı zayi ettiler. Sizden her kim bu namaza devam ederse o kimseye iki kat ecir verilir. Bu namazdan sonra şâhit doğuncaya kadar hiçbir namaz yoktur. O şöyle dedi: 'Şâhit de yıldızdır.'*⁶⁷⁸

⁶⁷⁸ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 292; Nesâî, "Mevâkıt", 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/203.

rivayetinden hareketle akşam namazının ilk vaktinin yıldızın doğduğu zaman olduğunu iddia eden bir görüş nakleder. Cessâs bu görüşe cevap verirken delil getirilen hadisi yorumlar ve rivayetteki “Şâhit de yıldızdır.” ifadesinin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından söylenmeyip râviye âit bir söz olduğunu belirtir. Ayrıca bir âyeti⁶⁷⁹ delil göstererek “şâhit” kelimesi ile “gece” nin kastedilmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade eder.⁶⁸⁰

İlgili rivayet bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun da “Şâhit de yıldızdır.” sözünün râviye âit bir söz olmasının ve “şâhit” kelimesinin “gece” anlamına gelmesinin mümkün olduğunu ifade ettiği görülür.⁶⁸¹ Bu noktada Cessâs’ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 2. İftitâh tekbirinde elleri kaldırma şekli hakkında çeşitli rivayetler aktaran Cessâs’ın zikrettiği rivayetlerden biri, Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledilen “Hz. Peygamber (s.a.v.) namaza başlayacağı zaman ellerini uzatarak kaldırır.”⁶⁸² hadisidir. Bu rivayette iftitâh tekbiri esnasında elleri kaldırma şeklinin beyânı bulunmadığını belirten Cessâs, bu hadisteki maksadın, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) namaza başlamadan önce “dua” maksadıyla ellerini uzatarak kaldırması olabileceğini ifade eder.⁶⁸³

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda bu rivayette iftitâh tekbiri esnasında elleri kaldırma şeklinin beyânı bulunmadığını, dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) namazdan önce ellerini “dua” etmek maksadıyla bu şekilde kaldırmış olabileceğini ifade ettiği görülür.⁶⁸⁴ Bu noktada Cessâs’ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 3. İftitâh tekbirinde elleri kaldırma şekli hakkında çeşitli rivayetler aktaran Cessâs, esas olanın, elleri kulak hizasına kadar kaldırmak olduğunu, omuz hizasına kadar kaldırmanın ise özür durumundaki bir uygulama olduğunu belirtir. Bu görüşüne delil olarak Vâil b. Hucr’un (r.a.) rivayet ettiği “Bir defasında Hz.

⁶⁷⁹ Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir. (İsrâ 17/78)

⁶⁸⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî*, 1/500, 501.

⁶⁸¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/153.

⁶⁸² Ebû Dâvûd, “Salât”, 119; Tirmizî, “Salât”, 62; Nesâî, “İftitâh”, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/462.

⁶⁸³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî*, 1/574, 575.

⁶⁸⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/195.

Peygamber'in (s.a.v.) yanına varmıştım. Onun namazda tekbir alırken ellerini kulak hizasına kadar kaldırdığını gördüm.” Vâil şöyle devam etmiştir: “*Ertesi yıl tekrar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gittim. [Bu ziyaretimde] ashâbın üzerinde [soğuk sebebiyle büründükleri] örtüler ve bornozlar vardı. Onlar ellerini bu örtü ve bornozlar içerisinde [kalacak şekilde dışarı çıkarmaksızın] kaldırıyorlardı.*”⁶⁸⁵ hadisini aktarır. Cessâs bu rivayette ellerin omuz hizasına kadar kaldırılmasının sebebinin, “havanın soğuk olmasından dolayı insanların ellerini kulaklarına kadar kaldırmalarını engelleyen elbiseler giymiş olmaları” şeklindeki bir özür durumu olabileceğini ifade eder.⁶⁸⁶

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda ellerin omuzlara kadar kaldırılmasının, genel bir uygulama olmayıp havanın “soğuk” olması sebebiyle ellerin elbise içerisinde bulunduğu durumlara özel olduğunu, eller elbise içerisinde bulunmadığında kulak hizasına kadar kaldırıldığı yorumunu yaptığı görülür.⁶⁸⁷ Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 4. Cessâs namazda ilk oturuşta sağ ayağın dikilip sol ayağın bükülerek üzerine oturulması gerektiğini ifade eder ve bu bağlamda birinci ve ikinci ka'de arasında fark olmadığını belirtir. Cessâs buna delil olarak Vâil b. Hucr'un (r.a.) rivayet ettiği “*Hz. Peygamber (s.a.v.) teşehhüde oturduğunda sol ayağını yere yayararak üzerine oturdu, [sağ elinin] parmaklarını yumdu ve başparmağıyla orta parmağını birleştirerek halka yaptı. Diğer parmağını [da kaldırarak] dua etti.*”⁶⁸⁸ hadisini getirir ve ilk ka'dede dua olmadığı için bu hadisten, söz konusu ka'denin namazın sonunda gerçekleştiğinin anlaşıldığını belirtir.⁶⁸⁹

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda onun da mezkûr hadisi naklettikten sonra “dua etmeye başladı” ifadesinin, ka'denin namazın sonunda gerçekleştiğine delil olarak sunduğu görülür. Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁹⁰

⁶⁸⁵ Benzer mânada hadisler için bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 117; Nesâî, “Tatbîk”, 97; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/168, 169; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/40.

⁶⁸⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/576, 577.

⁶⁸⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/196, 197.

⁶⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 180; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 27; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/34.

⁶⁸⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/623, 629.

⁶⁹⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/259.

Örnek 5. Namazda ilk oturuş başlığında birçok rivayet aktaran Cessâs, teşehhüdde sağ ayağın dikilip sol ayağın bükülerek üzerine oturulması gerektiğini ifade eder. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, Abdullah b. Abdullah b. Ömer'den naklen: *O (babası) Abdullah b. Ömer'in (r.a.) namazda oturduğunda bağdaş kurduğunu görürdü. (Abdullah b. Abdullah) dedi ki: Ben yaşıma küçükken aynı şekilde oturdum. Ancak (babam) Abdullah b. Ömer bana böyle yapmamamı söyledi ve: Namazın sünneti sağ ayağını dikip sol ayağını bükündür, dedi. Ben ona: Ama sen böyle (benim yaptığım gibi) yapıyorsun, deyince bana: Ayaklarım beni taşıyor, diye cevap verdi.*"⁶⁹¹ rivayetinden hareketle sol ayağın bükülmekle birlikte üzerine oturulmayacağını savunan bir görüş zikreder. İbn Ömer'in (r.a.) "Namazın sünneti şudur" sözünün, ayaklarla ilgili uygulamanın, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiğine delâlet etmeyeceğini belirten Cessâs, "Sizden kim kargaşalı dönemlere ulaşırsa, benim sünnetime ve benden sonra doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılsın!"⁶⁹² hadisini delil getirerek sünnet kavramının Hz. Peygamber (s.a.v.) dışındaki kişilere de izâfe edildiğini belirtir. Cessâs aynı konuda başka bir delil olarak, Saîd b. Müseyyeb'in (r.a.), kadının parmaklarının diyetleri hakkında sorulduğunda "Kardeşimin oğlu, sünnet bu şekildedir." şeklindeki cevabını sunar. Burada ilgili hükmün kaynağı Zeyd b. Sâbit (r.a.) olmasına rağmen Saîd b. Müseyyeb bunu sünnet olarak isimlendirmiştir.⁶⁹³

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti naklettikten sonra sünnet kavramının Hz. Peygamber (s.a.v.) dışındaki kişilere de izâfe edildiğini belirttiği ve buna delil olarak yukarıda Cessâs tarafından zikredilen örneklerini sunduğu görülür.⁶⁹⁴ Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 6. Cessâs, öğle namazının kış mevsiminde vaktin evvelinde, yazın ise havanın serinlediği bir vakitte kılınmasının müstehap olduğunu ifade eder ve bu konuda çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Âişe'den (r.anhâ) naklen: *"Öğle namazını erken/ilk vaktinde kılma konusunda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) daha*

⁶⁹¹ Buhârî, "Sıfatü's-salat", 61; İmam Mâlik, "Salât", 51; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/186.

⁶⁹² Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 16; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

⁶⁹³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/627, 628.

⁶⁹⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/257, 258.

titiz davranan birini görmedim.”⁶⁹⁵ hadisidir. Cessâs, görüşüne aykırı olan bu hadisin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’ye geldiği ilk döneme ait olduğunu belirtir ve bu hükmün daha sonra başka bir hadis ile neshedildiğini ifade eder.⁶⁹⁶

Hz. Âişe’den (r.anhâ) naklettiği hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti mensûh kabul ettiği görülmektedir.⁶⁹⁷ Kanaatimize göre Cessâs mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiştir. Öğle namazının erkenden kılınması uygulamasının neshedildiğine delil olarak sunduğu rivayeti doğrudan Tahâvî’den naklettiğini ifade etmesi de⁶⁹⁸ bu görüşümüzü desteklemektedir.

Örnek 7. Arafat ve Müzdelife dışında namazların birleştirilmesinin ancak sûri cem’ şeklinde caiz olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi namazın belirli vakitlerde farz kılındığını bildiren âyet ve çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, Nâfi’den naklen: “İbn Ömer’e (r.a.), Ebu Ubeyd’in kızı Safiyye’nin vefat haberi verildiğinde o, şafak kayboluncaya kadar yoluna devam etti sonra bineğinden inip her iki namazı bir arada kıldı. Ardından şöyle dedi: Rasûlullah’ın bu şekilde yaptığını gördüm.”⁶⁹⁹ hadisinden hareketle akşam ile yatsının cem’ edileceğini savunan bir görüşü zikreder. Cessâs, Nâfi’nin Eyyûb yoluyla naklettiği “Şafak kayboluncaya kadar yoluna devam etti.” ifadesini, Nâfi’den rivayette bulunan Mâlik ve Leys gibi diğer râvilerin nakletmediğini belirtir ve hadiste geçen “şafak kaybolduktan sonra” ifadesiyle, şafağın kaybolmasına yakın bir vaktin kastedilmiş olabileceğini söyler.⁷⁰⁰

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti naklettikten sonra Eyyûb yoluyla gelen “Şafak kayboluncaya kadar yoluna devam etti.” ifadelerini Nâfi’den rivayet eden Ubeydullah, Malik ve Leys gibi diğer râvilerin aktarmadığını belirttiği ve “şafak kaybolduktan sonra” ifadesinin şafağın kaybolmasına yakın anlamında olabileceğini ifade ettiği görülür.⁷⁰¹ Bu noktada

⁶⁹⁵ Tirmizî, “Salât”, 4.

⁶⁹⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/512.

⁶⁹⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/185, 187.

⁶⁹⁸ Bu rivayeti Cessâs’ın doğrudan Tahâvî’den naklettiği rivayetler ana başlığının, senedi ve metni birlikte nakledilen rivayetler alt başlığında ilk örnek olarak aktardık.

⁶⁹⁹ Buhârî, “Taksir”, 6; Nesâî, “Mevakıt”, 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/129.

⁷⁰⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 1/105.

⁷⁰¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/162.

Cessâs'ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 8. Rükûa eğilirken tekbir alınmakla birlikte ellerin kaldırılmayacağını ifade eden Cessâs, mezhebin görüşünü ispatlamak amacıyla lehte ve aleyhte birçok rivayet nakleder. Bu rivayetlerden biri, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ellerini kaldırdığına dair Ubeydullah b. Ebî Râfî'in Ali'den (r.a.): *"Hz. Peygamber (s.a.v.) rükûa eğildiğinde, rükûdan doğrulduğunda ve iki secdeyi yapıp kıyama kalktığında ellerini kaldırır."*⁷⁰² hadisidir. Cessâs, bu hadisin hükmüne aykırı olarak Ebû Bekr en-Nehşeli > Âsım b. Küleyb > Hz. Ali'nin önde gelen talebelerinden olan babası [Küleyb'den] rivayet ettiğine göre, *"Ali (r.a.) namazda ilk tekbirde ellerini kaldırır, daha sonra ise kaldırmazdı."*⁷⁰³ rivayetini aktarır. Hz. Ali'nin (r.a.), bizzat Rasûlullah'dan (s.a.v.) nakilde bulunduğu bir konuda ona (s.a.v.) muhalefet ettiğini düşünmenin câiz olmayacağını vurgulayan Cessâs, çelişen bu hadisleri iki şekilde yorumlar. Ya Hz. Ali'nin (r.a.) ellerini ilk tekbir dışında kaldırmadığı hadisi sabit değildir ya da hadis aslen sabittir fakat Hz. Ali (r.a.) hadisin neshedildiğini bildiği için o uygulamayı terk ederek sonradan gelen haberle amel etmiştir.⁷⁰⁴

İlgili hadisler bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda onun, rükû için tekbir alırken ellerin kaldırılması meselesinde Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilen mezkûr hadisler için iki ihtimâl olabileceğini söylediği görülür. Buna göre ellerin kaldırıldığına dair hadis ya hatalı olup sabit değildir ya da Hz. Ali (r.a.) hadisin neshedildiğini bilmektedir.⁷⁰⁵ Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayetleri yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 9. Mekruh vakitleri beyân eden hadisten hareketle güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken namaz kılınmayacağını ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklen: *"Güneş doğmadan önce sabah namazının bir rek'atına yetişen kimse o namaza yetişmiş olur."*⁷⁰⁶ rivayetinden

⁷⁰² Ebû Dâvûd, "Salât", 116; İbn Mâce, "İkamet", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/123; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/37.

⁷⁰³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/213.

⁷⁰⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/604.

⁷⁰⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/225.

⁷⁰⁶ Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 27; Müslim, "Mesâcid", 163; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/224; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/557.

hareketle güneş doğarken sabah namazı kılmanın caiz olduğunu iddia eden bir görüşü zikreder. Cessâs bu muhâlif görüşe, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilgili rivayetteki bu sözünün, "güneş doğarken namaz kılmanın yasaklanmasından öncesine ait" olabileceğini belirterek cevap verir.⁷⁰⁷

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti naklettikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu sözünün "güneşin doğuşu esnasında namaz kılmayı nehyetmesinden önce" olabileceğine hamlettiği görülür.⁷⁰⁸ Cessâs'ın mezkûr rivayetleri yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 10. Cenaze namazı bölümünde şehid olan kimsenin yıkanmaksızın sadece namazının kılınacağını belirten Cessâs, konu hakkında çeşitli rivayetler aktarır. Bu rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Uhud günü kimsenin namazını kılmadığına dair Câbir'den (r.a.) naklen: *Rasûlullah (s.a.v.) Uhud'da öldürülenlerin namazını kılmadı.*⁷⁰⁹ hadisidir. Cessâs söz konusu hadisi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) o gün yaralandığı ve dişleri kırıldığı için cenaze namazını bizzat kılmamakla birlikte şehit olanların namazını kıldırma görevini başkalarına vermiş olabileceği şeklinde yorumlar.⁷¹⁰

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti naklettikten sonra Rasûlullah'ın (s.a.v.) yaralanması, dişinin kırılması, müşriklerden gelen musibet gibi sebeplerden dolayı onların cenaze namazını bizzat kılmamakla birlikte görevlendirdiği sahâbilerin onların namazını kılmış olabileceğini ifade ettiği görülür.⁷¹¹ Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayetleri yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 11. Hacamat yaptırmanın orucu bozmayacağını ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu bağlamda muhalif bir delil olarak Sevbân ve Şeddâd b. Evs'in (r.anhümâ) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği: *"Hacamat yapanın ve yaptırmanın orucu bozulmuştur."*⁷¹² hadisi aktarır. Cessâs, bu

⁷⁰⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî*, 1/533.

⁷⁰⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni 'l-âsâr*, 1414, 1/399.

⁷⁰⁹ Buhârî, "Cenâiz", 74; Tirmizî, "Cenâiz", 46; İbn Mâce, "Cenâiz", 28.

⁷¹⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî fi 'l-fikhi 'l-Hanefî*, 2/200.

⁷¹¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni 'l-âsâr*, 1414, 1/501.

⁷¹² Ebû Dâvûd, "Savm", 28; İbn Mâce, "Sıyâm", 18; es-San'ânî, *el-Musannef*, 4/507; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 37/106.

hadiste orucu bozan şeyin hacamat olduğuna dair açık bir delalet bulunmadığını belirtir. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözüyle hacamat fiiline değil, bu fiili yapmış olan belirli kişilere işaret etmiştir. Dolayısıyla hadiste hacamat kelimesinin zikredilmesi, bunu yapan belirli bir şahsı tarif etmek içindir. Bu tıpkı belirli bir şahsa işaret etmek istenildiğinde “Ayakta duranın orucu bozuldu” denilmesi gibidir.⁷¹³

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti naklettikten sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu sözlerinde orucun hacamattan dolayı bozulduğuna dair bir delil bulunmadığını vurguladığı görülür. Ona göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) başka bir sebep dolayısıyla oruçları bozulmuş kişileri, yapmakta oldukları işle nitelendirmesi mümkündür. Bu tıpkı ayakta durma dışında başka bir sebeple fasık olan bir kimseye “ayakta duran fasık olur” denilmesi gibidir.⁷¹⁴ Bu noktada Cessâs’ın mezkûr rivayetleri yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 12. Cessâs köle azadı bölümünde ümmü veledin doğurduğu çocuğun nesebinin, inkâr etmediği sürece efendisine ait olduğunu belirtir ve meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Bu rivayetlerden biri, “Zühri > Urve > Âişe’den (r.anhâ) naklen: *Utbe b. Ebi Vakkâs, kardeşi Sa’d b. Ebi Vakkâs’a, Zem’a’nın cariyesinin oğlunun, kendi çocuğu olduğunu ve bundan dolayı onu yanına almasını söylemişti. Fetih yılında Sa’d onu yanına alarak “Bu benim kardeşimin oğludur, bu hususu bana emanet etmişti.” dedi. Bunun üzerine Abd b. Zem’a karşısına dikilip “Bu benim kardeşim ve babamın cariyesinin oğludur. Babamın yatağında doğdu.” dedi. Rasûlullah (s.a.v.) “O senindir ey Abd b. Zem’a” ve “Çocuk (doğduğu) yatağın sahibine aittir, zinâ edene de mahrumiyet vardır.” buyurdu. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) eşi Sevde bnt. Zem’a’ya, çocuğun Utbe’ye benzediğini görmesi sebebiyle “Ondan kendini sakla.” buyurdu.*” hadisidir.⁷¹⁵ Cessâs, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Abd b. Zem’a’ya yönelik “O senindir.” sözüyle, babasına ait olanı varisi sıfatıyla elinde tutmasını ve mülkiyetinde olan şeyde daha çok hak sahibi olmasını kastettiğini ifade eder. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Ondan kendini sakla.” sözünü ise çocuğun Sevde bnt. Zem’a’nın kardeşi olmadığının delili olarak değerlendiren Cessâs’a göre, şayet kardeşi

⁷¹³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî*, 2/434, 435.

⁷¹⁴ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 2/99, 100.

⁷¹⁵ Buhârî, “Vesâyâ”, 4; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 34; Nesâî, “Talâk”, 48; İbn Mâce, “Nikâh”, 59.

olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) akrabalık hukukuna aykırılık arzeden kendisinden saklanma fiilini emretmezdi. Hadiste geçen “Çocuk yatağa aittir.” ifadesinin de çocuğun nesebinin Zem’a’ya ilhakına delâlet etmeyeceğini ifade eder. Bilakis bu söz iddia sahibi Sa’d’e yönelik olup yatak sahibi olmayana o yatakta doğan çocuğun nispet edilemeyeceğini açıklamaktadır.⁷¹⁶

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun da mezkûr rivayeti naklettikten sonra Rasûlullah’ın (s.a.v.) Abd b. Zem’a’ya: “Bu çocuk senindir” deyip ona “O senin kardeşindir” demediğini vurguladığı ve “O senindir” sözünün, o senin kölendir, elindeki hakkından dolayı o senin malına katılır anlamında olduğunu ifade ettiği görülür. Rasûlullah’ın (s.a.v.) Sevde bint Zem’a’ya ondan kendini gizlemesini emretmesi ise çocuğun nesebine dair herhangi bir hüküm verilmediğini göstermektedir. Tahâvî’ye göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şayet çocuğu Zem’a’nın oğlu kabul etmiş olsaydı, Zem’a’nın kızına ondan kendini gizlemesini istemezdi. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) akrabalığı kabul ettikten sonra buna aykırı davranmayı emretmez.⁷¹⁷ Bu noktada Cessâs’ın mezkûr rivayetleri yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 13. Seleb⁷¹⁸ ve hak edilişi başlığında bir müslümanın düşman askerini öldürdüğünde devlet başkanının savaş öncesi müsaadesi olmadığı sürece onun selebini alamayacağını ve öldürülen düşmanın selebinin diğer ganimetler gibi olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi sünnetten delillerle temellendirir. Bu delillerden biri, Da’lec b. Ahmed’den aldığı: “*Abdurrahman b. Avf, Bedir savaşında Ebû Cehil’in öldürülmesi hikayesini ve Muâz b. Afrâ ile Muâz b. Amr b. el-Cemûh’un onu öldürdüğünü anlattı. Hikayeye göre ikisi hemen Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanına gittiler ve durumu ona haber verdiler. Rasûlullah (s.a.v.), “Onu hanginiz öldürdü?” dedi. Onlardan her biri, “Ben öldürdüm.” dedi. Rasûlullah (s.a.v.), “Kılıçlarınızı sildiniz mi?” dedi. Onlar “Hayır!” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) kılıçlarına baktı ve şöyle dedi: “Onu ikiniz öldürdünüz.” Ebû Cehil’in eşyasının (seleb) da Muâz b. Amr b. el-Cemûh’a verilmesine hükmetti.*”⁷¹⁹ hadisidir. Cessâs’a göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Onu ikiniz

⁷¹⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, 8/316-318.

⁷¹⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/113, 114.

⁷¹⁸ Seleb, düşmanın beraberindeki para, elbise, savaş aleti ve bineği gibi kişisel eşyalarıdır. Geniş bilgi için bk. Ahmet Yaman, “Seleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/398, 399.

⁷¹⁹ Buhârî, “el-Hums”, 18; Müslim, “Cihâd”, 42.

öldürdünüz.” dedikten sonra öldürülen düşmanın eşyasını ikisinden birisine verilmesine hükmetmesi, selebin öldürme fiiliyle hak edilmediğini gösteren bir delildir.⁷²⁰

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda aynı mânada bir hadisin bulunduğu görülür. Onun naklettiği hadis şöyledir: *Abdurrahman b. Avf: Bedir günü ben genç yaşta iki delikanlı arasında ayakta duruyorken keşke bu ikisinden daha güçlü kimseler arasında bulunsaydım diye temenni ettim. Onlardan birisi beni dürterek: Amca, Ebu Cehil’i tanıyor musun? dedi. Ben: Kardeşimin oğlu, onu niye soruyorsun? dedim. O: Onun Râsulullah’a (s.a.v.) ağır sözler söylediği haberini duydum. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer onu göreceğim olursam aramızdan kimin eceli daha erkense o ölmedikçe vücudum onun vücudundan ayrılmayacaktır, dedi. Onun bu sözlerinden dolayı hayret ettim. Diğeri de beni dürterek onun söylediklerinin aynısını söyledi. Aradan fazla zaman geçmeden Ebu Cehil’in insanlar arasında yürüdüğünü gördüm. Görmüyor musunuz? İşte şu, sizin sorduğunuz adamdır, dedim. Biri diğerinden daha hızlı atıldı, onu öldürünceye kadar her ikisi de kılıçlarıyla ona darbeler indirdi. Sonra Râsulullah’a giderek ona bunu haber verdiler. Allah Rasülü: “Onu hanginiz öldürdü?” diye sordu. Her biri: Onu ben öldürdüm, dedi. Râsulullah (s.a.v.): “Kılıçlarınızı sildiniz mi?” diye sordu. İkisi de: Hayır, dedi. Rasûlullah (s.a.v.) her iki kılıca da baktıktan sonra: “Onu ikiniz öldürmüşsünüz” buyurdu ve selebinin Muâz b. Amr b. el-Cemûh’a verilmesine hükmetti. O ileri atılan iki kişiden biri Muâz b. Amr b. el-Cemûh, diğeri de Muâz b. Afrâ idi.⁷²¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Onu ikiniz öldürmüşsünüz” dedikten sonra selebin ikisinden birisine verileceğine hükmettiğini belirten Tahâvî, bu durumu selebin öldürme ile hak edilmediğini gösteren bir delil olarak kabul etmiştir.⁷²² Bu noktada Cessâs’ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.*

Örnek 14. Seleb ve hak edilişi başlığında bir müslümanın düşman askerini öldürdüğünde devlet başkanının savaş öncesi müsaadesi olmadığı sürece onun selebini alamayacağını ve öldürülen düşmanın selebinin diğer ganimetler gibi olduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi sünnetten delillerle temellendirir. Bu delillerden biri,

⁷²⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî*, 7/52.

⁷²¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 2009, 5/249, 250.

⁷²² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/227, 228.

Muhammed b. Bekr'den aldığı “Avf b. Mâlik el-Eşcaî şöyle demiştir: Zeyd b. Hârîse ile Mute gazvesine katıldım. Yemenli bir mededî⁷²³ de bu gazvede bana eşlik etti...Savaş esnasında mededî bir Rum askerini öldürdü ve onun atını ve silahını aldı. Allah (c.c.) Müslümanlara fetih nasip edince Hâlid b. Velîd ona birisini göndererek ele geçirdiği atı ve silahı (seleb) kendisinden aldı. Avf şöyle dedi: Bunun üzerinde Hâlid'in yanına gittim ve şöyle dedim: Ey Hâlid! Rasûlullah'ın (s.a.v.) selebin düşmanı öldüren gaziye verilmesine hükmettiğini bilmiyor musun? Hâlid: Evet, biliyorum. Fakat bu selebi onun için çok gördüm.” dedi. Ben de “Ya aldığın malı ona geri verirsin ya da bu olayı Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında anlatarak sana gösteririm.” dedim. Fakat Hâlid selebi ona geri vermeyi reddetti. Avf şöyle dedi: Daha sonra Hâlid ile Rasûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda bir araya geldik ve ben mededînin olayını ve Hâlid'in yaptığını ona anlattım. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Ey Hâlid, seni bunu yapmaya sevkeden nedir/niçin böyle yaptın? Hâlid: Ey Allah'ın Rasûlü, bu selebi onun için çok gördüm, dedi. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Ey Hâlid, ondan aldığını kendisine geri ver! Avf şöyle dedi: Bunun üzerine ben Hâlid'e “Ne oldu Hâlid, dediğimi yapmadım mı?” dedim. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Mesele nedir? Ben de aramızda geçeni haber verdim. Avf şöyle dedi: Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) öfkeleni ve şöyle buyurdu: Ey Hâlid, aldığını ona geri verme! Siz benim komutanlarımı ortada bırakacaksınız, sonra da işin sefası size cefası da onlara olacak, öyle mi?”⁷²⁴ hadisidir. Düşmanı öldüren askerin, devlet başkanının müsaadesi olmadan eşyasını almaya hak kazanmadığını vurgulayan Cessâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hâlid'e aldığını geri vermeyi emretmesinin, mededînin gönlünü hoşetme amacına yönelik olduğunu ifade eder. Ona göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hâlid'e “(Aldığını) ona geri verme!” demesi ise selebin öldürme ile hak edilmediğini gösteren bir delildir.⁷²⁵

İlgili hadis bağlamında Tahâvî'nin eserine baktığımızda aynı mânada bir hadisin bulunduğu görülür. Onun naklettiği hadis şöyledir: “Avf b. Malik'ten rivayet edildiğine göre, Mute gazvesinde mededî kendileri ile birlikte geldi. Bir Bizanslı da Müslümanlara şiddetli hücum yapıyor, onlara pusu kuruyordu. Bu mededî de onun

⁷²³ “Mededî” bir gazinin himayesinde ona yardım amacıyla savaşa katılan kişi olarak anlaşılabilir.

⁷²⁴ Müslim, *el-Câmi 'u's-sahîh*, “Cihâd”, 43.

⁷²⁵ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 7/53, 54.

göremeyeceği bir yerde saklandı. Bir kayanın altına oturup onu bekledi. Bizanslı yanından geçince atının tökezlemesini sağladı, Bizanslı sırt üstü yere yıkıldı. Kılıcıyla tepesine dikilip onu öldürdü. Arkasından atını, kılıcını, eğeri, atının yularını, kemerini, silahını alarak geldi. Bunların hepsi altın ve mücevherlerle süslenmişti. Onları Halid b. Velid'e getirince Halid, getirdiklerinin bir kısmını alıp geri kalanını ona nefel olarak bağışladı. Ben: Ey Halid bu ne? Sen Rasûlullah'ın (s.a.v.) öldüren kimseye aldığı selebin tamamını nefel olarak verdiğini bilmiyor musun? dedim. O: Biliyorum fakat bunların hepsini ben çok gördüm, dedi. Ben: Allah'a yemin ederim, ikinizin durumunu Rasûlullah'a (s.a.v.) anlatacağım, dedim. Avf dedi ki: Rasûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna vardığımızda Halid'in durumunu ona bildirdim. Allah Rasulü, Halid'i çağırıp ona selebinin geri kalan kısmını da mededîye vermesini emretti. Halid de ona selebini geri vermek üzere dönüp gitti. Bu sefer ben: Nasıl gördün ey Halid? Ben sana verdiğim sözün gereğini yerine getirdim, değil mi? dedim. Rasûlullah (s.a.v.) bunun üzerine kızarak: "Ey Halid! Ona (bir şey) verme" dedi. Sonra da bana dönerek: "Sizler benim tayin ettiğim kumandanları rahat bırakmayacak mısınız? Onların komutanlıklarının temiz olanı sizin lehinedir, bulanık olanı da onların aleyhinedir" buyurdu."⁷²⁶ Tahâvî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Halid'e aldığı selebin geri kalan kısmını mededîye vermesini emretmesi ve Avf'ın sözleri üzerine Halid'e aksi yönde emir buyurması, selebin öldürme ile hak edilmediğini gösteren bir delildir.⁷²⁷ Bu noktada Cessâs'ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî'den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 15. Cariyenin azat edilmesi hâlinde kocası ister hür ister köle olsun evliliğini feshetme hakkının bulunduğunu ifade eden Cessâs, meseleyi çeşitli rivayetlerle temellendirir. Konu hakkında muhalif görüşlere de yer veren Cessâs, "Hz. Âişe'den (r.anhâ) naklen: *Berîre'nin kocası bir köleydi. Eğer hür olsaydı, Rasûlullah (s.a.v.) (evliliğe devam hususunda) Berîre'ye muhayyer bırakmazdı.*"⁷²⁸ rivayetinden hareketle, Berîre'ye istediğini seçme hakkının kocasının köle olması sebebiyle sunulduğunu iddia eden bir görüş nakleder. Berîre'nin kocasının hem hür hem de köle olduğuna dair rivayetlerden hür olduğu rivayetin tercihe şayan olduğunu ifade eden

⁷²⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2009, 5/258, 259.

⁷²⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 3/231.

⁷²⁸ Ebû Dâvûd, "Talâk", 20.

Cessâs, hür olduğu rivayetinin söz konusu şahsın kölelikten sonraki durumunu haber verdiğini kabul eder. Çünkü hürriyet, kölelikten sonraki bir durumdur. Ayrıca ilgili rivayette “Eğer hür olsaydı, Rasûlullah (s.a.v.) Berîre’yi muhayyer bırakmazdı.” sözünü Hz. Âişe’nin (r.anhâ) söylediğine dair bir delâlet bulunmadığını belirten Cessâs, bu sözü Urve’nin söylemiş olabileceğini ifade eder.⁷²⁹

İlgili hadis bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun, Berîre’nin kocası hakkında hem hür hem köle olduğunun söylendiğini dolayısıyla bir zaman köle bir zaman hür olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İslâm ülkesinde hürriyetten sonra kölelik olmayacağını belirten Tahâvî, Berîre’nin kocasını, köleyken sonradan hürriyetine kavuşmuş biri olarak değerlendirmiştir. Tahâvî “Eğer hür olsaydı, Rasûlullah (s.a.v.) Berîre’yi muhayyer bırakmazdı.” sözünü Hz. Âişe’nin (r.anhâ) veya Urve’nin söylemesinin ihtimal dâhilinde olduğunu belirtir ve nihâi kanaat olarak Berîre muhayyer bırakıldığında kocasının hür olduğunu kabul eder.⁷³⁰ Bu noktada Cessâs’ın mezkûr rivayeti yorumlarken Tahâvî’den etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Örnek 16. Cessâs ezan konusunda tekbirlerin sayısı ve tercî’ olmak üzere iki tartışmalı mesele bulunduğunu ifade eder. Ezanın başındaki tekbirlerin sayısı hususunda bu tekbirlerin ikili veya dörtlü olarak geçtiği çeşitli rivayetler aktarır. Tekbirlerin dörtlü olarak bulunduğu hadisi, ziyâde lafız içermesi sebebiyle diğerlerine tercih eder. Bu tercihin de tekbirlerin dörtlü olarak naklinin yaygınlık kazanmış olması ikili olarak naklinin ümmet arasında şâz oluşuyla gerekçelendirir.⁷³¹

İlgili konu bağlamında Tahâvî’nin eserine baktığımızda onun da ezanın başındaki tekbirlerin sayısı ile ilgili rivayetlerden dört defa söylendiği bilgisini içeren rivayetleri tercih ettiği görülür. O, tekbirin ezanın başlangıcında iki defa ve dört defa bulunduğuyla ilgili rivayetleri iki grupta değerlendirir. Tekbir lafızlarını ezanın diğer lafızlarının sayısı ile mukayese ederek tekbirin ezanın başında dört defa bulunduğunu bildiren hadislerin daha sahih olduğunu ifade eder.⁷³² Bu bağlamda Tahâvî’nin ziyâde

⁷²⁹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî*, 4/376-378.

⁷³⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 3/82, 83.

⁷³¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Haneffî*, 1/548, 549.

⁷³² et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 1414, 1/130, 131.

lafız içeren rivayeti tercih edip bu tercihini de kıyas deliliyle desteklediği söylenebilir.⁷³³

İki müellifin de ziyâdeli rivayetleri tercih etmesi sebebiyle ziyâde ve her iki müellifin ziyâdeye dair görüşleri hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

“Sika bir râvinin bir hadisi, aynı şeyten rivayet eden arkadaşlarından ayrı olarak tek başına bir fazlalıkla rivayet etmesi ve rivayet ettiği bu fazlalık, ‘ziyâdetü’s-sika’ terimi ile ifade edilir.”⁷³⁴ Rivayetin isnadında veya metninde olabilen ziyâde, hadisler arasındaki teâruz durumunda gündeme gelir. Senedin bir rivayette mürsel diğerinde muttasıl olarak zikredilmesi gibi durumlar isnaddaki ziyâde çerçevesinde değerlendirilirken, bir rivayetin metninde diğerlerinde olmayan lafızlar bulunması ise metindeki ziyâde kapsamında değerlendirilir. Ziyâdetü’s-sikanın kabul edilip edilmemesi hususunda farklı görüşler bulunmakla birlikte Tahâvî ve Cessâs’ın, Hanefî mezhebinin genel kabulü doğrultusunda ziyâdeyi bazı şartlarla kabul ettikleri görülmektedir.⁷³⁵

Hanefî usûlcüler aynı râviden nakleden râvilerin rivayetlerinde lafız fazlalığı veya eksikliği bulunması durumunda ziyâde bilgi içeren rivayeti asıl kabul ederek ziyâde lafız içermeyen rivayetleri râvinin zabt kusuru ile ilişkilendirmişlerdir. Hadislerin aynı râviden gelmeyip farklı tariklerden farklı şekillerde nakledilmesi hâlinde ise birbirinden bağımsız değerlendirilerek her iki rivayetin müstakil kullanılması gerektiğini söylemişlerdir. Örneğin Hz. Ömer’in rivayetinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fitır sadakasını hür-köle tüm müslümanlar için farz kıldığı ifade edilirken ilgili hadisin başka tarikinde müslümanlar lafzının yer almadığı görülmektedir. Hanefî usûlcüler bu durumu, aynı konuda farklı zamanlarda söylenilmiş iki söz olarak yorumlayarak her iki rivayetle amel edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁷³⁶

⁷³³ Tahâvî’nin sika râvinin ziyâdesini kabul etmesiyle ilgili müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Bk. Nurullah Kağıt, *Hanefî Mezhebinde Fıkhi İstidlâller Bağlamında Ziyâdetü’s-Sika (Tahâvî Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 65.

⁷³⁴ Aydın, Hadis Istılahları Sözlüğü, 164.

⁷³⁵ Salih Karacabey, “Ziyâdetü’s-Sika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁷³⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî*, 2/350-352; el-Cessâs, *el-Füsûl*, 3/177, 378; Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, nşr. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 2/25; Hanefî usûlcülerin ziyâdetü’s-sikaya dair görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. Kağıt, *Hanefî Mezhebinde Fıkhi İstidlâller Bağlamında Ziyâdetü’s-Sika (Tahâvî Örneği)*, 38-44.

Tahâvî hadislerin teâruz ettiği durumlarda ziyâde lafız içeren rivayetlerin tercih önceliğine sahip olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁷ Cessâs da aynı konuda gelen ve birbiriyle çelişen rivayetlerden ziyâde lafız içerenlerin öncelikli olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre ziyâde lafız bulunan rivayetler, diğerlerinde olmayan bir şeyi ispat etmektedir. İspat edenin ise etmeyene karşı üstünlüğü vardır.⁷³⁸

⁷³⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1414, 1/23, 137; 2/62; 3/54, 169; 4/6, 94, 122.

⁷³⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 1/218, 416, 549, 576, 721; 2/424; 7/122.

3. SONUÇ

Şerhu Meâni'l-âsâr ve Şerhu Muhtasari't Tahâvî isimli eserler özelinde hadislere yaklaşım konusunda Tahâvî'nin Cessâs'a etkisini inceleyen bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyledir:

Hadislere yaklaşım hususunda Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* isimli eseri ile Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserinde amaç benzerliği bulunmaktadır. Her iki müellif de Hanefî mezhebinin dayandığı hadislerin sıhhatini ispat etme ve çelişik gibi gözüken rivayetlere makul yorumlar getirme amacındadır.

Tahâvî'nin öğrencileri arasında yer alan Taberânî, Cessâs'ın hadis ilmi tahsil ettiği hocaları arasında yer almakta olup Cessâs şerhinde Taberânî'den beş rivayet nakletmiştir. Bu da Cessâs ve Tahâvî arasında hadis ilmi bağlamında bir etkileşimin varlığını göstermektedir. Taberânî merkezli etkileşimin mahiyetini ortaya koymak için müstakil çalışmalar yapılabilir.

Tahâvî ve Cessâs âhâd haberin kabulü için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bunlar; haberin Kitâb ve mütevatir/sâbit sünnete aykırı olmaması, ümmetin genelinin bilmesi gereken bir konuyla ilgili (umûmü'l-belvâ) olmaması, aklî ilke ve hükümlere aykırı olmaması, râvisinin tenkit edilmiş olması ve destekleyici karine de bulunmaması halinde genel kural anlamında kıyasa aykırı olmamasıdır. Cessâs bunlara ilave olarak insanların rivayet ettikleri haberin hilafına bir uygulama içerisinde olmamalarını şart koşmuştur. Bu noktada Tahâvî ve Cessâs'ın âhâd haberin kabul şartları hususunda Hanefî mezhebinin genel anlayışıyla uyum içerisinde oldukları söylenebilir.

Tahâvî ve Cessâs'ın çalışma konusu eserlerinde haberler arasındaki tearuzu gidermede takip ettikleri çözüm yöntemlerinin aynı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda sahîh yolla gelen iki hadis birbiriyle çeliştiğinde öncelikle hadisleri cem' etmeye çalışmışlar, bu yöntemi uygulayamadıklarında ise sırasıyla nesh, tercih ve tesâkut yöntemlerine başvurmuşlardır. Bu da konu hakkında yapılan güncel akademik çalışmalarda Hanefîlerin haberlerin tearuzu durumunda benzer bir çözüm yöntemi takip ettikleri yönündeki tespiti desteklemektedir.

Tahâvî ve Cessâs eserlerinde birçok kişiden hadis nakletmişler ve bu nakil esnasında çeşitli rivayet lafızları kullanmışlardır. Hadisin hangi rivayet yoluyla

alındığını gösteren lafızları çeşitli şekillerde kullanmaları onların rivayet lafızlarını gelişigüzel değil, bilakis bilinçli olarak seçtiklerini göstermektedir. Ayrıca bu husus, naklettikleri hadisleri hocalarından rivayet etme hakkına sahip olduklarını ve rivayetleri içeren kitaplardan rivayet etme icazeti aldıklarını göstermektedir.

Müelliflerin hadislerin sıhhat durumu, geliş yolu ve nispeti hususunda kullandıkları lafızlar bağlamında önemli ölçüde benzerlik bulunduğu tespit edilmiş, râvilerde aradıkları kriterlerin ve râvileri cerh etme nedenlerinin benzer olduğu görülmüştür. Aynı râviler hakkında yaptıkları cerhlerin çoğunlukla hadis münekkitlerinin yorumları ile örtüşmesi hadis ilmine vukufiyetlerini göstermektedir. Tahâvî'nin Cessâs'a oranla daha az cerh-ta'dil lafzı kullandığı tespit edilmiştir. Bu durum, Tahâvî'nin hadisleri bütüncül bir şekilde değerlendirerek mümkün merteye birbirleriyle uyumlu hâle getirme çabasının doğal bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Cessâs'ın şerhinde tam isnad zikrederek naklettiği hadislerin yanı sıra sadece sahâbe, sahâbe > tâbiûn veya sahâbe > tâbiûn> tebe-i tâbiûn râvilerini zikrederek naklettiği hadisler de mevcuttur. Cessâs'ın eser ismi vermeksizin Tahâvî'den naklettiğini belirttiği tam senedli rivayetlerin Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında bulunduğu tespit edilmesi, Cessâs'ın muallak olarak naklettiği sened ve metinlerin, *Şerhu Meâni'l-âsâr*'daki rivayetlerin senedinde aynen yer alması, muallak rivayetlerin kimi zaman Tahâvî'nin eserindeki sırayla uyumlu bir şekilde nakledilmesi, görüşleri temellendirmede her iki müellif tarafından aynı hadislerin delil olarak kullanılması ve hadislerin benzer şekilde yorumlanması gibi gerekçeler Cessâs'ın naklettiği bazı muallak hadisleri Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ından almış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

İki eser arasında benzerlik bulunan rivayetlerin hadis kaynaklarında çoğunlukla Tahâvî'nin naklettiği şekilde tahrir edildiği tespit edilmiştir. Bu durum, hadislerin aslına sadık kalma hususunda Tahâvî'nin Cessâs'a göre daha ileri konumda olduğunu göstermektedir. Cessâs rivayetleri genellikle işlediği konunun bağlamı gereği takti' ederek naklederken Tahâvî eserini yazma amacına mutabık olarak muhaddis kimliğiyle hadisleri bütüncül bir şekilde değerlendirmeye çalışmıştır.

Tahâvî ve Cessâs'ın muteber hadis kaynaklarında tahrir edilmiş hadisleri eserlerinde delil olarak zikrettikleri görülmektedir. Cessâs'ın delil olarak kullandığı hadisleri yorumlarken Tahâvî'den etkilendiği ve onunla aynı yorumları yaptığı tespit

edilmiş ve rivayetleri değerlendirme şekillerinin önemli ölçüde benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risale, 1421.
- Akbaş, Bahattin. *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Altuntaş, Havva. *İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Apaydın, H. Yunus. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Apaydın, H. Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, Hacı Yunus (ed.). *İslâm Hukukuna Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010.
- Aşık, Nevzat. "Tahammül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Âşıkkutlu, Emin. "Tahvil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/440. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Atcı, İsa. *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin İbâdetler İle İlgili Konularda Hanefî İmamlarına Muhâlif Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Atcı, İsa. "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafiî Mezhebinden Ayrılma Ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 571-596.
- Aybakan, Bilal. "Selem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul, 1987.
- Aydınlı, Abdullah. "Muallak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/308. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.

- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. Haydarâbâd: Cem'iyetü-Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1357.
- Bardakoğlu, Ali. "İkrah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/30-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Başoğlu, Tuncay. "Saymerî, Hüseyin b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Baskı., 2017.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l-Müfessirin)*. Bilmen Yayınevi, ts.
- Boynukalın, Mehmet. *Hanefî Fıkıh ve Usulünün Doğuşu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Mustafa Dîb. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarâbâd: Dâru'l-maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Füsûl fî'l-Usûl*. nşr. Uceyl Casim en-Neşemî. Kuveyt: Vezaratü'l-Evkaf ve's-Şüuni'l-İslamiyye ve't-Türasi'l-İslami, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*. nşr. Saîd Bektaş. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1431.
- Çeker, Orhan. "Bekkâr b. Kuteybe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çelik, Taha. *Tahâvî ve Beyhâkî'de Hadis (Şerhu Meâni'l-Âsâr ve Mâ'rifetu's-Sünen Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Dağcı, Şamil. "İhsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî. Medine: Mecelletü'l-Câmiati'l-İslamiyye, 1404.

- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvut, Hasan Abdülmün'im Şelbî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424.
- Dârimî, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Dokak, Zübeyde Özben. *Maverâünnahir Hanefî Usûlünde Sünnet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Baskı., 2020.
- Duman, Ali - Önder, Abdullah. "Cessâs'a Göre Mürsel Haber Ve Değeri". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 119-131.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî. *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münkâtı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Esbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. nşr. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419.
- Esen, Hüseyin. "Zina". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gazzî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî. *et-Tabakâtu's-Seniyye*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hilv. Riyad: Dâru'r-Rufâî li'n-Neşr, 1983.
- Gül, Mutlu. "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV*. 1009-1022. İstanbul, 2013.
- Güleç, Hasan. "Deliller Arasında Teâruz ve Tercih". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 475.
- Gülengül, Esra. *Hanefîliğin Mısır'a Girişi ve İmam Tahâvî*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Gümüş, Fatih. *Hadis Usulünün Gelişimi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Günay, Hacı Mehmet. "Rukbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Güngör, Mevlüt. "Cessâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hacıoğlu, Nejla. “*El-Fusûl Fi'l-Usûl*” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs’ın Hadis İlmindeki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Bilge Adamlar, 2008.

Hoyladı, Adnan. *Haneî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2022.

İbn Abdülber en-Nemerî. *et-Temhîd*. nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-M.Abdülkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâraetü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslamiyye, 1387.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İntikâ fî fezâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşairu'l-İslamiyye, 1997.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. nşr. Âdil Ahmet Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasen. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1271.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî. *el-Musannef*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1409.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Âdil Ahmet Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşairu'l-İslamiyye, 2002.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. nşr. Abdulmuhsin bin Muhammed el-Kâsım, 1442.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Ref'u'l-isr'an kudâti Mısır*. nşr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1418.

- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'n-Nizamiyye, 1326.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tağlîku't-ta'lik*. nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî. 5 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1406.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Telhîsü'l-habîr*. 4 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'î, 1396.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn. *Tâcü't-terâcim*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Şam: Dâru'l-Kalem, 1413.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. Dâru İhyâi el-Kütübi'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Salâh, Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. nşr. Nureddin İtr. 1 Cilt. Suriye-Beyrut: Dârü'l-fikr-Dârü'l-fikri'l-muâsır, 1406.
- İbn Yunus, Ebû Said Abdurraman. *Tarih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed. *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*. nşr. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. Mektebetü'l-Halavânî, 1972.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdîrrahîm. *Tuhfetü't-tahsîl*. nşr. Abdullah Nevvâre. 1 Cilt. Riyad, 1999.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî. *el-Evsat*. nşr. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf. 6 Cilt. Riyad: Dâru't-Tayba, 1405.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Târîhu's-sikât*. Dâru'l-Bâz, 1405.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İmam Mâlik. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1406.

- İsbicâbî, Bahâuddîn Ali b. Muhammed b. İsmail b. Ali. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî fıkhi'l-Hanefî*. nşr. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman. Beyrut: Dâru'r-Reyâhîn-Müessesetu'-Reyyân, 2021.
- Kağıt, Nurullah. *Hanefî Mezhebinde Fıkhî İstidlâller Bağlamında Ziyâdetü's-Sika (Tahâvî Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadislere Göre Cinsel Organa Dokunmanın (Messü'l-Ferc) Abdeste Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 111-142.
- Kallek, Cengiz. "Mekkûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/579-580. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karacabey, Salih. "Ziyâdetü's-Sika". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/486, 487. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Karadut, Ahmet. "Ebu Ca'fer et-Tahâvî, Hayatı ve Eserleri". *Diyanet Dergisi* 2 (1983).
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîb 'ş-şerâ-i*. nşr. Ali Muavvaz-Âdil Abdülmevcûd. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü Şirketi Matbûâtî'l-ilmîyye-Matbaatü'l-cemâliyye, 1328.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1941.
- Kaya, Eyyüp Said. "Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/61. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kemâlpâşazâde, İbn Kemâl. *Tabakâtü'l-Fukahâ*. nşr. Salâh Muhammed Ebu'l-Hac. Ürdün: Merkezü Envârî'l-Ulemâ, 1441.
- Koca, Ferhat. "Mezhep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/537-540. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koçak, Zeki. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefî Uygulaması)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Koçinkağ, Mansur. *Erken Dönem İslam Düşüncesinde Re'y ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Köktaş, Yavuz. *Hadîs Tarihi ve Usûlü*. Ankara: STS Yayınları, 2. Baskı., 2017.

- Kureşî, Abdulkâdir el-. *el-Cevâhirü'l-muğiyye*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Kahire: Dâr Hecer, 1413.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed. *Fevâidü'l-Behiyye*. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1400.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tuhfetü'l-eşrâf*. nşr. Abdüssamed Şerefeddin. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1403.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki. 8 Cilt. Türkiye: Dâru't-Tıbaati'l-Âmire, ts.
- Nacar, Tayip. *Cessâs'ın "el-Füsûl" Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*. Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Nacar, Tayip. *el-Füsûl Bağlamında Hanefî Usûl Kâideleri*. Ankara: İlahiyat, 1. Baskı., 2020.
- Nacar, Tayip. *Şâtıbî'nin Usûl Anlayışında Manevî İstikrâ*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'î, 1396.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ticariyyeti'l-Kübra, 1. Basım, 1348.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421.
- Öğüt, Salim. *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2003.
- Özen, Şükrü. "İsa b. Ebân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. "Müzenî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özen, Şükrü. "Teâruz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özkuyumcu, Nadir. "Tolunoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/233-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Özpınar, Ömer. “Hanefilik-Mâturîdîlik”. *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 2/245-262. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Özşenel, Mehmet. “Meâni'l-Âsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/207, 208. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Polat, Salahattin. “Mürsel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-. *el-Musannef*. 10 Cilt. Dâru't-Te'sîl, 1437.
- Serahsî, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl es-. *Usûlü's-Serahsî*. nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Shabani, Fation. “Şerhu Meâni'l-Âsâr” Eserine Göre Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnetin Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb. *el-Müsned*. nşr. Mahfûzürrahman Zeynullah. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hakem, 1410.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. Müessesetü'l-Halebî, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. nşr. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *Tabakâtü'l-fukahâ*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Râidi'l-Arabiyye, 1970.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Ebu'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Dâru'n-neşr, 1415.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-. *Muhtasari't-Tahâvî*. nşr. Ebü'l Vefâ el-Efgânî. Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifi'n-Nu'mâniyye, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. nşr. Muhammed Zühri en-Neccar Muhammed Seyyid Câd. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1414.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. çev. M.Beşir Eryarsoy. İstanbul: Kitâbî Yayinevi, 2009.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. nşr. Şuayb el-Arnâvut. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415.

- Tayşi, Mehmet Serhan. “Kıyâfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/507. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Tekineş, Ayhan. “Şerhu Me’âni’l-Âsâr’da Hadisler Arasındaki İhtilafları Çözümleme Yöntemi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 197-216.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, İbrahim Atve Avaz. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, 1395.
- Topal, Şevket - Arvas, Mehmet Sait. “Hanefî Usûlündeki Temel Yaklaşımlar (Hicri Altıncı Asrın Ortalarına Kadar)”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 175-209.
- Toprak Şahin, Ayşegül. *Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlünde Mu’arız Haberler Anlayışı ve Fûrû’daki Yansımaları*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Turhan, Halil İbrahim. “Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017).
- Türkmânî, Abdülmecîd. *Hanefî Hadis Usûlüne Giriş*. çev. Semih Özdemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Du’afâ’ü’l-kebîr*. nşr. Abdülmü’tî Emîn Kal’acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, 1404.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ. *et-Târîh*. nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf. 4 Cilt. Merkezü’l-Bahsi’l-İlmiyye, 1399.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ. *et-Târîh*. nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf. Şam: Dâru’l-Me’mûn, ts.
- Yaman, Ahmet. “Seleb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/398, 399. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yigit, Metin. *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife’nin Usûl Anlayışında Sünnet*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü’l-i’tidâl*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1382.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ'*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye*. nşr. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418.

